

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ISSN 978-966-493-821-8
ISSN 2226-4388
DOI: 10.31651/2226-4388-2021-30

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 30

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

ЧЕРКАСИ – 2021

**Засновник, редакція – Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації
КВ № 12092-963Р від 14.12.2006.

*Наказом МОН України № 420 від 15.04.2021 збірник наукових праць
«Мовознавчий вісник» Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького включений до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»).*

У збірнику наукових праць з'ясовано актуальні проблеми історії мови, діалектології, термінології, ономастики, соціолінгвістики, граматики, лінгвостилістики, дискурсології, комунікативної лінгвістики.

Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

Випуск 30 збірника наукових праць «Мовознавчий вісник» рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 6 від 27 травня 2021 року).

Журнал індексований Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2019: 60.13).

Головний редактор: Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор.

Заступник головного редактора: Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний секретар: Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук, доцент.

Склад редакційної колегії:

М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор; О. О. Селіванова, доктор філологічних наук, професор; П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор; А. Золтан, доктор філологічних наук, професор (Угорщина); О. Тімко-Дітко, доктор філологічних наук, професор (Хорватія); Б. Осовський, доктор наук (Польща); Х. Бак, доктор філологічних наук, професор (Туреччина); М. Вашичек, доктор філософії (Чеська Республіка); М. Янков'як, доктор гуманітарних наук (Чеська Республіка); В. Лебович, доктор філософії (Угорщина); Р. Бальсис, доктор гуманітарних наук, професор (Литва); Є. Барань, кандидат філологічних наук, доктор філософії; А. Ф. Берегасі, доктор філософії, доцент; В. М. Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор; О. Ю. Зелінська, доктор філологічних наук, доцент; В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор; М. І. Личук, доктор філологічних наук, доцент; І. А. Мельник, доктор філологічних наук, доцент; І. В. Гороф'янюк, кандидат філологічних наук, доцент; В. В. Денисюк, кандидат філологічних наук, доцент; С. Є. Ігнат'єва, кандидат філологічних наук, доцент; Л. В. Корновенко, кандидат філологічних наук, доцент; А. А. Таран, кандидат філологічних наук, доцент.

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори.

Адреса редакційної колегії:

18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра українського мовознавства і прикладної лінгвістики. Тел. (0472) 355396
web-сайт: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchi_visnyk_chnu@ukr.net

© Авторські тексти, 2021

Founder, editorial board – Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Certificate of state registration of printed mass media KB № 12092-963P dated 14.12.2006.

By the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 from 15.04.2021 the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy is included in the List of Scientific Professional Journals of Ukraine (category “B”).

The collection of scientific works clarifies the current issues of the history of language, dialectology, terminology, onomastics, sociolinguistics, grammar, linguistic stylistics, discourse, communicative linguistics.

For teachers, graduate students and scientifically gifted youth.

The 30th issue of the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” is recommended for publication and distribution via the Internet by the Academic Council of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Protocol № 6 of May 27, 2021).

The journal is indexed by Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2019: 60.13).

Editor-in-Chief: *L. V. Shytyk*, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Deputy Executive Editor: *H. I. Martynova*, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Executive Secretary: *T. V. Shcherbyna*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The composition of the editorial board:

M. I. Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor; *O. O. Selivanova*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *P. Yu. Hrytsenko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *A. Zoltan*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Hungary); *O. Timko-Ditko*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Croatia); *B. Osowsks*, Doctor of Science (Poland); *H. Bak*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Turkey); *M. Vasicek*, Doctor of Philosophy (Czech Republic); *M. Jankowiak*, Doctor of Humanities (Czech Republic); *V. Lebovics*, Doctor of Philosophy (Hungary); *R. Balsys*, Doctor of Humanities, Professor (Lithuanian); *E. Barany*, Candidate of Philological Sciences, Doctor of Philosophy; *A. F. Beregszaszi*, Doctor of Philosophy, Associate Professor; *V. M. Moisiienko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *O. Yu. Zelins'ka*, Doctor of Philological Sciences, Associate Professor; *V. V. Kalko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *M. I. Lychuk*, Doctor of Philological Sciences, Associate Professor; *I. A. Melnyk*, Doctor of Philological Sciences, Associate Professor; *I. V. Gorofyanyuk*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *V. V. Denysiuk*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *S. E. Ihnatieva*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *L. V. Kornovenko*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor *A. A. Taran*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The authors are responsible for the observance of intellectual property rights, authenticity of materials and substantiation of conclusions.

Editorial Board Address:

18000, Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics. Ph. (0472) 355396
Website: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchyi_visnyk_chnu@ukr.net

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ МОВИ. ТЕРМІНОЛОГІЯ

Зелінська О. Ю. ТАКТИКА СОЛІДАРИЗАЦІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКОНАННЯ В ПРОПОВІДНИЦЬКОМУ ДИСКУРСІ.....	6
Денисюк В. В. ФРАЗЕОЛОГІЯ ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТ.....	14
Ивасюк О. В. ТЕРМИН <i>ГНЕЗДО</i> КАК СИСТЕМАТИЗИРУЮЩАЯ ЕДИНИЦА ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО МЕТАЯЗЫКА.....	24

ДАЛЕКТОЛОГІЯ. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

Мартинова Г. І.; Щербина Т. В. НОМІНАЦІЯ ФІЗИЧНИХ І ФІЗІОЛОГІЧНИХ СТАНІВ ЛЮДИНИ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ	33
Тищенко Т. М. АНАЛІТИЧНІ НОМІНАЦІЇ В СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	43
Бобер Т. Б. НАЗВИ ВЗУТТЯ В СУЧАСНИХ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	50
Кисляк Л. Н. СТАТИЧНЕ І ДИНАМІЧНЕ В ГОВІРКАХ НАДВІРНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	60
Газдаг Вільмош ВПЛИВ АРМІЙСЬКОЇ СЛУЖБИ НА МОВОВЖИВАННЯ ЗАКАРПАТСЬКИХ УГОРЦІВ-ЧОЛОВІКІВ.....	68

ГРАМАТИКА. ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

Мельник І. А. СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА І ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ ПОЗИЦІЇ ПРИКМЕТНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ НАДІЇ ГУМЕНЮК «ВЕРЕСОВІ МЕДИ», «ДОЖИТИ ДО ВЕСНИ»).....	78
Zelena I. O. LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES OF MODERN ENGLISH TEXTS OF PUBLICISTIC STYLE.....	87
Лонська Л. І. АСИНДЕТОН ЯК ОДИНИЦЯ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ	93
(НА МАТЕРІАЛІ «КОБЗАРЯ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА) Горобець Р. І. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДНОСКЛАДНИХ ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ДЛЯ ДІТЕЙ.....	98
Маслюк Н. В. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ СИНКРЕТИЧНИХ СУРЯДНО-ПІДРЯДНИХ СПОЛУЧНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ В. ШЕВЧУКА).....	105

ДИСКУРСОЛОГІЯ. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ОНОМАСТИКА

Калько В. В. УКРАЇНСЬКІ АНТИПАРЕМІЇ: ПРИЧИНИ ПОЯВИ.....	114
Овсієнко Л. О., Кодола М. В. ФЕНОМЕН МОЛОДІЖНОГО СПІЛКУВАННЯ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ (НА ПРИКЛАДІ МОВИ VONG).....	122
Мосейчук Т. В. ЯЗЫКОВОЙ ПОРТРЕТ ЛИЧНОСТИ В ПРОСТРАНСТВЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА: РОЛЬ ВЕРБАЛИЗАЦИИ НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА КОММУНИКАЦИИ.....	128

Стройкова С. А., Салогор Н. В. МОТИВАЦІЙНІ ТИПИ НІМЕЦЬКИХ ГАСТРОНІМІВ.....	136
---	------------

CONTENT

HISTORY OF LANGUAGE. TERMINOLOGY

Zelinska O. Yu. TACTICS OF SOLIDARITY IN THE IMPLEMENTATION OF A COMMUNICATIVE STRATEGY OF PERSUASION IN THE PREACHING DISCOURSE.....	6
Denysiuk V. V. PHRASEOLOGY OF THE DIARY DISCOURSE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE FIRST HALF OF THE 18 th CENTURY.....	14
Ivasiuk O. V. THE TERM <i>GNEZDO</i> AS A SYSTEMAZING UNIT OF THE LINGUISTIC METALANGUAGE.....	24

DIALECTOLOGY. SOCIOLINGUISTICS

Martynova G. I., Shcherbyna T. V. NOMINATION OF PHYSICAL AND PHYSIOLOGICAL CONDITIONS OF HUMAN BEINGS IN MIDDLE-UPPER-DNIEPER DIALECTS.....	33
Tyshchenko T. M. ANALYTICAL NOMINATIONS IN EASTERN PODILLYA DIALECTS.....	43
Bober T. B. NOMINATION OF FOOTWEAR IN MID-UPPER-DNIEPER DIALECTS.....	50
Kyslyak L. N. STATIC AND DYNAMIC IN THE DIALECTS OF NADVIRNA DISTRICT OF IVANO-FRANKIVSK REGION.....	60
Gazdag Vilmos THE EFFECT OF MILITARY SERVICE ON THE LANGUAGE USE OF HUNGARIAN MEN IN TRANSCARPATIA.....	68

GRAMMAR. LINGUISTIC STYLISTICS

Melnyk I. A. SEMANTIC SPECIFICITY AND FORMAL-SYNTACTIC POSITIONS OF ADJECTIVES (CASE STUDY – THE NOVELS “HEATHER HONEYS” AND “LIVE UNTIL SPRING” BY NADIYA HUMENIUK).....	78
Zelena I. O. LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES OF MODERN ENGLISH TEXTS OF PUBLICISTIC STYLE.....	87
Lonska L. I. ASYNDETONE AS A UNIT OF EXPRESSIVE SYNTAX (ON THE MATERIAL OF “KOBZAR” BY TARAS SHEVCHENKO).....	93
Horobets R. I. COMMUNICATIVE-PRAGMATIC SPECIFICITY OF FUNCTIONING OF SINGLE-COMPOUND SENTENCES-PERSONAL SENTENCES IN THE LANGUAGE OF MODERN UKRAINIAN PROSE FOR CHILDREN.....	98
Masliuk N. V. SEMANTIC-SYNTACTIC FUNCTIONS OF SYNCRETIC SUBORDINATE-COORDINATE CONJUNCTIONS (ON THE MATERIAL OF V. SHEVCHUK’S NOVELS).....	105

DISCOURSEOLOGY. COMMUNICATIVE LINGUISTICS. ONOMASTICS

Kalko V. V. UKRAINIAN ANTI-PROVERBS: CAUSES OCCURRENCE.....	114
Ovsiienko L. O., Kodola M. V. THE PHENOMENON OF YOUTH COMMUNICATION IN GERMAN INTERNET DISCOURSE (ON THE EXAMPLE OF VONG LANGUAGE).....	122
Moseichuk T. V. LANGUAGE PORTRAIT OF THE PERSONALITY IN THE SPACE OF THE ARTISTIC TEXT: THE ROLE OF VERBALIZATION OF THE NON-VERBAL COMMUNICATION COMPONENT.....	128
Stroikova S. A., Salohor N. V. MOTIVATIONAL TYPES OF GERMAN GASTRONOMIC NAMES (GASTRONIMS).....	136

ІСТОРІЯ МОВИ. ТЕРМІНОЛОГІЯ

УДК 271.4 (092):811. 161.2

DOI: 10.31651/2226-4388-2021-30-6-13

ТАКТИКА СОЛІДАРИЗАЦІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКОНАННЯ В ПРОПОВІДНИЦЬКОМУ ДИСКУРСІ

О. Ю. Зелінська, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

e-mail: zelinska67@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7965-428X

Проповідь належить до різновидів інституційного релігійного дискурсу. Специфіка комунікативної ситуації в проповідницькому дискурсі має ієрархічний характер, вона зумовлена вищим статусом проповідника як релігійного діяча. Для здійснення переконувального впливу на адресата в проповідницькому дискурсі автори проповідей активно використовують мовну тактику солідаризації. Тактика солідаризації спрямована на зближення з адресатом, нівеляцію дистанції між промовцем-проповідником та адресатами-вірянами, на створення довірливої атмосфери. В основі тактики – психологічна потреба людини перебувати серед однодумців, бути серед рівних, належати до кола «своїх». Автори проповідей використовують різні мовні прийоми для реалізації тактики солідаризації: повідомлення інформації про спільність з адресатом: підкреслення належності до християнської віри, до одного кола релігійної спільноти, акцент на спільних цінностях і життєвих перспективах, спогади про дитинство, однакові переживання й почуття; прийом підключення адресата до спільної дії, декларування підтримки та співпереживання.

***Ключові слова:** проповідь, проповідницький дискурс, мовні тактики, мовні стратегії, мовна тактика солідаризації, мовний вплив на адресата, переконування.*

Актуальність. У межах функціонального підходу до вивчення мови актуальним напрямом лінгвістичних студій є дослідження мовленнєвого впливу та механізмів його здійснення. Українські лінгвісти, спираючись на значні досягнення зарубіжних науковців, активно вивчають комунікативні стратегії мовного впливу й тактики їхньої реалізації. Упродовж останніх десятиліть чітко окреслені тенденції до вивчення прагматичних аспектів комунікативного процесу в різних сферах, особливо в політичному та рекламному дискурсах. Менш вивченим у цьому аспекті є релігійний, зокрема проповідницький, дискурс, що зумовлює актуальність пропонованої праці.

Мета статті – описати мовні прийоми реалізації тактики солідаризації в проповідницькому дискурсі.

Матеріалом дослідження стали тексти проповідей українських релігійних діячів православної, католицької та греко-католицької конфесій, а також вітальні й пастирські послання, урочисті промови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одним із ґрунтовних досліджень мовних стратегій і тактик в українському мовознавстві є монографія І. Шкіцької. У цій праці авторка поставила завдання з'ясувати сутність та специфіку мовної репрезентації маніпулятивних тактик позитиву шляхом комплексного аналізу структурно-семантичних, стилістичних і комунікативно-прагматичних особливостей висловлень, що їх реалізують з урахуванням соціокомунікативних аспектів спілкування [12], крім того, в окремій публікації І. Шкіцька схарактеризувала тактику солідаризації як одну з тактик маніпулятивної стратегії позитиву, виокремила основні прийоми та з'ясувала мовні особливості її реалізації [13]. В українській лінгвістиці мовні тактики солідаризації розглядали здебільшого на матеріалі політичного дискурсу. Л. Монастирьова вивчала комунікативні стратегії переконання, що застосовує лідер у натовпі, як вони впливають на

вибір комунікативних стратегій та тактик впливу на широкий загал [9]. Т. Ананко проаналізувала комунікативні стратегії і тактики на матеріалі передвиборчих промов кандидата в президенти США Хіларі Клінтон, виявила риси, характерні для реалізації аргументативної комунікативної стратегії, спрямованої на раціональний вплив на адресата [1]. Водночас зауважимо, що питання комунікативних стратегій і тактик у сучасній лінгвістиці перебуває на етапі активного опрацювання, терміни, які виражають ці поняття, не мають однозначної дефініції й типології, ті самі мовні феномени можуть бути потрактовані і як мовні стратегії, і як мовні тактики.

Дослідники, які розкривають різні аспекти мовних стратегій і тактик, зазвичай покликаються на працю О. Іссерс, де авторка вбачає мету будь-якої мовної стратегії в корекції моделі світу адресата. Творчо реалізувати стратегію можна різними способами, їхньою комбінацією залежно від ситуації. Мовну тактику О. Іссерс трактує як мовленнєву дію, що сприяє реалізації стратегії, складниками мовної тактики є прийоми або комунікативні ходи – інструменти реалізації тактики [8, с. 109–117].

Серед досліджень, у яких описано риси проповідницького дискурсу, назвемо праці О. Антипової, О. Зелінської, О. Петришиної. О. Антипова з'ясовує специфіку лінгвофілософських засад сучасного релігійного дискурсу та висвітлює тенденції розвитку мови релігії крізь призму соціокультурних чинників [2, с. 36–39]; О. Петришина визначила критерії сучасного українського проповідництва як інституційного спілкування й зауважила, що дискурсний підхід передбачає врахування прагматичної інформації, реалізованої в процесі взаємодії адресанта (проповідника) й адресата (вірянина) [10, с. 337]. Окремі мовні засоби, що забезпечують вплив на адресата, авторка цієї статті описала на матеріалі пастирських послань А. Шептицького, подала загальний огляд морфологічних засобів української мови, що слугували забезпеченню переконувальної сили пастирських послань [6], описала засоби вираження застережень у творах А. Шептицького [7], розкрила специфіку використання займенників та дієслів для реалізації різних мовних тактик впливу на адресата в текстах пастирських послань [8].

Результати дослідження та їх обговорення. Науковці, які вивчають феномен мовного впливу, суголосно висловлюють загальний висновок, що здебільшого мовний вплив спрямовано на те, щоб змусити адресата діяти в інтересах мовця. Однак у релігійній комунікації, зокрема в проповідництві, діяльність комуніканта спрямована на інтереси реципієнта. Дослідники зауважують, що релігійний дискурс від інших видів інституційних дискурсів вирізняє прозора й відкрита, а не завуальована презентація та утвердження цінностей і норм [11, с. 283; 4, с. 64]. Завдання проповідника, крім тлумачення Святого Письма, полягає в тому, щоб через словесне переконання змінити або утвердити моральні ціннісні орієнтири вірян задля їхнього блага. Провідник, виголошуючи проповідь, має на меті переконати адресатів дотримуватися релігійних норм або ж змінити спосіб життя, якщо воно не узгоджене з ними. Д. Здункевич-Єдинак ознакою переконувального впливу називає його спрямованість одночасно на інтелект, емоції й волю адресата [15, с. 13–16, 37]. К. Василенко кваліфікує переконування як процес переважно вербального впливу на слухача / аудиторію, щоб сформувати в реципієнта стійкі судження, оцінки або змінити його поведінку за наявності при цьому свободи волі й здатності раціонально мислити [3, с. 23]. Отже, можемо підсумувати, що найістотніша ознака переконування полягає в тому, що бажану для мовця корекцію картини світу адресат повинен здійснити добровільно, без насилля й маніпуляцій, через це переконувальна стратегія є основною в проповідницькому дискурсі.

Специфіка комунікативної ситуації в проповідницькому дискурсі має ієрархічний характер. Провідник займає домінантне положення, він має авторитет, підтримуваний інститутом Церкви, високий рівень компетентності в галузі релігійних знань [14, с. 118–119]. Щоб посилити переконувальний вплив та до певної міри послабити дистанцію, проповідник удається до тактики солідаризації з адресатами. І. Шкіцька тактику солідаризації з адресатами тлумачить як таку, що спрямована на демонстрацію близькості, спільності, однакості з

партнером, готовності до співпраці. В її основі лежить потреба людини бути членом різних спільнот – сім'ї, друзів, однодумців, колективу тощо [13, с. 40].

Аналізуючи мовні тактики в текстах проповідей, будемо дотримуватись усталеної в мовознавстві схеми: *стратегія – тактика – прийом*.

Досліджуваний матеріал демонструє, що для реалізації тактики солідаризації з адресатом проповідники вдаються до різних мовних прийомів. Автори проповідей продуктивно використовують повідомлення інформації про спільність з адресатом. Священник наголошує на речах, які об'єднують його й вірян, розкриває, що для них є спільним. Передусім промовець акцентує на тому, що й він, і віряни належать до одного кола релігійної спільноти – і це найважливіше, що об'єднує їх. Інструментом реалізації цього прийому є лексичні засоби мови, а саме назви осіб за належністю до релігійної конфесії, наприклад, *християни, католики, віруючі люди*: *На щастя ми, католики, не викинули з нашого життя Божої Матері. Ми не сказали, як в протестантському русі, що Її не потребуємо. Ми завжди приходимо до Неї, потребуємо Її опіки* (Мокшицький, Проповідь до молоді); *Є ще й інший мотив того, що ім'я Мати, яким ми звертаємося до Богородиці, є для нас, християн, таким дорогим і близьким: цим іменем звертався до Неї наш Спаситель і Господь Ісус* (Дзюрах, Взяти Богородицю до себе); *Ця зустріч відбувається у спільноті віруючих людей, тобто тих, котрі визнають ті самі істини, котрі керуються тим самим законом і єднаються навколо Одного Бога* (Мокшицький, Гомілія під час Євхаристії). Ідея спільності з вірянами посилюється за допомогою протиставлення «свої» – «інші», увиразнення окремішності від тих, хто не є християнами: *Християни в усі часи і в усіх народах мали одну рису, яка відрізняла їх від інших людей* (Святослав, Проповідь в неділю Самарянки).

У промовах священники нагадують слухачській аудиторії, що їх усіх об'єднують спільні цінності. У цьому випадку уживають лексеми з ціннісною семантикою (*цінність, добро, милосердя* тощо): *Ми живемо життям Христа, коли як Він являємо милосердя потребуючим: коли навчаємо, втішаємо і допомагаємо нашим ближнім. В нашому християнському навчанні, у катехизмі, ми маємо довгу традицію заохочення наслідувати Христа через визначення вчинків милосердя* (Мокшицький, Кожна сім'я...). У наведеному далі фрагменті з проповіді цю інформацію виражено атрибутивом *спільний* із подальшою вказівкою на конкретну цінність (*церква, любов, молитва*): *Ми маємо спільне добро; цим добром є Церква. До чого нас сьогодні Господь запрошує? Запрошує, щоб ми тривали в Його любові, щоб ми святкували цю неділю Неділю радості, й цією радістю ділилися. А все це береться з нашої молитви, з нашої близькості з Богом* (CREDO).

Як прийом реалізації тактики солідаризації проповідники використовують повідомлення інформації про спільне минуле. Таку інформацію несуть згадки про дитинство, які є особливо трепетними для багатьох, а це створює відповідний настрій у слухачів, посилює почуття єднання: *В дитинстві ми всі молилися на колінках вечором і не раз, втомлюючись, під час молитви опускалися, сідаючи на п'яти своїх ніг, а наша мама, тато, бабуся чи дідусь все підбадьорювали нас, спонукаючи належно розмовляти з Богом* (Галич, Проповідь Різдво Пресвятої Богородиці); *Хіба не траплялося, що хтось в дитинстві сказав нам мудрі, але загадкові слова. Ми тоді пропустили їх повз вуха, не звернули на них уваги. Але потім, подорослішавши і набувши власного життєвого досвіду, ми раптом пригадуємо ці слова. І вони прочитуються зовсім інакше. Вони допомагають нам по-новому усвідомити своє місце в житті, стосунки з оточенням* (Ісіченко, Проповідь на день П'ятдесятниці). Акцент на однакових відчуттях, спільному досвіді, спогадах зближує адресата з реципієнтами, створює відчуття давнього знайомства.

На об'єднання з адресатами спрямовані повідомлення про спільність життєвої перспективи: *Ми будемо свою перспективу так, щоб не зрадити великих патріархів, які були окрасою нашої Церкви* (Ісіченко, Проповідь на день пам'яті вмч. Димитрія Солунського); *Той знак нагадує нам, що ми маємо віродитися і сповнені надії, піти за*

Богом, котрий є сильніший від наших слабкостей (Мокшицький, Гомілія під час Святої Меси Попільної Середи).

Тактика солідаризації полягає в ототожненні себе з адресатами. Проповідник не відмежовує себе від аудиторії, а коли йдеться про життєві помилки, священник говорить про себе як звичайну людину, яка теж може помилитися, водночас окреслює спосіб, як можна виправити прикру ситуацію, якщо така сталася: *Проте, якщо трапиться, що впадемо в гріх, то не впадаймо у відчай, не зневірюймося, а дозволюмо, щоб Ісус нас відшукав, як ту загублену вівцю, пригорнув нас до свого серця, огорнув нас у Святій Сповіді водами милосердя (Дзюрах, Святкувати пасху); Але коли нам трапиться таке лихо, що впадемо у гріх, а це, на жаль, стається досить часто, не слід заперечувати своїх гріхів, а радше з повною довірою віддати їх у руки Божі щирим визнанням у Таїнстві Покаяння (Дзюрах, Ми є грішниками).*

Тактика солідаризації зі слухачами може бути реалізована і як декларування намірів піклуватися про вірян і підтримувати їх у скрутний чи важкий для них час: *Природньо, що в таких непростих обставинах опановують нас ці прикрі почуття, тому я хочу бути в цей час поруч із вами – в молитві та співпереживанні. В своєму серці та в молитві розділяю з вами всі ті прикрі почуття, які супроводжували вас останнім часом та продовжують супроводжувати й сьогодні: почуття горя й смутку, спричинені втратою рідної особи, болю й страждання від прикрого досвіду в боротьбі з різними фізичними й душевними хворобами, почуття страху й тривоги, яке виникає внаслідок роздумів про завтрашній день чи взагалі про майбутнє своє, своєї родини чи держави... (Бубній, Великодне привітання).*

Активно використовують священники прийом підключення адресата до спільної дії. Унаслідок цього адресати стають співтворцями проповіді в процесі її виголошення. Мовними виразниками спільних дій проповідника й слухачів є:

1) дієслова на позначення процесу слухання: *Сьогоднішнє Євангеліє від Луки, уривок, що ми часто в храмі чуємо, називають Богородичним (Галич Ілля, Проповідь на свято Покрови);*

2) дієслова на позначення когнітивних процесів (*думати, роздумувати, зрозуміти, вчитися, учити, знати*): *Вчора ми роздумували про Доброго самарянина. Ісус Христос є для нас Добрим самарянином; той, який похилиється над нашими ранами, який миє наші рани, вином і оливою натирає, бере на свої плечі, піклується про нас. І сьогодні я б хотів, аби ми роздумували над тим, що Господь нас повертає до спільноти (CREDO); Можемо роздумувати над тим, чи легко було Йй погодитися на таку Божу волю, коли перед Нею з'явився Архангел Гавриїл; Цей короткий погляд на історію того місця, нехай дозволить нам краще зрозуміти величність і масштаб тієї коронації (Мокшицький, Гомілія з нагоди коронації фігури Матері Божої Фатімської); От цього ми нас учиє сьогоднішнє Священне Писання. Бачите, маленький уривок, усього кілька рядків, а відкривається в ньому безодня всякої премудрості. А якби ми усе Священне Писання знали, те вся голова наша й усі серце наповнилися б цією премудрістю Божою (Галич І, Проповідь на свято Покрови); Живучи в цьому світі, ми вчимося пізнавати Христа (Ісіченко. Проповідь на день пам'яті вмч. Димитрія Солунського).*

Таку ж роль виконують лексеми на позначення психічних процесів:

– дієслова зі значенням «привернути увагу»: *Звернімо свою увагу на те, що народилася Марія не ніби з похоті, яка є в молодому подружжі, а від пристарілих, сповнених досвіду духовного і благодійного життя, стареньких Йоакима та Анни, котрі, постячи і молячись, довірили своє життя Богові (Галич, Проповідь на Різдво Пресвятої Богородиці);*

– процесів пам'яті (*пригадати, згадати, запам'ятати*): *Тут ми можемо пригадати собі слова Ісуса, коли Він говорить, що через пізнання правди приходить свобода (Мокшицький, Мокшицький, Гомілія під час Євхаристії); Тому сьогодні, коли зустрічаємося і згадуємо факт Народження Сина Божого у Вифліємі, коли ми сповнені*

радісї співаємо колядки і хочемо бути свідками присутності Бога між нами, запам'ятаймо, що це звершиться лише через наше автентичне життя, а не тільки через декларації (Мокшицький, Гомілія на святій месі освячення мира);

– лексичні одиниці зі значенням «дивитися», ужиті з переносним значенням: *І в сьогоднішньому Євангелії ми бачимо Ісуса Христа біля криниці* (Святослав, Проповідь у неділю самарянки 2); *Щоб зрозуміти зміст цієї події, її значення, зокрема для нас сьогодні, пригляньмося і глибше прислухаймося до того слова, яке Бог нам промовляє у це свято* (Святослав, Проповідь у квітну неділю); *Погляньмо на події, які описують нам євангелісти* (Мокшицький, Гомілія на святій месі освячення мира).

Співучасть у творенні проповіді священники виражають образними засобами мови. Спостерігаємо, що слухання й розмірковування над змістом проповіді часто передано через образ руху, мандрівки, дороги, по якій прямує проповідник разом зі своїми слухачами: *Ідучи далі у нашому спогляданні на сім'ю, відкриємо, що вона є святилищем і вогнищем любові, яке створює родину і зв'язує сердечним ланцюгом її членів, творячи цим символ безмежної Божої любові* (Мокшицький, Гомілія під час Євхаристії); *Продовжуємо нашу спільну мандрівку віри, мандрівку, яка триває безперервним потоком благодаті вже понад дві тисячі років. Ми в першому читанні з Діянь святих апостолів читали і чули, як динамічно розвивалася і поширювалася первісна Церква* (Дзюрах, Ми потребуємо убогих); *Продовжуємо нашу духовну мандрівку, заглиблюючись у зміст і значення семи Святих Таїнств Христової Церкви* (Святослав, Прощення гріхів); *Дорогі в Христі брати і сестри, продовжуємо з вами нашу містагогійну дорогу, заглиблюючись у Таїнства християнського втаємничення* (Святослав, Причастя). До таких засобів удаються зазвичай перед виголошенням проповіді, створюючи відповідну емоційну атмосферу, налаштовуючи вірян на сприйняття.

Висновки та перспективи. Важливим інструментом реалізації стратегії переконування в проповідницькому дискурсі є тактика солідаризації з аудиторією. Досліджувані тексти демонструють різноманітні прийоми для реалізації тактики солідаризації: повідомлення інформації про спільність з адресатом; прийом підключення адресата до спільної дії, декларування підтримки та співпереживання. Спостерігаємо, що автори проповідей цілеспрямовано добирають мовні ресурси для втілення тактики солідаризації.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в системному вивченні комплексу тактик, які застосовують для реалізації стратегії переконування в проповідницькому дискурсі.

Список скорочень джерел

Бубній, Великодне привітання – Бубній М. Великодне привітання преосвященного владыки Михайла Бубнія, екзарха Одеського, URL : <https://synod.ugcc.ua/data/velykodn-pryvitannya-vladyky-myhayla-bubniya-lyubov-i-myloserdya-mayut-velyku-sylu-prytyagannya-5935/>.

Галич, Проповідь на свято Покрови – Галич І. Проповідь на свято Покрови Жовтень 14, 2020. URL: <https://chinadievo.church.ua/2020/10/14/propovid-na-praznik-pokrov>.

Галич, Проповідь на Різдво Пресвятої Богородиці – Галич І. Проповідь на свято – Різдво Пресвятої Богородиці опубліковано 21 вересня 2020. URL: <https://chinadievo.church.ua/category/novini/>
<https://chinadievo.church.ua/2020/09/21/propovid-na-svyato-rizdvo-presvyatoji-bogorodici>.

Дзюрах, Ми потребуємо убогих – Дзюрах Б. Ми потребуємо убогих, щоб наше серце не зігнуло в розкошах чи не закамяніло у байдужості. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-bogdan-dzyurah-my-potrebumo-ubogyh-shchob-nashe-sertse-ne-zignulo-v-rozkoshah-chy-ne-zakamyaniло-u-bayduzhosti-6141>.

Дзюрах, Взяти Богородицю до себе – Дзюрах Б. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-bogdan-dzyurah-vzyaty-bogorodytsyu-do-sebe-987/>.

Дзюрах, Ми є грішниками – Дзюрах Б. Ми є грішниками, яких безмежно любить Бог. Проповідь у Неділю про митаря і фарисея. URL : <https://synod.ugcc.ua/data/my-grishnykamy-yakyh-bezmezchno-lyubyt-bog-vladyka-bogdan-dzyurah-u-nedilyu-pro-mytarya-i-faryseya-5295/>.

Дзюрах, Святкувати пасху – Дзюрах Б. Святкувати Пасху означає святкувати перемогу над гріхом і над смертю, яка є наслідком гріха. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-bogdan-dzyurah-svyatkuvaty-pashu-oznacha-svyatkuvaty-peremogu-nad-grihom-i-nad-smertyu-yaka-naslidkom-griha-6092/>.

Ісиченко, на день Димитрія Солунського – Ісиченко І. Проповідь на день пам'яті вмч. Димитрія Солунського URL: <http://www.bishop.kharkov.ua/sermon>.

Ісіченко, Проповідь на день П'ятдесятниці – Ісіченко І. Проповідь на день П'ятдесятниці. Виголошена архієпископом Ігорем (Ісіченком) 7 червня 2020. URL: <https://drive.google.com/file/d/1rXHivE4hONEK1SUWstzkC-3DXdyqd36b/view>.

Мокшицький, Гомілія ...Матері Божої Фатімської – Мокшицький М. Гомілія з нагоди коронації фігури Матері Божої Фатімської Митрополита Львівського Архієпископа Мечислава Мокшицького з нагоди коронації фігури Матері Божої Фатімської у Санктуарії в Кривосичах і на початок Фатімського Року у львівській архідієцезії. URL: http://rkc.lviv.ua/news_view-Gomiliya_Mutropoluta_Lvivskogo_Arxiyepuskopa_Mechuslava_Mokshuckogo_z_nagodu_koronacii_figuru_Materi_Bozhoi_Fatimskoi_u_Sanktuarii_v_Krusovuchax_i_na_pochatok_Fatimskogo_Roku_u_Lvivskij_archidiyecezii__ua.

Мокшицький, Гомілія під час Євхаристії – Мошицький М. Гомілія під час Євхаристії зі спільнотами Руху Світло-Життя. URL: http://rkc.lviv.ua/news_viewGomiliya_Arxiyepuskopa_M_Moshuckogo_pid_chas_YEvхаристii_zi_spilnotamu_Ruhu_Svitlo_ZHuttya_i_Ordenom_Lucariv_Kolumba_u_kapluci_Mutropoluchoi_Kurii_30_sichnya_2016_roku-ua.

Мокшицький, Гомілія під час Святої Меси Попільної Середи – Гомілія Архієпископа М. Мокшицького під час Святої Меси Попільної Середи 2016 року у Львівській Катедрі URL: http://rkc.lviv.ua/news_view-Gomiliya_Arxiyepuskopa_M_Mokshuckogo_pid_chas_Svyatoi_Mesu_Popilnoi_Seredu_2016_roku_u_Lvivskij_Kat_edri-ua.

Мокшицький, Гомілія на святій месі освячення мира – Гомілія Митрополита Львівського архієпископа Мечислава Мокшицького на Святій Месі освячення Мира у Великий Вівторок, URL: http://rkc.lviv.ua/news_view-Gomiliya_Mutropoluta_Lvivskogo_arxiyepuskopa_Mechuslava_mokshuckogo_na_Svyatij_Mesi_osvyachennnya_Mura_u_Velukuj_Vivtorok_-ua.

Мокшицький, Кожна сім'я... – Мокшицький М. Кожна сім'я має дві опори. URL: http://rkc.lviv.ua/news_view-Kozhna_simya_maye_dvi_oporu_odna_ce_lyubov_a_druga_zhuttya_Arx_M_Mokshuckuj_do_simej_u_Vinnuci-ua.

Мокшицький, Проповідь до молоді – Проповідь архієпископа Мечислава Мокшицького в часі Святої Меси для учасників XV Салетинської зустрічі молоді в Лановичах. URL: http://rkc.lviv.ua/news_view-Propovid_arxiyepuskopa_Mechuslava_Mokshuckogo_v_chasi_Svyatoi_Mesu_dlya_uchasnikov_XV_Saletunskoi_z_ustrichi_molodi_v_Lanovuchax-ua.

Святослав, Проповідь в неділю Самарянки – Проповідь Блаженнішого Святослава в неділю Самарянки у Чернівцях біля ікони «Надія безнадійних». URL: <https://synod.ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-nedilyu-samaryanky-u-chernivtsyah-bilya-ikony-nadiya-beznadiynih-6164/>.

Святослав, Проповідь у неділю самарянки 2 – Проповідь Блаженнішого Святослава, Отця і Глави Української Греко-Католицької Церкви, у Неділю самарянки під час Літургії в соборі Воскресіння Христового. URL: http://ugcc.ua/official/head.ugcc/propovidi/spich2020/propov%D1%96d_blazhenn%D1%96shogo_svyatoslava_u_ned%D1%96lyu_samaryanki_p%D1%96d_chas_l%D1%96turg%D1%96i_v_sobor%D1%96_voskres%D1%96nnya_hristovogo_89694.html.

Святослав, Проповідь у квітну неділю – Проповідь Блаженнішого Святослава у Квітну неділю. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-kvitnyu-nedilyu-5868/>.

Святослав Причастя – Святослав: Причастя Тіла і Крові Спасителя є причастям вічного життя, над яким смерть не має влади. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/blazhennishyy-svyatoslav-prychastyia-tila-i-krovi-spasyatelya-prychastyam-vichnogo-zhyttya-nad-yakym-smert-ne-ma-vlady-5850/>.

Святослав, Прощення гріхів – Святослав: Прощення гріхів, яке нам дано кров'ю Спасителя, отримуємо тоді, коли справді каємося і відчуваємо свою гріховність. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/blazhennishyy-svyatoslav-proshchennya-grihiv-yake-nam-dano-krovyu-spasyatelya-otrymumo-todi-koly-spravdi-kamosya-i-vidchuvamo-svoyu-grihovnist-6033/>.

CREDO – Католицький суспільно-релігійний часопис CREDO. URL: <https://credo.pro>.

Список використаної літератури

1. Ананко Т. Р. Комунікативні стратегії у політичному дискурсі Хіларі Клінтон. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. VI (47). Issue 160. С. 7–10.
2. Антіпова О. П. Лінгвофілософські засади сучасного релігійного дискурсу. *Вісник НАУ. Серія : Філософія. Культурологія*. 2016. № 2 (24). С. 36–39.
3. Василенко Е. Н. Языковые средства убеждения в политическом дискурсе. Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2018. 164 с.
4. Гончаренко А. В. Компоненти релігійного дискурсу. *Записки з українського мовознавства*. 2014. Вип. 21. С. 61–68.
5. Зелінська О. Прагматика займенників і дієслів у проповідницькому дискурсі А. Шептицького. *Людина в мові і тексті* : колективна монографія / Жила Т. І., Зелінська О. Ю., Тищенко Т. М. [та ін.] ; за заг. ред. проф. О. Ю. Зелінської. Умань : Візаві, 2020. С. 21–37.

6. Зелінська О. Ю. Морфологічні засоби персвазії в пастирських посланнях Андрея Шептицького. *Мовознавчий вісник* : збірник наукових праць. Черкаси, 2019. Вип. 27. С. 50–56.
7. Зелінська О. Ю. Превентив як засіб мовного впливу у пастирських посланнях Андрея Шептицького. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. Вип. 43. С. 95–99.
8. Иссерс О. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Изд. 5-е. Москва : Изд-во ЛКИ, 2008. 288 с.
9. Монастир'ова Л. В. Комунікативні стратегії переконання як одна з характеристик мовної особистості лідера. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 3. № 4. Ч. 1. С. 176–180.
10. Петришина О. Дискурсні параметри сучасної української проповіді. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія : Філологічні науки. 2019. Вип. 175. С. 337–342.
11. Цукур О. Г. Проповідницький дискурс: підходи до визначення поняття. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2014. Вип. 6. С. 278–292.
12. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2012. 440 с.
13. Шкіцька І. Ю. Тактика солідаризації маніпулятивної стратегії позитиву. *Мова і культура*. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. Вип. 13. Т. VII (143). С. 40–47.
14. Bizior R. Kazanie jako wspólnotowórczy gatunek wypowiedzi w drugiej połowie XIX wieku. Częstochowa : Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza, 2018. 344 s.
15. Zdunkiewicz-Jedynak D. Językowe środki perswazji w kazaniu. Kraków : Wydawnictwo «Poligrafia Salezjańska», 1996. 126 s.

References

1. Ananko, T. (2018). Komunikatyvni stratehii u politychnomu dyskursi Khilari Klinton [Communicative strategies in political discourse Hillary Clinton]. In : *Science and Education a New Dimension. Philology*, VI (47), Issue 160, 7–10 (in Ukr.).
2. Antipova, O. P. (2016). Linhvofilosofski zasady suchasnoho relihiinoho dyskursu [Linguophilosophical principles of modern religious discourse]. In : *Visnyk NAU. Serii : Filosofiia. Kulturolohiia [Bulletin of NAU. Series: Philosophy. Culturology]*, 2 (24), 36–39 (in Ukr.).
3. Vasylenko, E. N. (2018). Yazykovye sredstva ubezhdennya v polytycheskom dyskursie [Language means of persuasion in political discourse]. *Mohylev : MHU imeni A. A. Kuleshova*, 164 (in Russ.).
4. Honcharenko, A. V. (2014). Komponenty relihiinoho dyskursu [Components of religious discourse]. In : *Zapysky z ukraïnskoho movoznavstva [Notes on Ukrainian linguistics]*, 21, 61–68 (in Ukr.).
5. Zelinska, O. (2020). Prahmatyka zaimennykiv i diiesliv u propovidnytskomu dyskursi A. Sheptytskoho [Pragmatics of pronouns and verbs in A. Sheptytsky's preaching discourse]. In : *Liudyna v movi i teksti : kolektyvna monohrafiia [Man in language and text: a collective monograph]* / Zhyla T. I., Zelinska O. Yu., Tyshchenko T. M. [ta in.] ; za zah. red. prof. O. Yu. Zelinskoi. Uman: Vizavi, 21–37 (in Ukr.).
6. Zelinska, O. (2019). Morfolohichni zasoby persvazii v pastyrskykh poslanniakh Andreia Sheptytskoho [Morphological means of persvasia in the pastoral epistles of Andrei Sheptytsky]. In : *Movoznavchyi visnyk : zbirnyk naukovykh prats [Linguistic Bulletin: a collection of scientific papers]*. Cherkasy, 27, 50–56 (in Ukr.).
7. Zelinska, O. (2017). Preventyv yak zasib movnoho vplyvu u pastyrskykh poslanniakh Andreia Sheptytskoho [Prevention as a means of linguistic influence in Andrei Sheptytsky's pastoral epistles]. In : *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka: Filolohichni nauky [Scientific works of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogiienko. Philological sciences]*. Kamianets-Podilskiyi : Akxioma, 43, 95–99 (in Ukr.).
8. Issers, O. (2008). Kommunnykatyvnye stratehyi i taktyky russkoi rechy [Communication strategies and tactics of Russian speech]. Izd. 5-e. Moskva : Izd-vo LKY, 288 (in Russ.).
9. Monastyrova, L. (2020). Komunikatyvni stratehii perekonannia yak odna z kharakterystyk movnoi osobystosti lidera [Communicative strategies of persuasion as one of the characteristics of the language personality of the leader]. In : *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii [Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadsky. Series: Philology. Social communications.]*, t. 3, № 4, ch. 1, 176–180 (in Ukr.).
10. Petryshyna, O. (2019). Dyskursni parametry suchasnoi ukraïnskoi propovidi [Discourse parameters of modern Ukrainian preaching]. In : *Naukovi zapysky [Tsentralnoukraïnskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Serii : Filolohichni nauky [Scientific notes [Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko]. Series : Philological Sciences]*, 175, 337–342 (in Ukr.).
11. Tsukur, O. (2014). Propovidnytskyi dyskurs: pidkhody do vyznachennia poniattia [Preaching discourse: approaches to the definition of the concept]. In : *Psykhologichni nauky: problemy i zdobutky [Psychological sciences: problems and achievements]*, 6, 278–292 (in Ukr.).

12. Shkitska, I. Yu. (2012). Manipuliatyvni taktyky pozytyvu: lnhvistychnyi aspekt [Manipulative tactics of the positive: the linguistic aspect]. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho, 440 (in Ukr.).
13. Shkitska, I. Yu. (2010). Taktyka solidaryzatsii manipuliatyvnoi stratehii pozytyvu [Tactics of solidarity of manipulative strategy of the positive]. In : *Mova i kultura [Language and culture]*. Kyiv : Vyd. dim Dmytra Buraho, 13, t. VII (143), 40–47 (in Ukr.).
14. Bizior, R. (2018). Kazanie jako wspólnototwórczy gatunek wypowiedzi w drugiej połowie XIX wieku [Sermon as a community-building genre of expression in the second half of the 19th century]. Częstochowa : Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. J. Długosza, 344 (in Pol.).
15. Zdunkiewicz-Jedynak, D. (1996). Językowe środki perswaziji w kazaniu [Linguistic means of persuasion in the sermon]. Kraków: Wydawnictwo «Poligrafia Salezjańska», 126 (in Pol.).

O. Yu. ZELINSKA. TACTICS OF SOLIDARITY IN THE IMPLEMENTATION OF A COMMUNICATIVE STRATEGY OF PERSUASION IN THE PREACHING DISCOURSE

Summary. Introduction. *In recent decades, there have been clear trends in the study of pragmatic aspects of the communicative process in the sacred sphere. Ukrainian linguists, grounding on the significant achievements of foreign scholars, are actively studying the communicative strategies of the language influence and the tactics of their implementation. Less studied in this aspect is the religious discourse, in particular preaching, which determines the relevance of the proposed work.*

The purpose of the article is to describe the linguistic methods of implementing the tactics of solidarity in the preaching discourse.

The texts of sermons of the Ukrainian religious figures of the Orthodox, Catholic and Greek Catholic denominations, as well as congratulatory and pastoral messages, solemn speeches have become the material of the research.

Results. *A sermon belongs to the varieties of the institutional religious discourse. The specifics of the communicative situation in the preaching discourse has a hierarchical character, it is due to the higher status of the preacher as a religious figure. The main communication strategy used by the preacher is the strategy of persuasion. Through persuasion, the priest must affirm or convert the addressee in the faith, affirm Christian values, encourage to follow the norms of Christian morality or compel him to change his behavior if it does not conform to it.*

In order to implement a convincing influence on the addressee in the preaching discourse, the authors of sermons actively use the language tactics of solidarity, which is aimed at rapprochement with the addressee, leveling the distance between the speaker-preacher and the addressees – the faithful, creating a trusting atmosphere. At the heart of the tactics is a person's mental need to be among like-minded people, to be among equals, to belong to the circle of “their own”. Linguistic methods of implementing the tactics of solidarity during preaching are the messaging of information about commonality with the addressee, the belonging to the Christian community, confession of the same values, the same episodes from the past, the same prospects for the future.

Preachers productively use the technique of connecting the audience to a joint action at all stages of speech, as a result of which the recipients realize themselves as co-creators of the sermon.

Close tactics with the audience is facilitated by the tactics of openly declaring the desire to support each of the believers in difficult life situations, the desire to understand and help to correct life's mistakes.

The tool for implementing the tactics in each case is the skillful use of the Ukrainian language resources at different language levels.

Conclusion. *An important tool for implementing the strategy of persuasion in the preaching discourse is the tactics of solidarity with the audience. The researched texts demonstrate various methods for the implementation of solidarity tactics: messaging of information about commonality with the addressee; tactics of connection of the addressee to a joint action, declaration of support and empathy. We observe that the authors of the sermons carry out a purposeful selection of the language resources to implement the tactics of solidarity.*

The prospects for further researches are seen in the systematic study of a set of tactics used to implement the strategy of persuasion in the preaching discourse.

Key words: *sermon, preaching discourse, language tactics, language strategies, language tactics of solidarity, language influence on the addressee, persuasion.*

Надійшла до редакції 12.02.21

Прийнято до друку 05.04.21

ФРАЗЕОЛОГІЯ ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.

*В. В. Денисюк, кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Умань, Україна)*

e-mail: dvv2812@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6773-1380

*У статті зrealізовано спробу проаналізувати мінімальний фразеологізм **за рукою** / **за руками**, засвідчений у щоденникових записах української верхівки першої половини XVIII ст. Аналіз фразеологізму передбачав з'ясування семантичної структури лексеми **рука**, вивчення мовних (українсько-польських, українсько-російських, російсько-польських) контактів, залучення писемних пам'яток інших стилів і жанрів.*

*З'ясовано, що утворення фразеологізму-канцеляризму мотивоване метафоричним зсувом в іменнику **рука**, що зазнав контекстуальних семантичних трансформацій і почав у сфері діловодства вживатися на позначення результату дії – підпису. Функціонування синонімічної пари **рука – підписання** / **підписанье** 'підпис' у російській мові позначилося на утворенні мінімального фразеологізму **за рукою** внаслідок лексичної субституції іменникового компонента в запозиченій конструкції **за podpisem**. Географія українських пам'яток та контекстуальне оточення дають підстави стверджувати про вплив російської мови на поширення приєменниково-іменникової конструкції в українській.*

***Ключові слова:** фразеологізм, мінімальний фразеологізм, стійке сполучення слів, щоденниковий дискурс, стиль, канцеляризм, писемні пам'ятки.*

Актуальність. Розвиток фразеологічного фонду української мови засвідчує динамічні процеси передусім у кількісному складі цих одиниць, що зумовлено як появою нових стійких сполучень слів на основі власномовних ресурсів, так і запозиченням / калькуванням задля заповнення лінгволакуни. Динаміку простежено й у зміні семантичної структури, що спричиняє різні мовні процеси – від розщеплення колись єдиного значення на пучок сем до виходу на периферію, а згодом і повної втрати фразеологічної одиниці. У першому разі це стосується використання одного фразеологізму в комунікативних ситуаціях, що презентують різні стилі чи жанри, у такий спосіб відбувалося витворення в українській мові міжстильових фразеологізмів, що інколи могли реалізувати й протилежну семантику.

Запозичення з інших мов, зокрема слов'янських, в українську також становлять неабияку проблему, особливо коли йдеться про віддалені від нас часи, оскільки, з одного боку, близькість між слов'янськими мовами була більшою, а з іншого – писемних пам'яток зазвичай буває недостатньо для правильного потрактування напрямку запозичення. Тісні контакти, як це було, наприклад, із польською та українською мовами в XVI–XVII ст., спричинилися до того, що значна частина запозичень, адаптувавшись, стала «своєю» для носіїв відповідної мови, що, своєю чергою, призвело до затемнення внутрішньої форми слова / фразеологізму й потрактування його семантики в дусі «народної етимології».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Щоденниковий дискурс української мови першої половини XVIII ст., на жаль, не знайшов ще належного мовознавчого опрацювання, хоч і став джерельною базою для узагальнювальних досліджень з

історичної лексикології, зокрема академічного видання «Історія української мови. Лексика і фразеологія». Очевидно, таке «оминання» пов'язане з лінгвальною сутністю періоду, який прийнято радше потлумачувати як повнісіньке зросійщення української літературної мови, розрив між старою та новою українською літературною мовою, аніж поступове домінування народнорозмовного джерела. Щоденниковий дискурс нагадує ситуацію, що склалася з літописами Самовидця, Григорія Граб'янки та Самійла Величка, які крізь призму теорії трьох стилів розподілили між різними мовами / варіантами мови тільки з огляду на візуальну близькість чи віддаленість від нової української літературної мови, таким чином отримавши тексти з переважанням народнорозмовного (літопис Самовидця), слов'яноруського / церковнослов'янського (літопис Г. Граб'янки) та книжно-писемного (літопис С. Величка) початків. Подібне можемо спостерігати й зі щоденниками М. Ханенка, Я. Марковича й П. Апостола. І якщо записи Я. Марковича та П. Апостола не викликають гострих суперечок і закидів (написані українською народнорозмовною та французькою мовами відповідно), то щоденник М. Ханенка несправедливо вважають російськомовним текстом. Прикметно, що дослідження того чи того фрагмента мовної картини цих пам'яток можна перерахувати на пальцях однієї руки. Це стосується, зокрема, і їхньої фразеології. Щоправда, у сучасній україністиці маємо розвідку, присвячену фразеологізму *на пушку взяти* й виконану на матеріалі «Щоденника» Я. Марковича [4], та тези, де коротко окреслено проблему функціонування фразеологізму *за рукою* [3].

Мета статті полягає в історико-етимологічному та семантико-структурному аналізі фразеологізму *за рукою*, зафіксованому в щоденниковому дискурсі української мови першої половини XVIII ст.

Матеріали і методи дослідження. Джерелом дослідження слугували «Щоденник» Я. Марковича, опублікований О. Лазаревським (ч. 1–3, 1893–1897 рр.) та В. Модзалевським (ч. 4, 1913 р.), і «Щоденник» М. Ханенка, опублікований редакцією «Київської старовини» (1884 р.). Для з'ясування лінгвальних особливостей аналізованого фразеологізму ми залучали пам'ятки інших стилів і жанрів різних хронологічних періодів, для чого послуговувалися описовим, порівняльно-історичним методами, а також методом контекстуального та дискурс-аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. Звернення до щоденникового дискурсу першої половини XVIII ст. дає змогу простежити хитання між російським і ще відчутним польським впливом та становлення того чи того варіанта фразеологізму як основного чи повного його занепаду.

Я. Маркович та М. Ханенко занотовували переважно інформацію, що стосувалася їхньої діяльності, зокрема економічної й соціальної, без аналізу інших подій у суспільстві чи хоч би незначного авторського коментування. Проте досить частими є контексти, де генеральний підскарбій та генеральний хорунжий описують ситуації, пов'язані з вирішенням різних юридичних чи адміністративних справ, послуговуючись властивими цій сфері канцелярськими висловами, напр.: 22 квітня 1723 року: *П. сотникъ наказній глинскій далъ за рукою сказку о учинившомся побиттію надъ греченкомъ перекоповскимъ батожжемъ въ Глинску, по указу подполковника інгер. полку Реткина* (ДМ, 1, с. 28); 1 травня 1724 року: *Василь Дейнека, бувши тутъ, далъ карту за рукою о поступкахъ Кальнѣцкого, и зъ тимъ отехалъ, что мѣлъ дать грошей рублей 30 мнѣ, якихъ будто 134 зол. виненъ Кальнѣцкому, а не 50 рублей* (ДМ, 1, с. 87); 13 березня 1740 року: *Попъ Федор Ярошевич Крисковскій далъ писмо за руками отца своего и своею, что я близиший до купльъ грунтовъ отцових, ежели бы они продават похотѣли, а я ему обѣщалъ мелницу возвратитъ* (ДМ, 4, с. 330); 24 липня 1747 року: *Писалъ къ женѣ о занятыхъ здесь денгахъ 150 р., чтобъ оныя велѣла отдать въ Глуховъ судіи енеральному Горленку, и тамъ*

включилъ двѣ росписки за рукою швагра Александра Корецкого, которому даны въ займы 100 рублей, да 42 р. 40 к. на покупки въ Москвѣ, и то мое писмо отослалъ къ Журману для отсылки по почтѣ въ Стародубъ (ДХ, с. 320); 23 липня 1753 року: *Г. Скоропадскій отъехалъ въ Дунаецъ, безъ которого одну експедицію какъ въ полки, такъ и въ Москву, за руками толко моею и Гудовичевою, отравили* (ДХ, с. 501).

Як засвідчують наведені контексти, додатковим компонентом є залежний від дієслова субстантив у формі знахідного відмінка, що позначає різновид документа (*сказка, карта, росписка*). Цю групу розширює й номен *експедиція*, що в наведеному записі М. Ханенка синкретизує семантику ‘одна чи кілька людей, відряджених зі спеціальною метою’ та ‘документ’. Ілюструють наведені контексти й граматичну варіантність, коли замість дієслова в конструкції використано дієприкметникову форму, а іменник ужито у формі називного відмінка, напр.: 25 червня 1736 року: *Вторителная грамота з габънету за рукою габънет мингъстров в енер. крію прислана о висилкѣ провіянта* (ДМ, 4, с. 77); 1 травня 1743 року: *Сидѣлицу въ нашихъ коморахъ, Ермолаю Василіеву тулянину даны за рукою моею двѣ карты: 1) о коморахъ, чтобъ за оныя мимо насъ жадного платежа не давано; 2) что у него-жъ Ермолая, зъ первыхъ числѣ генваря сего году забрано сахаромъ, чаемъ и перчатками на 3 р. 25 к.* (ДХ, с. 204–205). Така прийменниково-відмінкова конструкція, ужита з прямим значенням, змушує задуматися над неприродним способом передавання комусь відповідного юридично-ділового документа, адже наведене сполучення слів не реалізує семантики локусу, властивої йому на перший погляд. Причиною цього є семантичні зрушення в лексемі *рука*.

Щоденник у задекларований період ще не становив самостійного жанру. Його витоки можна вбачати в діловому стилі, оскільки, як ми зазначали, попервах це була своєрідна збірка записів, що фіксували економічно-суспільну діяльність особи. У цьому аспекті логічним видається звернення до пам’яток ділового стилю, звідки Я. Маркович та М. Ханенко могли почерпнути цей фразеологізм, передовсім з огляду на обіймані посади. Дослідники української мови XIV–XVII ст. зазначають, що в пам’ятках ділового стилю часто вживаними є стійкі сполучення слів із компонентом *рука*, призначенням яких було номінувати специфіку оформлення документа. Д. Г. Гринчишин, наприклад, у складі лексики на означення адміністративно-юридичної документації та понять, пов’язаних із її оформленням, фіксує словосполучення *писати рукою* [2, с. 50]; І. М. Керницький словосполучення *руками своими подписатисѣ* кваліфікує як термінологічну лексику, «яка вказує на поняття, пов’язані з оформленням ділових документів» [6, с. 100]; М. Л. Худаш словосполучення *руку подписати* вважає канцелярським штампом [8, с. 127]. Такі висновки зроблено на основі аналізу писемних пам’яток, що територіально відображають мовну ситуацію на західноукраїнських землях у XIV–XVII ст. Звернення до ділових текстів з інших українських ареалів також засвідчує активність стійких сполучень слів із компонентом *рука*, напр.: *А для лепшого певности подписавшимъ тотъ его листъ властною рукою моею и печать есми свою до него завесиль* (АВВ, с. 116); *Которыи сѣс тѣстаментъ мои у каждого права и на каждомъ мѣстцѣ при зуполной моцы вечне приимован и держан быти маѣт, до которого сего тѣстаменту, остаточное воли моеѣ учинѣныи, приложил есми печат свою и руку влостную свою подписал* (КЗК, с. 86); *А для летшого увѣвнѣня, за жѣда(н)ѣмъ мо(и)м, во(з)ныи воево(д)ства Киевского панъ Ива(н) Зару(д)ски(и) пѣча(т) свою к сѣму листу моему приложи(л) и руку свою по(д)писа(л)* (ККПС, с. 119) та ін. Загалом можна стверджувати про єдине розуміння ситуації оформлення документа середньовічними писарями, проте наведені контексти все ж дають підстави говорити про «фразеологічну моду» на той чи той варіант, вироблену, очевидно, під час навчання. Прикметно, що засвідчений у «Щоденниках» Я. Марковича та

М. Ханенка фразеологізм на мовній карті України з'явився дуже пізно, напр.: 1713 р.: ... и при отдаданю прав сознаваающие твердили то, что тую свою продажу теперешнюю устною мовою на уряді острицком сознавали и на писмі от себе **купчую за руками своими** пер облятам до книг **подали** (Мицик, с. 34); 1727 р.: ...понеже, якъ дастъ бѣгъ, же вм(с̃)<.> м(с̃)цѣ пнѣ, повернувши(с) з(ъ) назначе(н)ной себѣ функціи, и прибудеть в(ъ) Глуховъ<,> то я ту(т) ѡ(т) себе самому вм(с̃)<.> м(с̃)цѣ пнѣ на ратушу Глуховско(мъ), **за руками свѣдителей**, принявши о(с)талніе сто три(д)ця(т) рублей денегъ, **дамъ** слушную **купчую**<,> (ПЛ, с. 46); 1745 р.: По облику умершаго бунчукового товарища Миха(й)ла Есмонтовского саморучномъ, и кромѣ облика<,> пятнадцать рублей<,> жена его Марина Скоруповна уплатила мнѣ всѣхъ дене(г) пятьдесятъ пять рублей<,> и по уплатки оно(й) для вѣрности<,> о(т) мене, **за рукою моею, дана в принятіи росписка**<;> (ПЛ, с. 111). Наведені контексти засвідчують дієслівні та прийменниково-відмінкові форми постійними складниками конструкції, що дає всі підстави вважати її стійкою. Для з'ясування напрямку проникнення цього фразеологізму в українську мову звернемо увагу на географію пам'яток, у яких його зафіксовано. Це центральне (Київ) і східне (історична Чернігівщина) Полісся. Тож можна припустити, що в такій формі фразеологізм потрапив в українську мову з російської. Навіть те, що стійке сполучення засвідчено в текстах другої половини XVII ст., які стосуються Лівобережної України, не доводить його українськості, напр.: ... отдадутъ и столпъ челобитныхъ, **за рукою** воеводы Федора Протасьева (АЮЗР, VI, с. 162); Полковнику дать грамота съ прежняго отпуску, взявъ у него сказку, **за рукою**; а о канцеляриствѣ допросить: какая ему грамота? (АЮЗР, VI, с. 163); ... гетманской универсалъ объявляли, и списокъ, **за руками**, дали (АЮЗР, VI, с. 215); ... гетманъ и полковники и старшина наказали бити челомъ, и тому де у нихъ есть наказъ съ статьями, **за гетманскою рукою** и печатью (АЮЗР, VIII, с. 23); И гетманъ, выслушавъ тѣ статьи, посоветовавъ съ бояриномъ и воеводою со княземъ Григорьемъ Григорьевичемъ, противъ тѣхъ статей далъ статьи на писмѣ, **за своею рукою** и за войсковою печатью (АЮЗР, XIII, ст. 272). Позамовні чинники (намагання Московської держави мати прихильного до себе гетьмана позначилися на частковій заміні козацької канцелярії, що спричинило й відповідні зміни в оформленні документів) та контекстуальне оточення (зміни в лексико-фразеологічному й синтаксичному наповненні, зокрема поява слів, що номінували юридично-ділові реалії Московської держави) також слугують цьому підтвердженням.

Прикметним є й те, що його засвідчено переважно в текстах нових жанрів, зокрема щоденнику та епістолярію (незважаючи на давню традицію листування), що наштовхує на думку про витворення фразеологізму за межами ділового стилю, який був і продовжував бути полігоном для функціонування дотрансформаційних варіантів. Новотвір, очевидно, одразу отримав «печать стилю», оскільки в тогочасних різножанрових пам'ятках він не представлений. Навіть українські літописці, які у XVIII ст. намагалися вдосконалити жанр за рахунок аналізу залучених джерел, наведення документальних свідчень та ін., тільки зрідка послуговуються аналізованим фразеологізмом, напр.: По роспису какову **подали** на досмотръ земель генералу и воеводѣ Григорію Ивановичу Косогову, да дяку Полуевкту и столнику и Гадяцкому полковнику Михайлови Василіевичу, Полтавскіи жители, **за рукою** и за печатью Полтавского полковника Леонтія Черняка, по Коломацкому де лѣсу, что от города Коломака, ихъ Полтавскихъ жителей 42 пасѣкъ (ЛВ, II, с. 520–521); **За рукою** Гетмана Мазепы (Описаніе, с. 49); Король Казимѣръ, по желанию Хмельницкого, прислалъ ему и всему войску козацкому привилегій съ пунктами Зборов'скими, от него представленными на волности, котораго коней старшинамъ **розданы за рукою** самого гетмана Богдана Хмельницкого (Описаніе 1, с. 226). Хоч і в тогочасних російських літописах

його фіксуємо спорадично, наприклад, у Піскарєвському літописі під 7072 роком (= 1564 р.) читаємо: *И бысть в людех ненависть на царя от всех людей. И биша ему челом и **даша** ему **челобитную за руками** о опришине, что не достоин сему быти* (ПЛ 1, с. 190).

Ділові тексти, що стосуються різних сфер діяльності українського козацтва у XVIII ст., канцелярія якого опинилася під пильним оком імператорського цензу, засвідчують активне послуговування фразеологізмом *за рукою / за руками*, напр.: *А каковыя за истинно исцелени, і когда, і кто, и при комъ, і от каковыхъ імянно болезней имелся молитвами ево, угодніка Божья свтителя // Христова Димитрія, получили, і кто оныхъ ихъ болезнхъ, і о количестве времени не моществовали ихъ, будучы заподлинно ведомо, засвидетельствоваль і о томъ при семь нашемъ покорнейшемъ доношении, въ приобщенномъ **за руками** подлинномъ следствии обстоятелно значитца* (АКНЗС, 1, с. 130); *И какіе именно земли, рѣки и лѣси для доволствія рыбное и звериное ловлями и степи, и другия угоди будутъ вамъ, запорожцямъ, означенніи и отведенни онои отводъ с вернимъ планомъ для конфермацій прислатъ в нашъ Сенатъ **за руками**, о чемъ к вамъ и Донскому Войску грамоти были послании* (АКНЗС, 1, с. 436); *В том і сия росписка к провіанским того магазейна дѣлам **за рукою** моею до росписания в книге расходной данна* (АКНЗС, 2, с. 163); *...денегъ 300 ру. да тѣри лошади свої собственніе, якіе у предписанного вора Рябого с товарищи за отбѣгомъ ихъ посланъною командою отбити, онъ, Новицкой принялъ і в приемъ оного, // і чѣто въпредь за то не істець, **за рукою** своею даль росписку* (АКНЗС, 2, с. 599–600); *Въ томъ во доверіе сию росписку **за рукою** моею даль і подписался* (АКНЗС, 2, с. 600); *... в приему того писма оному нарочному **за рукою** войскового канцеляриста Якова Лаврєнтовича росписка дана* (АКНЗС, 3, с. 205); *... от его ясновелможности високоповелителнимъ **за рукою** его ордеромъ велено мнѣ, нижайшему, и уплатит, токмо і пинѣ я ничего не получилъ* (АКНЗС, 3, с. 294).

Історичні словники підтверджують, що українській мові попереднього періоду не було властиве стійке сполучення слів саме в такій формі. Однак необхідно звернути увагу на основний компонент фразеологізму – іменник *рука*, з'ясувати, які зміни відбулися в його семантичній структурі. Як свідчать «Матеріали» І. І. Срезневського, номен *рука* в киеворуський період був полісемантом. Лексикограф виокремлює в реєстровому *рука* значення 'підпис', ілюструючи, проте, контекстами з пам'яток XV–XVI ст. (Срезн., III, с. 192). Зауважимо, що лексема *рука* в наведених у словниковій статті прикладах входить до складу стійкого сполучення *руку приложити / руку приписати*, яке І. І. Срезневський, щоправда, не кваліфікує як стійке. Справді, якби цей фразеологізм набув поширення в киеворуський період, його б однозначно кодифікували лексикографи і фразеографи, чого не спостерігаємо ні в «Матеріалах» І. І. Срезневського, ні в «Словнику фразеологічних одиниць давньоруської мови» О. І. Васильєва, ні в «Старослов'янському словнику (за рукописами X–XI ст.)», ні в «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.», де, зокрема, у семантичній структурі цього субстантива лексикографи виокремлюють значення 'почерк', наводять низку фразеологізмів, із-поміж яких були й ті, що стосувалися сфери діловодства (ССУМ, II, с. 306–307). Є. К. Тимченко в «Матеріалах» у словниковій статті *рука* також подає низку фразеологізмів із цим компонентом, з-поміж яких реєструє і *за руками* 'за підписом' та ілюструє контекстом із Літопису С. Величка (Тимч., Матер., 2, с. 299). Мінімальний фразеологізм *за рукою* з «підписовою» семантикою виокремлюють укладачі «Словника російської мови XI–XVII ст.»: *за рукою (за руками) – засвідчений підписом (підписами) (про документ)* (СРЯ^{11–17}, 22, с. 242), ілюструючи прикладами з пам'яток XVII ст. (1629 р. і 1649 р.), хоч у словниковій статті *судейка, судишка* наведено уривок із пам'ятки 1607 р.: *И во всемъ язѣ Яковъ выборнымъ судийкамъ ... отпись даль **за своею рукою** и печатью* (СРЯ^{11–17}, 28, с. 255). Цю лексикографічну традицію продовжили й

укладачі «Словника російської мови XVIII ст.»: *Ужив. у словосполученнях за рукою, за підписом, за печаткою, за розпискою та ін., що вказують на засвідчення, підтвердження чого-небудь підписом, печаткою, розпискою тощо* (СРЯ¹⁸, 7, с. 154).

Стимулював розвиток і поширення фразеологізму позамовний чинник, яким була у XVIII ст. в Російській імперії реформа державного апарату (на українських лівобережних землях це позначилося створенням 1722 р. і діяльністю Малоросійської колегії). Із цього часу складання документів набуло строгої регламентації. Як зазначає О. П. Майоров, «будь-який документ складався за строгою формою, визначеною канцелярськими циркулярами, центральною фігурою в колегіальній або місцевій канцелярії був секретар. Найважливіші документи складав секретар, інші, за розпорядженням секретаря, – канцеляристи. Переписували набіло і готували копії копіїсти і підканцеляристи» [7, с. 20]. Поширення ділового стандарту найкраще ілюструють тексти віддалених від центру канцелярій. Наприклад, С. Г. Шулежкова в документах південноуральських канцелярій XVIII ст. зафіксувала низку стійких сполучень слів, які об'єднала у дві групи: номінативні терміни (*служилые люди, бродящие люди, прогонные деньги, военные и статские чины, канцелярия ротных дел, отводная земля, акцизные деньги, харчевые припасы* та ін.) і вербативні та субстантивні сполучення слів із процесуальною чи детермінантною семантикою (*в самой (крайней, немедленной) скорости, за подписанием (собственных) руки – за руками, смотрение употребляют (иметь), чинить свободу, за благо рассудить, положить в (подушной) оклад* та ін.) [9, с. 38–62]. У другій групі, отже, дослідниця наводить і фразеологізм *за руками* як варіант одиниці *за подписанием (собственных) руки*.

У контексті нашого дослідження слухним видається звернення до студій А. Золтана про польсько-східнослов'янські мовні контакти, де лінгвіст проаналізував «стилістичну» вправність Івана Грозного у використанні полонізмів, про яку в 1950–1970-х роках минулого століття охоче писали російські мовознавці. Угорський дослідник зробив справедливий закид, що студіювання виконане односторонньо – російсько-польсько, тоді як необхідно долучити листи Стефана Баторія. А. Золтан порівняв листи польського короля та московського царя й дійшов висновку, що частина тексту, де найбільше представлено полонізми, – це всього-на-всього копіювання листа Стефана Баторія з відповідною заміною особи дієслів. «При цьому, – як зауважує мовознавець, – зберігаються не тільки лексичні, семантичні, граматичні та синтаксичні особливості західноруського оригіналу, але не стираються повністю навіть деякі орфографічні риси» [5, с. 163]. Очевидно, що й появу фразеологізму *за рукою* необхідно шукати у своєрідній «копіювальній» традиції. Якщо тогочасний українськомовний правобережний діловий дискурс майже повністю перебував під польським впливом, а тому послуговувався польським варіантом, то російськомовний, де лексеми *рука* і *подписание / подписанье* 'підпис, що стверджує документ' (СРЯ¹¹⁻¹⁷, 16, с. 36) в одному зі значень вступали в синонімічні відношення, пропонував два лексичні варіанти – запозичений через українське чи білоруське посередництво польський, дещо змінений у польсько-церковнослов'янський, та трансформований свій. Аналізований щоденниковий дискурс давав змогу повною мірою відтворити той чи той документ, зберігаючи при цьому абсолютну тотожність його «вихідних» даних. Проте наведені контексти переконують у тому, що вже на початок XVIII ст. таке повне привнесення перешкоджало оптимальній інтертекстуальності жанру, створювало надлишковість інформації та, відповідно, ускладнювало її сприймання. Автори нового жанру вдавалися до граматичного перероблення цитованого документа, сутність якого була чітко окреслена в назві, додаючи пропріативне чи апелятивне найменування особи, яка його підписала. І якщо назву

документа можна було вводити в контекст без перероблення, то пропріативний компонент могли замінювати присвійним займенником *моя/своя/його* у відповідній числовій та відмінковій формі, а «важіль вагомості» отримував «цитатно-адресне» оформлення: *за подписанием руки = за рукою*, форма якого властива й сучасній російській мові (напр.: *за Н. И. Толстым; за В. М. Мокиенко* та ін.).

Фразеологізм *за рукою / за руками* вважати варіантом стійкого сполучення слів *за подписанием (собственныя) руки* можна тільки в аспекті семантики, яка збереглася, незважаючи на конденсацію кількісно більшої конструкції. Логічно припустити, що новий фразеологізм легше було утворити шляхом лексичної апокопи, залишивши тільки прийменниково-відмінкову конструкцію, уникнувши в такий спосіб семантичної тавтології. Тяжіння церковнослов'янської писемної традиції, що значною мірою детермінувала й діловий текст, зациклює дослідників на «своїй парафії» утворення фразеологізму. Але таку ділову ситуацію можна було спостерегти принаймні на всьому європейському обширі, а значить, її вербальний штамп міг утворитися будь-де. Зокрема, транслятором значної частини канцеляризмів зі слов'янських, передовсім чеської, та інших європейських мов в українську була польська мова, у якій ці канцеляризми «ослов'янізувалися». Аналізований нами фразеологізм повною мірою відповідає моделі, відомій польській мові XVI ст.: *za podpisem [czyim]*, де також функціювало й стійке сполучення слів *pod podpisem ręki swej* (SP, 26, с. 40). Прикметно, що форми *za ręką*, яка б відповідала східнослов'янській *за рукою*, укладачі словника не фіксують (SP, <http://spxvi.edu.pl/indeks/haslo/6643#znaczenie-22>). Писемні пам'ятки української мови XVII–XVIII ст. засвідчують це сполучення слів, зокрема і в текстах інших стилів, напр.: ... дали межи себе и(н)те(р)цызы **за по(д)писо(м) рукъ** свои(х), та(к)же те(ж) **за по(д)писо(м) рукъ** во(з)ного и дво(х) шля(х)тичо(в) по(д) закладо(м) дво(х)со(т) золоты(х) и по(д) утраче(н)ε(м) того (ж) права (ДМВН, с. 61); *А по его смерти, по указу государевомъ, принялъ правленіе полковникъ чернѣговскій Павелъ Полуботокъ, до которого зъ Москвы прислана грамота, за подписаніемъ правительствующаго сената, чтобъ до избранія гетмана править ему Малою Россією, по правамъ малороссійскаго народа, обще зъ старшиною енералною* (ЧЛ, с. 32); *Потимъ, прислана зъ Украины отъ полковника миргородского Данила Апостола и отъ всего войска малороссійского, за подписомъ рукъ* всей полковой и сотенной старшины и товариства бунчукового и значкового, другая челобитная съ Коломаку, чрезъ канцеляристу Ивана Романовича, въ Пітербурхъ (ЧЛ, с. 33); *Капитану Елисею Григорьевичу Пасинкову, глуховского гварнѣзону, позичены 20 р. денегъ и у негожъ взятъ облъгъ за подписомъ его и свидѣтеля Носенка* (ДХ, с. 406).

Проникнення канцеляризму в літописний і щоденниковий дискурси можна пояснити, з одного боку, його неприв'язаністю до тематики документів, проте з іншого – структурною закріпленістю, що сприяла його відтворюваності та подальшому легкому проникненню в тексти інших стилів і жанрів. Власне, більша кількість уживань дає підстави стверджувати про розвиток на російському мовному ґрунті мінімального фразеологізму *за рукою* як лексичного відповідника польського *za podpisem*, проте згадана стандартизація ділового документа в Російській імперії, зумовлена, безперечно, орієнтацією на європейські зразки, закріпила як основний у російській, а відтак і в українській мовах варіант *за подписью / за підписом*.

Обмежена сфера використання фразеологізму позначилася на тому, що в новій українській мові, за даними лексикографічних праць XIX – початку XX ст., у такій формі його не кодифіковано. У «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка зафіксовано тільки варіанти *рука власна, рукою власною* 'зауваження при підписі:

власноручно' (Грінч., IV, с. 86), що засвідчують фразеологічну тяглість української мови. Не фіксує його й перекладний російсько-український фразеологічний словник «Фразеологія ділової мови» В. Підмогильного та Є. Плужника (1926 р.), проте маємо прийменниково-відмінкову форму *за підписью кого* – *за підписом чийм* (ФДМ, с. 197).

Нині вислів *за підписом* активно вживаний, про що зазначає С. Бирик: «У сучасній літературній мові усталився вислів *за підписам (підписами)*, коли йдеться про осіб, що затвердили той чи інший документ, напр.: “Шпачиха кинула клич негайно ж братися й писати анонімку за підписами всього селища” (О. Гончар); “Указ за підписом Президента набуде чинності з 1 березня 2002 року” і т. ін.» [1], хоч «Словник української мови» цього сполучення слів не реєструє. Аналіз сучасних лексико- і фразеографічних праць та корпусів української мови засвідчує вихід на периферію лексичного варіанта *за рукою*, окрім випадків цитування документів у наукових працях.

Висновки й перспективи. Наведений ілюстративний матеріал і дані словників засвідчують метафоричний зсув в іменнику *рука*, що, первинно реалізуючи значення знаряддя дії, властиве орудному відмінку, зазнав контекстуальних семантичних трансформацій і почав у сфері діловодства вживатися на позначення результату дії – підпису. Функціонування синонімічної пари *рука* – *підписание / подписанье* ‘підпис’ у російській мові позначилося на утворенні мінімального фразеологізму *за рукою* внаслідок заміни в запозиченій конструкції *за подписем* іменникового компонента. Граматична форма числа субстантива залежала від кількості учасників, які засвідчували ту чи ту ділову ситуацію. Географія українських пам’яток та контекстуальне оточення слугують додатковим підтвердженням впливу російської мови на поширення цієї прийменниково-іменникової конструкції в українській. Перспективи дослідження вбачаємо у студіюванні фразеології пам’яток щоденникового дискурсу, що дасть змогу простежити особливості індивідуального фразотворення в загальноукраїнському фразеологічному контексті.

Умовні скорочення

АВВ – Акти Волинського воєводства кінця XV–XVI ст. (із зібрання Пергаментних документів Архіву головного актів давніх у Варшаві) / підг. до друку А. Блануци, Д. Ващука, Д. Вирського (латиномовні документи). Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. 154 с.

АКНЗС – Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 рр. / гол. ред. кол.: Сохань П. С. (голова), Боряк Г. В., Брехуненко В. А. та ін. Київ, 1998–2019. Т. 1–8.

АЮЗР – Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1863–1892. Т. 1–15.

Грінч. – Словарь української мови: [у 4 т.] / збір. ред. журн. «Киевская Старина»; упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. Т. 4. 563 с.

ДМ – Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717–1767 гг.): [в 3 ч.] / под ред. Ал. Лазаревского. Київ : Типографія Г. Т. Корчакь-Новицкаго, 1893–1897; Дневник Якова Марковича / видав В. Модзалевський. Київ ; Львів : Накладом НТШ, 1913. Т. 4: 1735–1740 роки. VIII + 385 с.

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. Збірник актових документів / підг. до видан.: В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова, В. Ю. Франчук, Т. К. Черторизька. Київ : Наук. думка, 1981. 316 с.

ДХ – Дневникъ генеральнаго хорунжаго Николая Ханенка. 1727–1753 гг. Київ : Типографія Г. Т. Корчакь-Новицкаго, 1884. 524 с.

КЗК – Кременецька земська книга 1578 року / підгот. до вид. Л. В. Ящук ; [відп. ред. В. М. Мойсієнко, В. Д. Собчук]. Кременець : Кремен.-Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник, 2018. 300 с. : іл.

ККПС – Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / відп. ред. В. В. Німчук; упорядн.: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова та ін. Київ : Наук. думка, 1991. 344 с.

ЛВ – Лѣтопись событій въ Югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ, составилъ Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи войска запорожскаго, 1720. Київ : Въ Лито-Типографическомъ Заведеніи Іосифа Вальнера, 1851. Т. 2. 612 + XVII с.

Мицик – Мицик Ю. З документації Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря XVII–XVIII ст. (маєтності в Острі). Ч. 2. *Сіверянський літопис*. 2008. № 5. С. 29–51.

Описание – Краткое историческое описание о Малой России до 1765 года: съ Дополненіемъ о Запорожскихъ Козакахъ и Приложениями, касающимися до сего описанія / [предисл. О. Бодянского]. Москва : Въ Университетской Типографіи, 1848. 56 с.

Описание 1 – Краткое Описание Малороссіи. *Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ съ приложеніемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, «Кратного Описанія Малороссіи» и «Собранія Историческаго»*. Киевъ, 1878. С. 209–319.

ПЛ – Приватні листи XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Наук. думка, 1987. 173 с.

ПЛ 1 – Пискаревский летописец. *Полное собрание русских летописей*. Москва : Наука, 1978. Т. XXXIV. С. 31–220.

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Санкт-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1912. Т. III. 1684 стб. + 272 стб. + 13 с.

СРЯ^{11–17} – Словарь русского языка XI–XVII вв. / отв. ред. С. Г. Бархударов. Москва : Наука, 1975–2008. Вып. 1–28.

СРЯ¹⁸ – Словарь русского языка XVIII века / Ю. С. Сорокин (ред.). Санкт-Петербург : Наука, 1992. Вып. 7. 263 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 2. 591 с.

Тимч., Матер. – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / Німчук В. В. (відп. ред.) та ін. Київ ; Нью-Йорк, 2003. Кн. 2. 512 с.

ФДМ – Фразеологія ділової мови / уложили: В. Підмогильний, Є. Плужник. Київ : Час, 1926. 293 с.

ЧЛ – Черниговская лѣтопись по новому списку (1587–1725). *Черниговская лѣтопись по новому списку (1587–1725) и Коломацкие челобитные*. Изд. Ал. Лазаревского. Киевъ, 1890. 44 с.

SP – Słownik Polszczyzny XVI wieku / red. Maria Renata Mayenowa. Warszawa: IBL PAN, 1998. Т. XXVI: PODOBA – POLŻYĆ. 481 s. URL: <http://spxvi.edu.pl>.

Список використаної літератури

1. Биби́к С. На підпис – до підпису. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine60-40.pdf>.
2. Гринчишин Д. Г. Из спостережень над адміністративно-юридичною лексикою в українських грамотах XIV–XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. Т. 5. С. 31–52.
3. Денисюк В. Фразеологія юридичної сфери у щоденниковому дискурсі. *Фахові мови й новітні підходи до їх викладання*: матеріали II Міжнародної онлайн-конференції / за ред. О. І. Чайки, О. С. Поліщука. Київ : Вид-во НУБіП України, 2021. С. 30–31.
4. Денисюк В. В. Наказание в свете фразеологии украинского языка первой половины XVIII века (на материале «Дневника» Якова Марковича). *Шамякінські читання: Письменник – Асоба – Час*: зб. наук. пр. / УА МДПУ імя І. П. Шамякіна; редкал.: А. У. Сузько (адк. ред.) [і інш.]. Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2021. С. 94–101.
5. Золтан А. Некоторые аспекты польско-восточнославянских языковых контактов в области лексики. *Золтан А. Interslavica. Исследования по межславянским языковым и культурным контактам*. Москва : «Индрик», 2014. С. 155–170.
6. Керницький І. М. Судово-адміністративна і суспільно-економічна лексика «Війтівських книг» XVI–XVII ст. с. Одрехови колишнього Сяноцького повіту, на Лемківщині. *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ : Наук. думка, 1964. Т. 6. С. 91–108.
7. Майоров А. П. Очерки региональной деловой письменности XVIII века. Москва : Азбуковник, 2006. 264 с.
8. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалі Львівського Ставропігійського братства). Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 164 с.
9. Шулежкова С. Г. Вариантность устойчивых словосочетаний в языке южноуральских официально-деловых документов XVIII века. *Деловой язык XVIII века по архивным данным городов Челябинска, Кургана, Тобольска*: сборник статей. Челябинск, 2004. С. 34–65.

References

1. Vybyk, S. Na pidpys – do pidpysu. Retrieved from <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine60-40.pdf> (in Ukr.).
2. Hrynchyshyn, D. H. (1962). Iz sposterezenhen nad administratyvno-yurydychnoiu leksykoiu v ukrainskykh hramotakh XIV–XV st. [From observations on administrative and legal vocabulary in Ukrainian charters of the XIV–XV cc.]. In : *Doslidzhennia i materialy z ukrainskoi movy*. Т. 5. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR, 31–52 (in Ukr.).
3. Denysiuk, V. (2021). Frazeolohia yurydychnoi sfery u shchodennykovomu dyskursi [Phraseology of the legal sphere in diary discourse]. In : *Fakhovi movy y novitni pidkhody do yikh vykladannia* : materialy II Mizhnarodnoi onlain-konferentsii / za red. O. I. Chaiky, O. S. Polishchuka. Kyiv: Vyd-vo NUBiP Ukrainy, 30–31 (in Ukr.).

4. Denisyuk, V. V. (2021). Nakazanie v svete frazeologii ukrainskogo yazyka pervoy poloviny XVIII veka (na materiale «Dnevnik» Yakova Markovicha) [Punishment in the light of the phraseology of the Ukrainian language of the first half of the XVIII century (based on the «Diary» of Yakov Markovich)]. In : *Shamyakinskiya chytanni: Pismennik – Asoba – Chas* : zb. navuk. pr. / UA MDPU imya I. P. Shamyakina ; redkal.: A. U. Suzko (adk. red.) [i insh.]. Mazyr : MDPU imya I. P. Shamyakina, 94–101 (in Russ.).
5. Zoltan, A. (2014). Nekotoryie aspekty polsko-vostochnoslavjanskikh yazykovykh kontaktov v oblasti leksiki [Some aspects of Polish-East Slavic language contacts in the field of vocabulary]. In : *Zoltan A. Inter Slavica. Issledovaniya po mezhslavjanskim yazykovym i kulturnym kontaktam*. Moskva : «Indrik», 155–170 (in Russ.).
6. Kernytskyi, I. M. (1964). Sudovo-administratyvna i suspilno-ekonomichna leksyka «Viitivskykh knyh» XVI–XVII st. s. Odrekhovoy kolyshnoho Sianotskoho povitu, na Lemkivshchyni [Judicial-administrative and socio-economic vocabulary of «Viitivskykh knyh» of the XVI–XVII cc. village Odrekhovoy of the former Sanok district, in the Lemkiv region]. In : *Doslidzhennia i materialy z ukrainskoi movy*. T. 6. Kyiv : Nauk. dumka, 91–108 (in Ukr.).
7. Mayorov, A. P. (2006). Ocherki regionalnoy delovoy pismennosti XVIII veka [Essays on regional business writing in the XVIII century]. Moskva : Azbukovnik, 264 s. (in Russ.).
8. Khudash, M. L. (1961). Leksyka ukrainskykh dilovykh dokumentiv kintsia XVI – pochatku XVII st. (na materiali Lvivskoho Stavropihiiskoho bratstva) [Vocabulary of Ukrainian business documents of the end of the XVI – the beginning of the XVII cc. (based on the material of the Lviv Stauropian Brotherhood)]. Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 164 s. (in Ukr.).
9. Shulezhkova, S. G. (2004). Variantnost ustoychivyyh slovosochetaniy v yazyke yuzhnouralskikh ofitsialno-delovykh dokumentov XVIII veka [Variation of stable phrases in the language of South Ural official business documents of the XVIII c.]. In : *Delovoy yazyk XVIII veka po arhivnym dannym gorodov Chelyabinska, Kurgana, Tobolska*: sbornik statey. Chelyabinsk, 34–65 (in Russ.).

V. V. DENYSIUK. PHRASEOLOGY OF THE DIARY DISCOURSE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE FIRST HALF OF THE 18th CENTURY

Summary. Introduction. *The urgency is due to the need to study the phraseology of the diary discourse of the Ukrainian language of the 18th century, as these monuments to clarify the formation of the phraseological fund of the Ukrainian language did not involve.*

Purpose. *The purpose of the article is to historical-etymological and semantic-structural analysis of phraseology за рукою, recorded in the diary discourse of the Ukrainian language of the first half of the 18th century.*

Methods. *To clarify the linguistic features of the analyzed phraseology, we used descriptive, comparative-historical methods, as well as the method of contextual and discourse analysis.*

Results. *The formation of phraseology is motivated by a metaphorical shift in the noun рука, which has undergone contextual semantic transformations and began to be used in the field of office work to denote the result of the action – the signature. The functioning of the synonymous pair рука – подписание / подписание 'signature' in the Russian language affected the formation of minimal phraseology за рукою due to the lexical substitution of the noun component in the borrowed construction за podpisem. The geography of Ukrainian monuments and the contextual environment give grounds to assert the influence of the Russian language on the spread of the prepositional-noun construction in Ukrainian. The study of the peculiarities of Ukrainian-Polish, Ukrainian-Russian, Russian-Polish contacts at the level of literary languages contributed to the correct interpretation of the direction of getting the minimum phraseology into the Ukrainian language.*

Originality. *For the first time in Ukrainian studies, the article analyzes the formation and ways of penetration into the Ukrainian language of phraseology за рукою, identifies its specificity for business documents and the ability to function in different styles.*

Conclusion. *The main provisions concerning the study of the intersection of the traditional business style with the new diary at the phraseological level will allow the correct interpretation of the language practice of Ukrainians in the 18th century taking into account interlingual communication. We see the research prospects in the analysis of phraseology of monuments of diary discourse, which will allow us to trace the features of individual phrase formation in the all-Ukrainian phraseological context.*

Key words: *phraseology, minimal phraseology, stable combination of words, diary discourse, style, offices word, monuments of writing.*

Надійшла до редакції 21.02.21
Прийнято до друку 25.04.21

ТЕРМИН *ГНЕЗДО* КАК СИСТЕМАТИЗИРУЮЩАЯ ЕДИНИЦА ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО МЕТАЯЗЫКА

О. В. Ивасюк, кандидат филологических наук, преподаватель кафедры английского языка технического направления № 1

*факультета лингвистики Национального технического университета Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»*

(Киев, Украина)

e-mail: oksaniv@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5289-948X

Статья посвящена актуальному вопросу формирования и функционирования лингвистической терминосистемы, в частности терминов, включающих в качестве базового слово «гнездо». Большинство из них составные, и основная информационная нагрузка представлена в атрибутивной их части, которая указывает либо на объект описания, либо на подход к его описанию. В связи с поливекторностью научных парадигм в языкознании XXI в. возникает вопрос о преимуществах терминологического инструментария и проблемах, возникающих в связи с этим. В частности, когнитивная дериватология широко использует термины «словообразовательное гнездо», «деривационное гнездо» в отношении группы слов, объединённых на основе мотивационных отношений без учёта отношений производности. Такие парадигмы целесообразнее называть «гнездами однокоренных слов». Строгой дифференциации требуют термины, используемые в синхроническом и диахроническом словообразовании («гнездо однокоренных слов» vs «корневое гнездо слов»). В классической дериватологии за последние десятилетия заполнена исследовательская лакуна, что привело к выделению СГ особого типа – толково-словообразовательных, или лексико-словообразовательных, и дивергентных словообразовательных гнёзд. Данные термины применимы к СГ с полисемичным словом-вершиной. В первом типе гнёзд учитывается, от какого ЛСВ генератива образуется производное, во втором – и то, в каком из своих ЛСВ представлено производное, поэтому такое словообразовательное гнездо формируется во взаимопроекции с эпидигматическим гнездом слова-вершины, образуя деривационное гнездо, или деривационное пространство лексемы.

Ключевые слова: *метаязык, лингвистика, составные термины, гнездо слов, лексическое гнездо, словообразовательное гнездо, гнездо однокоренных слов, корневое гнездо, этимолого-словообразовательное гнездо, толково-словообразовательное гнездо, эпидигматическое гнездо, дивергентное словообразовательное гнездо, деривационное гнездо.*

Актуальность. Современная лингвистика развивается в рамках нескольких парадигм: антропоцентрической (антропологической), функциональной и когнитивной, противопоставляемых системно-структурной парадигме, непосредственно предшествовавшей им и сосуществующей с ними. В соответствии с принципом преимущества происходит не только пролиферация и взаимообогащение теорий указанных векторов развития науки о языке, но и использование ранее наработанной терминологической базы. Изменение предмета приложения устоявшихся терминов закономерно приводит к развитию у них полисемии и, соответственно, к снижению порога их терминологичности.

Развитие метаязыка любой науки сопровождается созданием словарей, констатирующих появление новых терминов и фиксирующих новые значения ранее применявшихся терминов. Это либо словари лингвистических терминов (авторы О. С. Ахманова; Л. А. Брусенская, Г. Ф. Гаврилова, Н. В. Малычева; В. И. Максимов, Р. В. Одеков; Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова; Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попова и др.), либо лингвистические энциклопедии и энциклопедические словари (редакторы: Л. Л. Касаткин, Е. В. Клобуков, П. А. Лекант; Ю. Н. Караулов и др., Ф. П. Филин и др., В. Н. Ярцева и др.).

Анализ последних исследований и публикаций. В XXI веке языкознание обогатилось также рядом теоретических работ, посвящённых осмыслению состояния современной лингвистической терминологии (П. М. Алиева, Л. Ю. Буянова, Т. В. Жеребило, Н. Г. Комлев, Н. В. Пятаева, И. С. Улуханов, С. Д. Шелова и др.).

Практическая ценность и теоретическая значимость такого рода изысканий подтверждает актуальность исследования, проведенного нами в том же русле, поскольку его предметом является лингвистическая терминология в современном русском языке, а объектом – составные лингвистические термины с базовым компонентом *гнездо*, используемые во всех указанных выше научных парадигмах.

Цель статьи направлена на выявление понятийного наполнения терминов с базовым компонентом *гнездо* и их координации в метаязыке лингвистики.

Методы исследования. Для достижения поставленной цели необходимо, используя системно-классификационный метод логического сопоставления, выявить указанные терминологические единицы и установить типы отношений между ними, выяснить степень инерционности в их использовании и целесообразность эксплуатации одной и той же формы для обозначения различного содержания.

Результаты исследования и их обсуждение. Исследуемая проблема находит отражение в работах по лексикологии, дериватологии, когнитивистике, где рассматривается либо предметно, либо *quatenus opus* (Л. А. Араева, В. В. Виноградов, М. Ю. Казак, Е. С. Кубрякова, А. И. Моисеев, Н. В. Пятаева, А. Н. Тихонов, И. А. Ширшов, Д. Н. Шмелёв и др.).

Необходимость установления дисциплинарной закреплённости терминов обусловлена тем, что они не только дефинируют понятийную систему научной картины мира, но и маркируют её сегменты: так, если в тексте используется термин *словообразовательное гнездо*, то, вероятней всего, этот текст имеет отношение к дериватологии. Если же он представлен в терминологическом инструментарии другой науки не в соответствии с его дефиницией, то это, во-первых, уменьшает его информативность, во-вторых, дезориентирует читателя.

В рассматриваемых нами терминах обязательным, базовым является слово *гнездо*. Надо признать, что на пути становления современной дериватологической терминологии у него были конкуренты, например, в XIX в. в том же терминологическом значении использовалось слово *семья* [10, с. 108], и именно оно представлено в термине *словообразовательное гнездо* в современном английском языке – *family of words*. Были и другие претенденты на роль наименования совокупности слов – *породы* слов, *грозды*, *поколения* [11, с. 50], но со временем предпочтение было отдано слову *гнездо*. Войдя в лингвистический метаязык, оно приобрело значение «6. *Лингв.* Группа однокоренных слов (помещённых обычно в одной словарной статье)» [2, с. 211] – такое определение приводится в «Большом толковом словаре русского языка» (БТС) под ред. С. А. Кузнецова (1998). В непереводных словарях¹ лингвистических терминов, изданных в советское время, вокабула *гнездо* встречается нечасто и дефинируется лаконично: в «Словаре-справочнике лингвистических терминов» Д. Э. Розенталя и М. А. Теленковой (1976) представлен составной термин *гнездо слов*, который описан как «группа однокоренных слов» [14, с. 78], и практически так же оформлена словарная статья к слову *гнездо* в «Новом словаре русского языка. Толково-словообразовательном» Т. Ф. Ефремовой (2001): «Группа однокоренных слов (в лингвистике)» [7, с. 317]. Последний словарь рассматривает термин не как лексико-семантический вариант общеупотребительного слова *гнездо* (ср. с БТС), а как его омоним. Только в «Словаре лингвистических терминов»

¹В 60-е годы XX в. появилось несколько словарей лингвистических терминов, переведённых на русский язык, в частности «Лингвистический словарь Пражской школы» Й. Вахека (при участии Й. Дубского) (1964), «Словарь американской лингвистической терминологии» Э. Хэмпа (1964) и др. Однако в этих словарях подобный термин и не мог быть представлен, т. к., например, в германских языках в соответствующего термина иная внутренняя форма.

О. С. Ахмановой (1966) термин дефинировался как «группа слов, происходящих от одного корня или объединяемых морфологическими или семантическими связями» [1, с. 109]. Именно указание на семантические связи слов в гнезде объясняет, почему В. В. Виноградов называл лексико-семантические группы лексическими гнездами.

В лексикографическом издании «Русский язык. Энциклопедия» под ред. Ф. П. Филина (1979) термин *гнездо слов* подаётся как абсолютный синоним термина *словообразовательное гнездо* (об этом см. далее), а в «Лингвистическом энциклопедическом словаре» (1990) под ред. В. Н. Ярцевой вообще не упоминается, как и в различных учебных словарях лингвистических терминов².

Тем не менее, гнездовой принцип организации лексических единиц исследовался не одно десятилетие, и, как отмечает Л. М. Дударова, «теоретическое языкознание и лексикографические работы подготовили почву для выявления разных типов гнезд. В зависимости от аспекта, который может быть положен в основу описания гнезда, оно предстает как лексическое, словообразовательное, морфемное и лексико-словообразовательное» [4, с. 4], и этот перечень может быть добавлен другими терминами, некоторые из них синонимичны приведённым: *гнездо семантическое* (ГС), *гнездо однокоренных слов* (ГОС), *корневое гнездо* (КГ), *этимолого-словообразовательное гнездо* (ЭСГ), *деривационное гнездо* (ДГ), *толково-словообразовательное гнездо* (ТСГ), *эпидигматическое гнездо* (ЭГ), *дивергентное словообразовательное гнездо* (ДСГ). Такое количество терминов заставляет вспомнить слова А. Г. Лыкова: «всё разрастающееся понятийно-терминологическое “хозяйство” русского словообразования, включая сюда и наименования его единиц, требует более строгой его систематизации» [12, с. 137].

Исследование гнезда как единицы словообразовательной не возможно без дифференциации понятий, обозначенных таким значительным количеством терминов, и многие учёные внесли свой вклад в развитие теории гнездования.

А. Н. Тихонов, рассматривая лексические гнёзда как микросистемы, объединяющие однокоренные слова в их лексических значениях и лексических отношениях [20, с. 14], отмечал: «В семантическом устройстве гнезда однокоренные слова участвуют в определенных своих лексико-семантических вариантах. Если исходное слово многозначно, в семантической организации лексического гнезда могут принимать участие одно, несколько или все его лексико-семантические варианты. Те или иные ЛСВ часто распространяются не на всё семантическое пространство гнезда, а лишь на отдельные его участки» [там же] – из чего следует, что лексическое гнездо нельзя отождествлять с гнездом словообразовательным.

И. А. Ширшов акцентирует внимание на том, что в лексическом гнезде объединяются однокоренные слова, представленные в виде системы лексических (выделено нами – О. И.) значений на основе выводимости одного значения из другого. Немотивированный характер лексического значения свойственен только вершине гнезда, все остальные единицы являются мотивированными. Морфемный состав слова и направление словообразовательных связей при этом не фиксируются, являются фоновыми [23, с. 6]. Именно такое понимание лексического гнезда делает возможным использование данного термина как синонимичного термину *гнездо однокоренных слов*.

В когнитивной дериватологии рассматриваются совокупности лексем, имеющих общий корень, который эксплицирует семантику, объединяющую все слова такого гнезда. Вершиной гнезда однокоренных слов, видимо, надо считать минимальную в структурном

² Н. Н. Дурново «Грамматический словарь: Грамматические и лингвистические термины» под ред. О. В. Никитина (2001); Л. А. Брусенская, Г. Ф. Гаврилова, Н. В. Малычева «Учебный словарь лингвистических терминов» (2005), Н. В. Васильева, В. А. Виноградов, А. М. Шахнарович «Краткий словарь лингвистических терминов» (2003), А. В. Лемов «Школьный лингвистический словарь: Термины. Понятия. Комментарии» (2006), В. И. Максимов, Р. В. Одеков «Учебный словарь-справочник русских грамматических терминов (с английскими эквивалентами)» (1998), Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попова «Базовый словарь лингвистических терминов» (2003) и др.

отношении единицу, в идеале состоящую из нераспространенного корня, например, *весна*. Все остальные слова, имеющие тот же корень (*весенний, веснянка, по-весеннему, весновать, весной* и т. д.), рассматриваются как комотиваты слова-вершины. При исследовании такой группы слов не принципиально, какое слово является генеративом для единиц этой группы и как они образованы, что позволяет рассматривать гнезда однокоренных слов как разновидность лексических (выделено нами – О. И.) парадигм, и поэтому обычно они исследуются лексикологами. М. М. Гинатулин ещё в 70-е годы XX в. видел мотивологию разделом лексикологии, но предлагал рассматривать её как отдельную лингвистическую дисциплину [3], каковой она и является в настоящее время (см. работы О. И. Блиновой, Н. Д. Голева и др.), способствуя развитию языкознания в его когнитивном векторе, т. к. мотивологический подход апеллирует к языковому сознанию носителей языка, чем и отличается от деривационного подхода.

Однако когнитивисты для обозначения таких структур часто используют термин *словообразовательное гнездо*, с чем нельзя согласиться. В своё время З. Г. Кеворкова писала о том, что словообразовательное гнездо представляет собой лексическую микросистему [9], и это справедливо, поскольку в лексических гнёздах (= гнёздах однокоренных слов) учитываются мотивационные отношения между словами и в словообразовательных гнёздах этот параметр является обязательным, на что делается акцент в дефиниции словообразовательного гнезда в «Русской грамматике – 80»: «совокупность слов с тождественным корнем, упорядоченная в соответствии с отношениями словообразовательной мотивации. Вершиной (исходным словом) гнезда является немотивированное слово» [17, с. 134]. Принципиально важно то, что в приведённом определении говорится о словообразовательной мотивации, а основное отличие словообразовательной мотивации от лексической состоит в том, что она строго регламентирована словообразовательными парами³, тогда как лексические мотивационные отношения проявляются между всеми единицами лексических гнёзд.

Кроме того, в словообразовательных гнёздах, помимо факта наличия мотивации, значимы ещё и собственно деривационные параметры – направление мотивации и отношения производности, которые упорядочивают данную совокупность однокоренных слов [6]. Как отмечает И. А. Ширшов, «словообразовательное гнездо по сравнению с лексическим, мотивационным, представляет собой группировку однокоренных слов, упорядоченных отношениями производности с фиксацией ступеней словообразования и словообразовательной структуры производного» [23, с. 6]⁴.

А. Н. Тихонов, разрабатывая теорию гнездования слов, определял ГОС как многоуровневую единицу языка: «Гнездо как совокупность однокоренных слов в их лексико-семантических связях – это лексическая единица; гнездо как совокупность однокоренных слов в их словообразовательных отношениях – это словообразовательная единица языка; гнездо как совокупность однокоренных слов в их частеречных отношениях – единица морфологического уровня языка» [18, с. 8].

Таким образом, очевидное различие в понятийном наполнении рассмотренных терминов требует следования точности их использования: в когнитивной дериватологии применим термин *гнездо однокоренных слов* (о термине *корневое гнездо* см. ниже), а в традиционной дериватологии – термин *словообразовательное гнездо* для обозначения самой крупной структурной комплексной единицы словообразования. Нам близка позиция Н. В. Пятаевой, которая полагает, что целесообразно «вернуться к этому

³По мнению А. Н. Тихонова, «в основе структурной организации СГ лежат словообразовательные пары. Именно они составляют базовую единицу СГ, выступают в качестве объекта классификации. Словообразовательная структура гнезда – это совокупность словообразовательных пар в их взаимосвязях и взаимных отношениях, взаимной обусловленности [344, с. 118].

⁴Это положение не противоречит существующей квалификации словообразовательных гнёзд как лексических микроструктур [261], [336], поскольку они сформированы лексическими единицами.

устоявшемуся термину в связи с современными негативными и ничем не оправданными попытками неоименований» [14, с. 13].

А. Н. Тихонов отмечал также необходимость разграничения словообразовательных и корневых гнезд, поскольку они занимают различное положение в системе словообразования: словообразовательные гнезда выявляются на словообразовательном уровне, а корневые – на морфемном [19, с. 270].

Корневые гнезда являются объектом исследования в диахронической дериватологии. По определению Н. В. Пятаевой, это «общность однокоренных слов, состоящая из двух и более словообразовательных гнезд, вершинами которых являются слова со связанными корнями» (здесь и далее выделено нами – *И. О.*), сохранивших в своей глубинной структуре определённую семантическую близость, но утратившие на данном (синхронном) уровне развития языка словообразовательные отношения друг с другом в результате процесса деэтимологизации. См., например, словообразовательные гнезда с вершинами *внять, занять, изъять, обнять, объять, отнять, перенять, принять, приятный, снять* и др., образующие в современном русском языке корневое гнездо, организованное вокруг связанного корня *-я- // -ня-*» [15, с. 43].

В то же время корневые гнезда подобного типа следует отличать от этимолого-словообразовательных гнезд, которые формируются исторически родственными словами, связанными отношениями производности (Н. В. Дьячок) и привлекают внимание лингвистов в последнее десятилетие (Н. В. Дьячок, Н. В. Галинова, А. А. Калашникова, В. С. Крыжан и др.).

Такого рода комплексные единицы словообразования «способны отражать не только связи однокоренных слов в одном языке, но и межъязыковые связи, в частности в пределах восточно- и южнославянских языков» [11, с. 430]. При организации конкретного ЭСГ ведущим является принцип ахронии, который «позволяет включать в рамки гнезда слова, образованные посредством строго определенного набора формантов» [5, с. 119].

Возвращаясь к синхронному словообразованию, необходимо отметить, что при осмыслении словообразовательного гнезда как совокупности единиц, которые эксплицируют семантику слова-вершины (любое слово в СГ мотивационно связано со словом-вершиной), становится важным рассматривать словообразовательное гнездо с учётом семантического объёма генератива – его однозначности или полисемии.

А. Н. Тихонов в предисловии к своему «Словообразовательному словарю русского языка» (СлСРЯ) писал о том, что «каждое производное слово возникает в языке на базе строго определенного значения производящего слова» [21, с. 38], и хотя в структуре СлСРЯ этот факт не отражен, он учтен в «Толково-словообразовательном словаре русского языка» И. А. Ширшова [23]. Гнезда, в основу которых положены два основных параметра – семантический и деривационный, И. А. Ширшов называет лексико-словообразовательными, или толково-словообразовательными: «в данном случае гнездо предстает как структурно-семантическое целое, в котором смысловые отношения между словами представлены на фоне их структурных связей, а семантический и деривационный аспекты сливаются неразрывно» [22, с. 14].

Смещение акцента с формальной стороны отношений производящего и производного (не уменьшая её значимости) на семантическую связь между ними позволило сделать следующий шаг в осмыслении деривационного пространства многозначного слова и выделить такой тип СГ, в котором учитывается не только то, что дериват образуется от определённой семемы генератива, но и сам представлен только в одном из его значений при условии его многозначности. Слово-вершина реализует свою способность к образованию производных двумя путями – с помощью семантической и формально-семантической деривации: в первом случае образуется эпидигматическое гнездо (обычно оно является объектом лексикологии), во втором – словообразовательное. Их взаимопроекция обеспечивает формирование деривационного пространства слова, или деривационного гнезда (этот термин когнитологи используют как синоним термина

словообразовательное гнездо), которое формализуется в словообразовательном гнезде особого типа – дивергентном (подробнее см. [8]).

Таким образом, слово *гнездо* вошло во многие лингвистические составные термины (*гнезда словообразовательные, морфемные, лексические, семантические, корневые, этимолого-словообразовательные, толково-словообразовательные* и т. д.), атрибутивная часть которых указывает либо на объект описания, либо на подход к его описанию. Экспоненциальный рост научной информации и разновекторность развития языкознания в XXI в. обуславливают как появление новых терминов, так и расширение значения старых, что лишает их референтной точности.

Выводы и перспективы. В классической дериватологии шагом вперёд явилось осознание необходимости сместить акцент с формальной стороны отношений генератива и деривата (не уменьшая её значимости) на семантическую связь между ними, что особенно важно, если производящее слово многозначно. Такое понимание проблемы способствовало выделению гнёзд особого типа (и появлению соответствующих терминов для их номинации) – толково-словообразовательных, или лексико-словообразовательных гнёзд, а также дивергентных словообразовательных гнёзд, которые в их взаимопроекции с эпидигматическим гнездом слова-вершины формируют деривационное гнездо, или деривационное пространство лексемы.

Представляется перспективным проанализировать и другие единицы лингвистического метаязыка с целью выявления их систематизирующей функции.

Список использованной литературы

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1969. 608 с.
2. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург : «Норинт», 1998. 1536 с.
3. Гинатулин М. М. К исследованию мотивации лексических единиц (на материале наименования птиц) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Алма-Ата, 1973. 19 с.
4. Дударова Л. М. История изучения словообразовательных гнёзд. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1–1. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=17573> (дата обращения : 3.05.2021).
5. Дьячок Н. В. Этимолого-словообразовательное гнездо с вершиной-глаголом «речи». *Учёные записки Таврического университета им. В. И. Вернадского. Серия : Филология*. 2006. Т. 19 (58). № 4. С. 119–123.
6. Ермакова О. П. О соотношении понятий производность и мотивированность. *Актуальные проблемы русского словообразования : сборник научных статей*. Ташкент : Укитувчи, 1989. С. 88–93.
7. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Москва : Рус. яз., 2001. Т. 1. 1232 с.
8. Ивасюк О. В. Деривационное пространство полисемичной лексемы (на материале глаголов физического восприятия в русском языке) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Харьков, 2020. 293 с.
9. Кеворкова З. Г. Словообразовательное гнездо как лексическая микросистема. *Актуальные проблемы русского словообразования : тезисы и кратк. сообщ. III Респ. научн. конф.* (21–23 сент. 1978 г.). Ташкент, 1978. Ч. 1. С. 226–229.
10. Крушевский Н. В. Очерк науки о языке. *Известия и ученые записки Императорского Казанского университета*. Казань, 1883. Т. XIX. Январь–Апрель. 148 с.
11. Крыжан В. С. Гипотактические и паратактические отношения в этимолого-словообразовательном гнезде. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 1. С. 430–437.
12. Лыков А. Г. Субстанциональные и классификационные, простые и комплексные единицы словообразования. *Актуальные проблемы русского словообразования : тезисы V Респ. научно-теор. конф.* (11–13 сентября 1987 г.). Самарканд, 1987. Ч. I. С. 137–142.
13. Моисеев А. И. Словарная семья слов (некоторое развитие идеи). *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2005. Сер. 9. Вып. 4. С. 50–57.
14. Пятаева Н. В. Ещё раз о словообразовательном гнезде. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*. 2016. № 3. С. 13–17.
15. Пятаева Н. В. Понятие лексического гнезда в современной лингвистике (к проблеме квалификации и классификации). *Филологический класс*. Екатеринбург : УрГПУ, 2003. № 9. С. 41–48.
16. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Пособие для учителей. Изд-е 2-ое, испр. и доп. Москва : Просвещение. 1976. 543 с.
17. Русская грамматика : в 2 т. / под ред. Н. Ю Шведовой. Москва : Наука, 1982. Т. 1. 783 с.

18. Тихонов А. Н. Гнездо однокоренных слов как многоуровневая единица языка. *Актуальные проблемы русского словообразования* : тезисы V Респ. научно-теор. конф. Самарканд, 1987. Ч. I. С. 3–9.
19. Тихонов А. Н. Словообразовательные и корневые гнезда слов. *Восточнославянское и общее языкознание*. Москва : Наука, 1978. С. 270–274.
20. Тихонов А. Н. Состояние научной разработки гнезда и перспективы его исследования. *Актуальные проблемы русского словообразования*. Елец, 2001. С. 10–21.
21. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка. В 2-х т. Москва: Русский язык, 1985. Т. 1. (А–П). 1553 с.
22. Ширшов И. А. Теоретические вопросы гнездования. Москва : Прометей, 1999. 236 с.
23. Ширшов И. А. Толковый словообразовательный словарь русского языка: Комплексное описание русской лексики и словообразования. Москва : ООО «Издательство “Русские словари”», 2004. 1022 с.
24. Русская грамматика: в 2 т. / под ред. Н. Ю Шведовой. Москва : Наука, 1982. Т. 1. 783 с.

References

1. Ahmanova, O. S. (1969). Slovar lingvistichestkih terminov [Dictionary of Linguistic Terms]. Moskva, 608 (in Russ.).
2. Kuznetsov, S. A. (Ed.). (1998). Bolshoy tolkovyy slovar russkogo yazyka [The Large Explanatory Dictionary of the Russian Language]. Sankt Peterburg: Norint, 1536 (in Russ.).
3. Hinatulin, M. M. (1973). K issledovaniju motivacii leksicheskikh edinic (na materiale naimenovanija ptic) [To the study of the motivation of lexical units (based on the names of birds)]. Extended abstract of PhD dissertation (Russian language). Alma-ata, 19 (in Russ.).
4. Dudarova, L. M. (2015). Istorija izuchenija slovoobrazovatel'nyh gnezd. Sovremennye problemy nauki i obrazovanija [The history of the study of word-building nests. Modern problems of science and education]. Vyp. № 1–1. Retrieved from <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=17573> (in Russ.).
5. Djachok, N. V. (2006). Jetimologo-slovoobrazovatel'noe gnezdo s vershinoj-glagolom “rechi” [An etymological-word-formative word family with a top-verb “speech”]. In : *Uchjonye zapiski Tavricheskogo universiteta im. V. I. Vernadskogo*. Ser. : Filologija [Scientific notes of the Tavrichesky University named after V. I. Vernadsky. Philology]. Т. 19(58). № 4, 119–123 (in Russ.).
6. Ermakova, O. P. (1989). O sootnoshenii ponjatij proizvodnost' i motivirovannost' [On the relationship between the concepts of productivity and motivation]. In : *Aktual'nye problemy russkogo slovoobrazovanija: sbornik nauchnyh statej* [Actual problems of Russian word formation: a collection of scientific articles]. Tashkent : Ukituvchi, 88–93 (in Russ.).
7. Efremova, T. F. (2001) Novyy slovar russkogo yazyka: Tolkovo-slovoobrazovatel'nyy [New Dictionary of Russian. Explanatory and word-building]. Moskva, 1, 1232 (in Russ.).
8. Ivasiuk O. V. (2020). Derivacionnoe prostranstvo polisemichnoj leksemy (na materiale glagolov fizicheskogo vosprijatija v ruskom jazyke) [Derivational space of a polysemic lexeme (based on verbs of physical perception in Russian)]. PhD dissertation (Russian language). Kharkiv, 293 (in Russ.).
9. Kevorkova, Z. H. (1978). Slovoobrazovatel'noe gnezdo kak leksicheskaja mikrosistema [Word-building family as a lexical microsystem.]. In : *Aktual'nye problemy russkogo slovoobrazovanija: tezisy i kratk. soobshh. III Resp. nauchn. konf.* [Actual problems of Russian word formation: abstracts and brief. message III Rep. scientific. conf.]. Tashkent, 1, 226–229 (in Russ.).
10. Kryshevsky, N. V. (1883). Kryshevsky, N. V. (1883). Oчерк науки о языке [Essay on the science of language.] In : *Izvestija i uchenye zapiski Imperatorskogo Kazanskogo universitet.* [News and scientific notes of the Imperial Kazan University]. Kazan', V, XIX, 148 (in Russ.).
11. Kryzhan, V. S. (2010). Gipotakticheskie i paratakticheskie otnoshenija v jetimologo-slovoobrazovatel'nom gnezde [Hypotactic and paratactic relations in the etymological-word-formation family]. In : *Aktual'ni problemi slov'jans'koj filologii* [Topical problems of words' philology]. (XXIII, 1), 430–437 (in Russ.).
12. Lykov, A. G. (1987). Substancional'nye i klassifikacionnye, prostye i kompleksnye edincy slovoobrazovanija [Substantial and classification, simple and complex units of word formation.]. In : *Aktual'nye problemy russkogo slovoobrazovanija: tezisy V Resp. nauchno-teor. konf.* [Actual problems of Russian word formation: theses of the V Resp. scientific theory. conf.]. Samarkand, 1, 137–142 (in Russ.).
13. Moiseev, A. I. (2005). Slovarnaja sem'ja slov (nekotoroe razvitie idei) [Dictionary family of words (some development of the idea)]. In : *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta* [Bulletin of St. Petersburg University]. (9), (4), 50–57 (in Russ.).
14. Pjataeva, N. V. (2016). Eshhjo raz o slovoobrazovatel'nom gnezde [Once again about the word-family]. In : *Aktual'nye problemy filologii i pedagogicheskoy lingvistiki* [Actual problems of philology and pedagogical linguistics]. (3), 13–17 (in Russ.).
15. Pjataeva, N. V. (2003). Ponjatie leksicheskogo gnezda v sovremennoj lingvistike (k probleme kvalifikacii i klassifikacii) [The concept of a lexical word-family in modern linguistics (to the problem of qualification and classification)]. In : *Filologicheskij klass* [Philological class]. Ekaterinburg : UGPU, 9, 41–48 (in Russ.).

16. Rozental', D. Je., Telenkova, M. A. (1976.). Slovar'-spravochnik lingvisticheskikh terminov. Posobie dlja uchitelej [Dictionary-reference book of linguistic terms. A guide for teachers]. Moskva: Prosveshhenie, Izd-e 2-oe, 543 (in Russ.).
17. Shvedova, N. Yu. (Ed.) (1982). Russkaya grammatika [Russian grammar]. Moskva : Nauka, 1, 783 (in Russ.).
18. Tikhonov, A. N. (1987). Gnezdo odnokorennykh slov kak mnogourovnevaja edinica jazyka [The word-family of one-root words as a multilevel unit of language]. In : *Aktua'lnye problemy russkogo slovoobrazovanija : tezisy V Resp. nauchno-teor. konf.* [Actual problems of Russian word formation: theses of the V Resp. scientific theoretical conf.]. Samarkand, 1, 3–9 (in Russ.).
19. Tikhonov, A. N. (1978). Slovoobrazovatel'nye i kornevyje gnezda slov [Derivative and root word families]. In : *Vostochnoslavjanskoe i obshhee jazykoznanie* [East Slavic and General Linguistics]. Moskva : Nauka, 270–274 (in Russ.).
20. Tikhonov, A. N. (2001). Sostojanie nauchnoj razrabotki gnezda i perspektivy ego issledovanija [The state of scientific development of the nest and the prospects for its research]. In : *Aktua'lnye problemy russkogo slovoobrazovanija* [Actual problems of Russian word formation]. Elec, 10–21 (in Russ.).
21. Tikhonov, A. N. (1985). Slovoobrazovatel'nyj slovar russkogo yazyka [Word-formation dictionary of the Russian language] : in 2 t., t. 1. (A–II). Moskva : Russkij yazyk, 1553 (in Russ.).
22. Shirshov, I. A. (1999). Teoreticheskie voprosy gnezdovanija [Theoretical questions of nesting]. Moskva: Prometej, 236 (in Russ.).
23. Shirshov, I. A. (2004). Tolkovyj slovoobrazovatel'nyj slovar' russkogo jazyka: Kompleksnoe opisanie russkoj leksiki i slovoobrazovanija [Explanatory word-formation dictionary of the Russian language: A comprehensive description of Russian vocabulary and word formation]. Moskva : OOO «Izdatel'stvo "Russkie slovari"», 1022 (in Russ.).
24. Shvedova, N. Ju. (Ed.) (1982). Russkaja grammatika [Russian grammar] : in 2 t. Moskva : Nauka, 1, 783 (in Russ.).

O. V. IVASIUK. THE TERM GNEZDO AS A SYSTEMAZING UNIT OF THE LINGUISTIC METALANGUAGE

Summary. Introduction. *The article is devoted to the topical issue of the formation and functioning of the linguistic terminology system, in particular, terms including the word “gnezdo” as a basic word. Most of them are composite, and the main information load is presented in their attributive part, which indicates either the object of the description or the approach to its description.*

Purpose. *The purpose of the article is to identify the conceptual content of terms including the basic component gnezdo (word-family) and their coordination in the metalanguage of linguistics.*

Results. *Due to the multivector nature of scientific paradigms in linguistics of the XXI century there is a question of the continuity of the terminological toolkit and the issues arisen in this regard. In particular, derivatologists-cognitivists, considering a word-family, proceed from natural-logical prototypical connections that are significant for linguistic consciousness, and model a propositional-frame structure of the interaction of one-root words.*

They proceed from the fact that such a word-family as integrity is based on the referential correlation of the same-root units, however, terms “derivational word-family”, “derivative word-family” in relation to a group of words united on the basis of only motivational relations without taking into account derivative relations are widely used. It is more expedient to call such paradigms “cognate word-family” (single-root word-family (not to be confused with root word-family), since a derivational word-family is built taking into account word-building rather than lexical motivation and is structured taking into account derivational steps and the derivational structure of the derivative. Due to the conceptual content difference of the terms considered, it is necessary to follow the accuracy of their use: in cognitive derivatology, the term “cognate word-family” is used, and in traditional derivatology, the term “derivational word-family” to denote the largest structural complex unit of wordbuilding. The terms used in synchronic and diachronic derivatology (“cognate word-family” vs “root word-family”) require strict differentiation.

Originality. *Along with the regular compound terms including component gnezdo, the conceptual content of the new term “divergent word-family” is analyzed in derivatology for the first time.*

Conclusions. *In classical derivatology, over the past decades, a research gap has been filled, which resulted in the allocation of word-families of a special type, which led to the emergence of new terms – “explanatory-derivational word-family, or lexical-derivational word-family” and “divergent word-family”. These terms are applicable to word-families with a polysemic top-word. In the first type of word-families, it is taken into account from which lexical-semantic variant of the generative the derivative is formed, in the second – in which of its LSV the derivative is presented, therefore this type of a word-family is formed in mutual projection with the epigrammatic word-family of the common word for*

them (it is formed due to semantic derivation), forming a derivational word-family, or a derivational space of a lexeme.

Key words: *metalanguage, linguistics, compound terms, word-family, lexical word-family, derivational word-family, cognate word-family, root word-family, etymological-derivational word-family, explanatory-derivational word-family, epigrammatic word-family, divergent word-family, derivative word-family.*

Надійшла до редакції 01.02.21

Прийнято до друку 05.04.21

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'282.2 (045)
DOI: 10.31651/2226-4388-2021-30-33-42

НОМІНАЦІЯ ФІЗИЧНИХ І ФІЗІОЛОГІЧНИХ СТАНІВ ЛЮДИНИ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

*Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук,
професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: ganmart@meta.ua
ORCID: 0000-0002-8033-075X

*Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua
ORCID: 0000-0003-0008-5983

Стаття продовжує серію публікацій авторів про найменування людини в середньонаддніпрянських говірках. На матеріалі «Словника середньонаддніпрянських говірок» репрезентовано лексичний склад і семантичні особливості назв фізичних і фізіологічних станів людини, що респонденти визначають або за зовнішніми ознаками особи, її об'єктивним фізичним станом, або ж у процесі спілкування з нею. Проаналізовано структуру й специфіку номінацій оцінних найменувань осіб. Структурне ядро досліджуваних назв формують однослівні найменування – прикметники, іменники; рідше засвідчені атрибутивні словосполучення, порівняльні конструкції. Найменш частотні пропозитивні та дискурсивні назви. Продуктивним способом номінації в досліджуваному ареалі є суфіксація, семантична деривація. Найпоширеніший мотив номінації аналізованих назв – подібність до домашніх тварин, предметів побуту. Трапляються лексеми затемненої мотивації.

***Ключові слова:** «Словник середньонаддніпрянських говірок», номінація, лексема, емоційно-оцінна назва, фізичний стан людини, фізіологічний стан людини.*

Актуальність. Антропоцентрична спрямованість сучасних наукових досліджень спонукає вивчати мову в тісному взаємозв'язку з духовною й практичною діяльністю людини, її свідомістю, мисленням, що виявлено, зокрема, й у специфіці найменування довкілля, доборі способів і засобів номінації реалій. Особливої уваги потребує діалектне мовлення, бо, з одного боку, номінація в говірках відбувається невимушено й природно, а з іншого – зміни в суспільно-економічному й культурному житті діалектоносіїв, одним із наслідків яких стають активні динамічні процеси в лексиці, актуалізують потребу ретельно фіксувати мовні явища, що з часом стають невідворотно втраченими. Стаття продовжує серію публікацій авторів про найменування людини в середньонаддніпрянських говірках [1].

Метою нашого дослідження є вивчення засобів вербалізації й способів номінації елементів тематичної групи «Людина», зокрема назв фізіологічних станів людини в середньонаддніпрянських говірках. Джерелом фактажу став «Словник середньонаддніпрянських говірок» (Мартинова), у якому в ілюстративних міні-текстах до словникових статей відображено розмаїття матеріального і духовного життя

діалектоносіїв. З'ясувати відтінки значення, додаткові особистісні конотації лексем, засвідчені в різних зонах середньонадніпряньського діалекту, часто ставало можливим тільки з оперттям на контекст, на пояснення самого інформанта.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зауважимо, що, розглядаючи поняттєве поле «Людина», учені по-різному підходять до його членування. Зокрема, В. В. Леснова на матеріалі східнослобожанських говірок проаналізувала структуру цього поля й виокремила як одну з провідних його ознак опозицію назв людей із певною рисою за статтю [2, с. 5]. Дослідниця репрезентувала найменування фізично здорової людини, вагітної, активної, втомленої, хворої, із вадами органів чуття тощо, однак не акцентувала на типології зазначених ознак, зосередивши увагу на структурних різновидах номінативних одиниць [там само, с. 12]. Вивчаючи експресивно-оцінну номінацію людини в покутсько-буковинських говірках, Л. Я. Колеснік у складі тематичної групи лексики «Риси людини» вирізняє лексико-семантичні групи «Риси зовнішності людини» та «Риси вдачі людини» [3, с. 51]. Досліджуючи номінативні процеси в українських східностепових говірках, В. О. Дворянкін розглядає номінацію зовнішніх якостей і номінацію внутрішніх властивостей людини [4]. К. О. Єрофєєва й О. О. Пепеляєва вивчають структуру семантичного поля «Людина» й виокремлюють об'єктивні фізичні характеристики осіб, зокрема зовнішність, стать, вік, фізичні стани, називаючи з-поміж них слова на позначення постійного або тривалого фізичного й фізіологічного стану [5, с. 11]. На думку А. А. Уфимцевої, «денотативний компонент у значенні антропологічних назв, фізіологічних рис становлять семантичні ознаки, які є природними та вродженими: „стать”, „вік”, „раса, національність”, „мова”, „зовнішність”» [6, с. 115].

Як бачимо, у науковій літературі частіше послуговуються поняттям «фізичний стан людини», хоча й розглядають у межах цього лексико-семантичного поля найменування фізіологічних станів, або ж ототожнюють поняття «фізичний» і «фізіологічний». У Словникові української мови значення слова «фізичний» окреслюють як «4. стос. до організму людини, до його будови, до зовнішнього вигляду людини» (СУМ, т. 10, с. 586); «фізіологічний» – «2. пов'язаний з життєвими функціями організму, його життєдіяльністю» (СУМ, т. 10, с. 587). На нашу думку, труднощі в розмежуванні цих понять пов'язані з тим, що часто фізіологічний і фізичний стани людини взаємозумовлені, фізіологічний стан впливає на зовнішній вигляд, є його наслідком.

Результати дослідження та їх обговорення. У цьому дослідженні в межах аналізованої лексико-семантичної групи розглядатимемо засвідчені в середньонадніпряньських говірках мовні одиниці на позначення постійного або тривалого фізіологічного стану людини, а також її фізичного стану, що респонденти визначають або за зовнішніми ознаками особи, тобто об'єктивним фізичним станом, або ж у процесі спілкування з нею.

До них уналежнюємо репрезентанти семем 'загальні назви людини за її зовнішніми ознаками', 'назви людини за її віком', 'найменування здорової людини', 'назви хворої людини', 'найменування людини з фізичними вадами тіла чи органів чуття', 'назви людини за її статурою та зростом', 'назви сильної людини', 'найменування людини, яка перебуває в стані вагітності'.

На формування репертуару найменувань рис людини та її поведінки впливають стереотипи, поширені в тій чи в тій говірці, підкріплені нормами народної етики й моралі. Зауважимо, що в народному мовленні репрезентовано значно більше негативно конотованих назв фізичного і фізіологічного стану людини, що пов'язано з асиметрією оцінної шкали, у якій увагу респондентів привертають передовсім відхилення від правила, тобто *ганж* ганж, -у, тільки одн., ч., несхв., 'недолік': *та во'ни й ни жили до'вго / ті д'іти в'ней / йа'кийс' ганж у їх був / шо во'ни до го'да й ни дожи'вали / то то'д'і вз'али в'й'йі сист'ри го'дованку / і о'то вже во'на ста'ла й'й доч'ка* (Жр) ПдСГ, а от позитивне сприймається як норма, повсякденність, тому такі явища номінують рідше. З-поміж загальних найменувань людини, що характеризують її зовнішність, у

середньонаддніпрянських говірках засвідчені експресивні номени з негативним забарвленням **нивірний** нив'ірний, -а, -е, -і, 1. 'негарний': *чо/лов'ічок у 'нейі та'кий нив'ірний / ли'це по'копане / нивил'ичкий / а'ли ж робо'т'аишчий / в'ін до в'с'ого / гет' і зак'рутки на 'йому / а во'на було про'стелит' р'адно 'сирид д'вору / 'ци'цку 'вивалит' / ди'тину го'дує / а в'ін у'се / о'то то'б'і й нив'ір'нен'кий (Жр) ПдСГ; **миршавий** миршавий, -а, -е, -і, 'непоказний': *та о'то та'ке 'миршаве / а ко'мандує чо'ло'в'іком / а в'ін й'ї'ї ше й слухає / биз 'нейі н'і'чого ни 'робит' / во'на ко'ман'д'ір у дво'р'і (Жр) ПдСГ; **ничмидний** нич'мидний, -а, -е, -і, знев., рідк., 'миршавий, недолугий': *во'но та'ке нич'мидне / той з'а'тило / а хара'хориц':а / ос' то ж йа / му'жик / ни'ма там на 'кого поди'виц'а / а й'ї'ї ше зм'ін'ає / во'на та'ка моло'диц'а 'гарна / ку'ди там йо'му (Жр) ПдСГ; позитивно конотовані: **ловкий** л'овкий, -а, -е, -і, 1. 'гарний (про вроду)': *і 'ника л'овка / о'це та'ка / 'чисто ти 'така / і 'ника л'овка й ти 'ловка / і 'видно й хара'ктир л'овкий (Ос) ЛПСГ; **валюрний** вал'урний, -а, -е, -і, рідк., 'гарний, вродливий': *'дуже о'це 'рад'і бу'ли / до 'кого до д'ів'чат старо'сти хо'дили // а д'руга ж та'ка чимс' во'на ни вал'ур'на / й старо'сти ни 'дуже йдут' // це ж так бу'ває / л'у'дина в'с'ака вда'їец'а (Стц) ПдСГ.*****

Сема 'вік' у назвах людей виявляється нечітко, здебільшого тоді, коли опозитами є семи 'дитина' (**шкет** шкет, -а, -и, ч., жарт., 'малий за віком чи малий на зріст': *прийи'л'и 'бат'ко / не' 'дал'и ме'н'і ко'сит' / ти шо 'кажут' / йак із пше'ниці і не' 'видно ш'кета (Дв) ЛПСГ) й 'доросла людина' (**зрослий** зрослий, -а, -е, -і, 'дорослий': *то ше 'д'іти / а ти ж у'же зрослий / по'винин знат' / шо ко'му ска'зат' / а де про'мовчат' (Жр) ПдСГ), рідше – підліток. У різних зонах середньонаддніпрянського діалекту сему 'дівчина-підліток' реалізують морфолого-словотвірні варіанти, похідні від кореня **дів-**: **дівчук** д'івчук, -а, -и, ч., 'дівчинка 13–15 років, підліток': *'мати було 'косит' / а йа та'ка / д'ів'чук та'кий / а вже ж вй'а'зала / скру'тила тирине'сла (Жв) ЦПСГ; 'мати мо'їа ка'зала / во'ни йак були д'івчу'ками / год по п'ят'нади'ат' ота'к'і ж д'ів'чата / аж у Рад'іван'івку йшли в друж'ки / при'гла'шали / прийдимо / ка'же / по'ї'мо (Мх) ПдСГ; йак йа була ма'ла / була в 'д'іда / вже п'ідрос'ла // хо'дили в'ечир'і та'к і д'івчу'ки вже / хо'дили на 'вулиц'у / си'д'іли / а там паруб'ки і д'ів'чата ви'лик і ц'і зби'ралис'а / та хо'дили скр'із' по сад'ках (Он) ЗСГ; СГ; **дівчучка** д'івчучка, -и, -и, ж., 'тс': *йа була ше ни зросла / а та'ка / д'ів'чучка / то вже робила в 'наймах (Жр) ПдСГ. Для номінації юнаків сема 'вік' актуалізована у зв'язку з необхідністю виконання громадянського обов'язку служби в армії: **пириросток** пириросток, -а, -и, ч., 'хлопець, який переріс вік для служби в армії': *їди в'чис'а / за'кончиш / на год 'воз'мим / а в'ін пириростком став // т'а'гал'и йо'го / т'а'гал'и по войе'нко'матах / ти'бе судит' 'нада / за 'в'їшчо / а за те шо с'коро т'рид'ц'ат' год / а ти в 'арм'її ни був / а в'ін 'каже / 'шахта ни пус'кал'а (Кд) ЦПСГ; СГ. У середньонаддніпрянських говірках вік людини стає об'єктом позитивної чи негативної номінації з часу, коли дитина починає виявляти непокору оточенню й поводить не відповідно до загальноприйнятих норм: **стикун** сти'кун, -а, -и, ч., знев., 'молодий хлопець чи чоловік, що не має життєвого досвіду': *ми так у войну стра'дал'и та робил'и кол'госп / робил'и йо'го / а ти'пер стикун'и в'с'ак'і розк'ра'дайут' у'се (Пт) ЦПСГ; **сопляк** соп'л'ак, -а, -и, ч., знев., 'тс': *а по'слухав би / шо 'кажут' с'тари'ї / а то та'кий ше соп'л'ак / а вже то'б'і за рул' дали 'с'їсти / то ку'ди ти і в'їхав / 'думав шо все з'найиш (Жр) ПдСГ.*******

На іншому боці оцінної вікової шкали – немолода людина, яка своїми вчинками викликає осуд у суспільстві, що репрезентує стійке словосполучення **старе луб'я** \diamond ста'ре луб'їа, 'немолода людина, яка одружується в похилому віці': *'Ван'а Лук'і'їан чо'го так йо'го наз'вали / бо жи'ниве'а на Лук'ї'ї / в'ін ше ж моло'дий був / а во'на шо вже / 'баба / ста'ре луб'їа / во'но й'ї'ї вже ни 'нужне було / а в'ін на й'ї'ї 'пенс'ї'ю жив (Жр) ПдСГ.*

Лексика на позначення людини за її станом у структурі висловлення відіграє ключову роль і залежить безпосередньо від мовленнєвої ситуації. Наприклад, у системі загальних суспільно значущих культурологічних цінностей фізичне здоров'я має першорядне значення. Фізично здорову людину в усіх середньонаддніпрянських говірках іменують однотипно – лексевою **здоровий** здоро'вий, -а, -е, -і, 1. 'той, що має здоров'я,

сильний (про людину): *їа мол'ода була / здорова / їа бул'а гл'адка / упитана <...> здорова бул'а // здорова бул'а баба / ну нас'т'іки бул'а здорова / а нас'т'іки їа зараз н'їш'чо* (Грш) ППСГ; 2. ‘дорослий (характеристика за віковими чи фізичними ознаками)’: *та'кий здоровий* л'овкий хл'опиц' / н'їде ни роби / си'дит' / кол'о ка'нави з удочкою (Пщ) ЦЛСГ; *так у нас та'кий пл'ац'їе / коло церкви був // та скла'дайуц'а д'ївч'ата здоров'ї та'ко у круг і шума пл'итут'* (Трч) ЗСГ, рідше *дибелій* дибелій, -а, -е, -і, 2. ‘фізично здоровий’: *'Ол'ка ди'бел'а мол'одиц'а / їак воз'ме тупор / то т'іки т'р'іски ли'т'ат'* (Пщ) ЦЛСГ; *а то'д'ї д'ад'ко о'дин / та'кий здоровий / їак нашіи' Тол'їк був / о'це Ол'гин чоло'в'їк / та'кий ди'белій / гарний / п'їд'ходить'* (Брзк) ЦПСГ; *бравий* бравий, -а, -е, -і, 3. ‘здоровий, сильний (про людину)’: *та в'їн хоч і в го'дах / а'ли ж ше та'кий / бравий д'їдок / ше при здоров'її* (Жр) ПдСГ; *а тутички цей / ну / мабут' / ви з'найте / ну / це Їа'ринина хата / а тут бул'а друга Под'ївс'ка хата / і тут баби вже ни бул'о / а там був син / Ми'кол'а / бравий / здоровий та'кий / і з'разу ж п'їшов служит' жи ж туди до н'їмц'їв* (Блк) ПдСГ. Якщо ж фізично здорова людина за характером лінива, то найменування її стають негативно-оцінними: *бидло лидаче* ◇ *бидло ли'даче*, ‘фізично здорова, але лінива людина’: *го'роди бур'їанами заросли / у дво'р'ї хай Бог м'илуїе / а во'на / бидло ли'даче / ходит' їак ни до од'ної под'руги то до д'ругої* (Жр) ПдСГ. Опозиція сем ‘здорова, але лінива жінка’ : ‘здоровий, але лінивий чоловік’ представлені метафоричними найменуваннями представників світу тварин (*корова* : *бик* / *коняка* : *жереребець*): *корова* ко'рова, -и, -и, негат., ‘фізично здорова, але лінива жінка’: *та'ка с'тала / мат'їнко / ко'рова / та шоб ухва'тила ті'вила / то роз'кидала б той гній за час / во'на жде ра'б'їв / у'же о'рат' дав'но т'реба / і той Кока'коло'нейї / здоровий бик / а робит' / тоже ни хоче ж гет' і т'рохи* (Жр) ПдСГ; *коняка* ко'нака, -и, -и, ж., 3. глузд., ‘повна людина’: *та Кат'їрина та'ка ко'нака / шо м'їш'ка кинул'а на с'пину й п'їш'л'а їак н'ї в ч'ом ни бувал'о* (ВБ) ЦЛСГ; СГ; *жирибець* жири'бець, -я, -і, ч., 2. негат. ‘молодий, фізично здоровий хлопець (чоловік)’: *їа с'тар'їс'т'у все робл'у / а молод'ї / здоров'ї їак жири'бц'ї га'н'айут' по си'лу / і роботи їїм ни'ма* (Пш) ЦЛСГ; СГ.

Окрему мікрогрупу утворюють лексеми й стійкі найменування, що прямо чи опосередковано характеризують людину за її фізичним станом, який є наслідком фізіологічної втоми від надмірної роботи: *б'їдо'лаха*, -и, -и, ч. і ж., ‘стомлена, знесилена людина’: *а на ни'д'їл'у з'раїе гар'мошка / і бубон / танц'ї до ... // хто дої'шов до к'райу / понати'вал'ис' во'ди / танц'ї'уйут' / а т'ї б'їдо'лахи хто ни може / то т'агнуц'а ше / їз'аду* (Іскр) ПдСГ; СГ; *вибиця із сил* ◇ *вибиц'а із сил*, ‘дуже стомитися, знесилити’: *а бат'ко їак по'їхав в похорон / та то'д'ї при'їхав / то роз'казував // каже / їїду їа з тим / каже / Твар'довс'ким / хочиц'а / шоб во'но й ш'видше / аж де ж Волга / та аж за Волгу ж по'їд' / та жи'ну ту ма'шину й жи'ну // а Твар'довс'кий каже / їа вкл'учу п'ечку / та й др'їмаїе / а їа ж ни буду за рул'ом спат' // ну / вже чу'стевуїу / шо вже з сили' вибивс'а / та дес' в а'вар'їїу / та каже / ка'жу їо'му / шо ви со'б'ї їак хочете / а їа звир'ну з до'роги / їз'їду там в к'ув'ет / та хоч час два придр'їм'ну / бо вже дал'ш'ї в мене сил ни'ма* (Жр) ПдСГ. Водночас селянин мусив бути витривалим, перемагати втому, щоб вчасно й без утрат зібрати врожай, тому в лексиконі діалектоносіїв фіксуємо слова *крепить* кре'пит', -плю, -плять, недок., неперех., побут., заст., ‘не здаватися, терпіти’: *скла'дайим сно'пи / возимо до'дому / молотим / а молотимо їак / ц'ї'нами / крепимо аж ку'р'ачка їде / зер'но зб'їраїе'мо* (Ос) ППСГ. Про потребу бути сильним, зберігати своє життя в будь-яких ситуаціях свідчить реєстрове слово *крипицьця* кри'пиц'а, -юся, -яцьця, недок., неперех., ‘не здаватися, вижити’: *в'їн їак у'же ж поставил'и їо'го гол'о'войу кол'госпу / ходив поп'їд хатами / гл'адив та'к'їх / їак ми / руками сво'їми і про'сив / д'їточки кри'п'їц'а / їа намол'очу / їа вас у'с'їх наго'дуїу // це бул'о в т'ри'дц'ат' т'рет'ому го'ду* (Кад) ППСГ.

У зв'язку з цим фізично витривала, сильна людина в досліджуваних говірках названа номенами *жилавий* жи'лавий, *зав'ялистий* зав'їалистий, -а, -е, -і, ‘міцної статури’: *д'їд Пит'ро у нас був та'кий жи'лавий / зав'їалистий / ше й дос'ї їо'го на'гадуїут' / у за'вод'ї*

робив зружчиком / то м'їшкі таскав / ус'ї по одному б'рали / а в'їн по одному на кажне пліче / а один йо'му ложили на голову / і ото н'їс / а йде до'дому чириз л'їс / то ше й дуба при'т'агне / шо н'їх'то б ни ска'зав / шо биз т'ранспорту йо'го можна вз'ат' (Жр) ПдСГ.

Семема 'той, хто нездужає' репрезентована емоційно-експресивними найменуваннями-прикметниками **слабий** слабий, -а, -е, -ї, 'хворий': а си'стра сл'аба з пїад:у'с'ат п'їа'того 'году // та ми так уд'вох // ... та так і жи'л'ї / так і жи'вем // а ти'пер о'це йа ни з'найу / заслабла / ка'жу / ко'л'ї б у'мерти (Скр) ЦПСГ; **слабий** слабий, 'те': 'нашо / ж ти се'бе / мо'їа ди'тино / ни було в'гойів / такий здо'ровий був 'пар'ен' / йо'му б в'їка / а ти'пер **слабий** (Мир) ППСГ; ой / памїа'тайу йа / йак 'мати мо'їа **слаба** 'дуже ли'жала / і ми'н'ї с'ниці'а / шо так йасно 'сонце с'в'їтит' же ж / і до 'того у'хат'ї мух / і та'к і здо'ров і здо'ров'ї / шо на'с'їли на с'тел'у / шо ни видно б'їлої с'тел'ї ни видно / са'м'ї ц'ї мухи си'д'ат' / і йа одк'рила д'вер'ї і б'їгом руши'ками нача'ла йїх ви'гонит' (Мр) ЗСГ; **больний** бол'ний, -а, -е, -ї, 'хворий': нас заб'рал'ї / і в 'госпитал' розм'їс'тил'ї / йа в чит'верте х'їрур'г'їчис'ке од'їл'ен'їа по'пал'а / де бол'н'ї ли'жач'ї (Брл) ЛПСГ; у'перву моб'їл'їзац'їу бат'ка ни б'рал'ї / бо в'їн був бол'ний (Дмц) ЛПСГ; СГ; **нікудишній** н'їкудишн'їй, -я, -є, -ї, 'хворий': а в'ой'ну / то стра'їне 'д'їло було / і ви по'думайти' с'к'їки вой'ни тирибу'ло / с'к'їки ми 'гор'а тирижи'ли / а ти'пер шо ж / на 'ноги н'їкудишн'їа / о / 'горко жит' / а с'їчас оста'л'ас'а биз / биз здо'ровїа йа оста'л'ас'а і все / ну шо вам 'можна роска'зат' (Мк) ППСГ; СГ; **нигожий** ни'гожий, -а, -е, -ї, 'нездоровий, слабкий': Да // о'це ми з 'нейу дожд'алис' жи'т'а / ми с'їчас сти'мо / с'т'їки 'хочимо / йї'мо // – Але ми вже **ни'гож'ї** // – Йї'мо / а'ли ми вже **ни'гож'ї** (Пч) ЗСГ. Про те, що людина втратила здоров'я, життєві сили, свідчить і дієслово **ни годиться**² ни го'диці':а, -жуся, -дяться, недок., неперех., 2. 'бути нездоровим, хворим, нездужати, не мати сили': ти'пер 'наче й не' в'їру / шо йа ота'ко **ни го'джус'а** / от **ни го'джус'а** / ди'дал'ї / й ди'дал'ї / да вже 'с'емдис'ат год / до й **ни го'джус'а** (Чрн) ППСГ; т'їм де ро'бил'ї у'же п'їз'н'їше / то т'їм п'лат'ат' у'же й по вос'їм і'с'ат / а нам 'дул'а п'їд н'їс стар'їкам / шо ми не' го'ди'мос' н'їкуди (Мир) ППСГ; а ти жи'веш / 'нашо ти жи'веш у'же / так ни 'можна йо'го тир'п'їт' 'дал'ї / то т'реба ро'бит' / а **ни го'дис'а** / ше й на ру'ці шос' з'робил'ос'а / ни'годна н'їкуди (Пм) ЛПСГ; СГ та дієприкметники **виболівший** вибу'л'ївший, -а, -е, -ї, 'виснажена хворобою людина': а з'найїш йак три'нади'ат год / п'їд'сун' / хоч во'но і **вибу'л'ївшиє** / та'ке / 'доки тирист'їл'у т'ї баб'ї / 'доки п'їд'суну п'їд 'нейї с'ухе / то йа ж із 'сили виби'валас'а (Жр) ПдСГ; **джаний** джаний, -а, -е, -ї, 'виснажений хворобою': бачила Во'лод'їн'ку / привиз'ли йо'го з бол'ниці' / то видно / шо йо'му по'гано / такий / **джаний** та й у'се / ба'лакає / а'ли ж 'мабут' йо'му все (Жр) ПдСГ. Часто трапляються описові найменування: **нигодна нікуди** ◊ ни'годна н'їкуди, 1. 'про дуже хвору людину': йак Чир'каси б'рали / а нас у Свид'ївок / приї'шов брига'д'їр / іди й вс'о / та йак жи ж іди / ма'ма 'кажут' / та йа ж **ни'годна н'їкуди** / ну то хай 'д'ївчинка п'їде / ну то йа й п'їш'ла (Дм) ЦЛСГ.

До аналізованої групи назв фізичного і фізіологічного стану людини як компоненти єдиної ідеографічної сфери належні дієслова, що характеризують процес хвороби чи одужання людини, а також її смерті. Про початок захворювання свідчить стан, коли людина починає **кабзувать** кабзуват', -ю, -ють, недок., неперех., емоц.-заб., рідк., 'починати хворіти': ото ж то'б'ї с'т'їки ни ка'жи / шоб там уд'ївал'їс'а / а ви 'ходите розх'ристані / та й бачиш / у'же Сир'г'їй і закабзу'вав / ти йо'му ска'жи / ни **кабзуй** / ка'зала т'ошча (Жр) ПдСГ. Стан одужання після хвороби номінують **видужать** видужат', -ю, -ють, док., неперех., 'виздоровіть, позбавитись хвороби': 'сильно го'род жи ж ве'л'їкий був / та в 'мене но'га забол'їла / о'це ж йак застуд'їл'ас' же' ж на бур'а'ках та три 'годи с'лаб'їла / а то'д'ї ж не в'мерла і ше **видужала** (Пб) ЦПСГ; **оклигать** окл'їгат', -ю, -ють, док., неперех., емоц.-заб., 1. 'виздоровіть після затяжної хвороби': та йак простуд'їл'ас'а 'довго бол'їла / 'м'їс'ац' чи два ли'жал'а / а та'ки ж **окл'їгала** (Пщ) ЦЛСГ; СГ; 2. 'зміцніти після пережитого голоду': це вже було дес' т'рици'ат п'їятий / т'рици'ат' 'шостий год / у'же ми т'рошки **окл'їгал'ї** / ну н'їх'то з нас з 'голоду ни здох /

а/ли ж дуже мерли / дуже мерл'и / і так у с'їх по дво'рах і хо'вал'и / куди ж хто пови'зе / н'їх'то н'їкуди ни пови'зе // і так у'же ж нача'л'и луч'їн'ко то'д'ї жит' (ЛБн) ПдСГ; СГ.

У досліджуваних говірках стан смерті позначають евфемізмами **дуба вр'ізати** ◇ дуба вр'ізат', евф., 'померти': та так п'ит' / то шо вже було ждат' / це ше в'їн до'вог'о й так дир'жавс'а / шо т'їки зара'з дуба вр'ізав / бо вже биз роз'бору тив у'се (Жр) ПдСГ; **пирикинуця** пири'кинуц'а, -ися, -уться, док., неперех., евф., 'померти': йа й ни чу'ла / шо Кислик пири'кинувс'а / а ко'ли / о'це т'їки ку'ма подзв'онила та ска'зала (Жр) ПдСГ. Також засвідчено евфемізм на позначення такої життєво важливої функції організму людини, як бачити: **отемніть** оте"мн'їт', -ю, -ють, док., неперех., 'осліпнути': м'ати оте"мн'їл'и / дес'ат' год бу'л'а м'ати тем'но'ю / оте"мн'їл'и м'ати / чи ката'ракта / чи шо (Пт) ЦПСГ.

Примітно, що носії середньонаддніпрянських говірок не виявляють комунікативних надмірностей у характеристиках людей за їхніми вадами. Настанови народної моралі не передбачають різноманітності найменувань фізичних вад людей, здебільшого мовці використовують номени **инвалід** инвал'їд, -а, -и, ч., 'інвалід': м'ати за шо мо'гла куп'л'ат' / йак во'на инвал'їд // во'на инвал'їд же ж де / гроше"ї же ж ни'ма'є (Брзк) ЦПСГ, **каліка** кал'їка, -и, -ї, сп. р., 'той, хто позбувся якої-небудь частини тіла або втратив здатність рухати нею': а йак / ос'тал'ис'а сам'ї ба'би / чоло'в'їк'ів заб'рал'и / х'їба кал'їка а'бо сил'но стар'ий / а то чоло'в'їк'ів заб'рал'и (Іскр) ПдСГ. Фізичні недоліки органів зору пов'язані передусім із зовнішніми характеристиками: **булькатиий** бу'л'катиий, -а, -е, -ї, 'витрішкуваний, із випуклими очима (про людину)': он та'кий бу'л'катиий П'ит'ро / а жи'нивс'а / найш'лас' і йо'му ж'їнка (Пщ) ЦПСГ, однак назви зовні не виражених фізіологічних особливостей позбавлені виразного експресивного забарвлення: **темний** темний, -а, -е, -ї, 'сліпий': а нас ос'тал'ос' чет'ви'ро / два б'рати і нас дв'ї сист'р'ї і ба'ба з на'ми / тем'на бу'л'а на о'бойе'оч'ї (Злн) ППСГ.

Респонденти часто застосовують пом'якшувальні засоби номінації, зокрема суфікси -к-, -иньк-: **калічка** кал'їчка, -и, -и, сп. р., 'людина з фізичними вадами': о'там на ті го'р'ї З'їна йе / кал'їчка / то во'на з ди'тинства / йї'ї бат'ко ма'лен'ко'ю впу'стив / бо п'їаний був (Жр) ПдСГ, **горбатинький** гор'батин'кий, -а, -е, -ї, 'людина з горбом': д'їд Ми'хайло гор'батин'кий у'же / йо'го так схи'лило / стар'ий / а бачиш' / шос' там са'п'а'є / ви'ходить' на го'род (Жр) ПдСГ. Недоліки розвитку опорно-рухового апарату позначають прикметникові найменування **сутулий** сутулий, -а, -е, -ї, 'людина із трохи згорбленою спиною і випнутими плечима': йак мо'ло'дий / то суту'лий / а йак стар'ий / то гор'батий (Тш) ПдСГ; СГ; **чивирногий** чивир'ногий, -а, -е, -ї, 'кривоногий': т'елосло'жен'їєм сво'їм / так во'на гар'нен'ка бу'ла кру'гом / а це та'ке і чивир'но'ге // а во'на ка'же / н'е / Ва'сил'у / ни п'їду йа за тебе'зам'їж (БМ) ПдСГ. Фізичною вадою в народі вважають завеликий розмір ноги, зокрема великі нижні кінцівки називають гер'ями: **гер'я** гер'а, -ї, -ї, ж., згруб., рідк., 'нога великого розміру': знов т'реба куп'л'ат' на ос'їн' бо'т'їнки / ну т'їки ж вис'но'ю куп'л'али / і вже ни в'лазит' / та'к'ї вже гер'ї / ну йак у дур'ного чоло'в'їка (Жр) ПдСГ, використовують пропозитивну номінацію, у складі якої – порівняння з аморальними чи нерозумними особами: **йак у дур'ного чоло'в'їка; нога йак у злодія**: ти поди'вис'а / у'же знов у йо'го в'зуц'а ни'ма'є / вже й так но'га йак у зло'д'ї'а / і ше ро'сте (Жр) ПдСГ.

Несхвально в середньонаддніпрянських говірках відгукуються про такі особливості статури, як надмірна повнота або ж, навпаки, худорлявість. Зауважимо, що об'єктом номінації постає передовсім жінка, у чоловіків же предметом оцінки стає зріст. Так, сема 'занадто повна жінка' репрезентована вторинними номенами **корова, свиня**, пропозитивним найменуванням **ї в шкуру ни в тов'ниц'а**, причому негативно номінують передовсім повну неповоротку жінку: **ковча** ков'ча, -ї, -ї, през., рідк., 'товста, огрядна, неповоротка жінка': он Гал'ка роз'рос'лас' / та'ка вже ков'ча ста'ла / йа йак гл'ану / во'на ж у'же пири'хили'ц'а: а ни мо'же / ка'жу / Гал'ко / шос' ро'би с'о'бою / ти ше ж мо'ло'да / а д'їти ті ко'му / ти ше зал'ес':а ко'лис' од то'го жи'ру (Жр) ПдСГ. Якщо ж повнота

помірна, не зайва, то таку людину називають **гарний** ¹гарний, -а, -е, -і, ‘у міру повна людина’: *вийшла зам’їж / поправила’а / стала гарна / а то таке за’мучине та худе ходило* (Жр) ПдСГ, **копичка** *копичка*, -и, -и, ж., емоц., ‘помірно повна невисока жінка’: *Н’їна Туз’їчка замолоду та’ка й ни була / це зараз во’на вже зматир’н’їла / стала та’ка копичка / у’нейї й Тол’а нивисокий / ну худий* (Жр) ПдСГ.

Називаючи повного чоловіка, мовці виявляють помірну експресію: **породошний** ¹породошний, -а, -е, -і, 1. ‘великий, огрядний (про людину)’: *а мати та’ка гар’несен’ка йїх’на на в’роду / т’їки малесин’ка та’ка / а в’їн та’кий поро’дошний д’ад’ко добрий / і це без по’н’ат’їїа* (Ос) ППСГ; **годований** ¹годований, -а, -е, -і, ‘повний, огрядний’: *та раз йак при’їїхал’о / кон’їводством зан’їмав’наший кол’госп / та йїх йак при’їїхал’о / іше годованих / та йа у’же на’сил’у йїх одбул’а* (Стц) ПдСГ. Діалектоносії звертають увагу на характеристику рухів повної людини: **вайлуватий** ¹вайлуватий, -а, -е, -і, ‘неповороткий’: *Саи’ко той прудкий / по’б’їг б’їстро / а наш та’кий / т’рохи вайлуватий / та й ни дожи’не йо’го* (Жр) ПдСГ.

Надмірно худорлявих у досліджуваних говірках називають **сухоробрий** ¹сухоробрий, -а, -е, -і, ‘дуже худа людина’: *ї бат’ко вмер з гол’оду / а та’кий здоровий був бат’ко / а став та’кий сухоробрий / шо у’се ви’сит’ на й’їому* (Бл) ЦПСГ; СГ; **сухостой** ¹сухостой, -ю, -тільки одн., ч., 3. глузл., ‘про дуже худу, виснажену людину’: *та’кий худий пр’амо сухостой* (Блш) ЗСГ; **сороковка** ¹сороковка, -и, -и, ж., ‘занадто худа жінка’: *сороковка / йде й к’їст’ки грим’лат’ / х’їба то ж’їнка / при’викли до’моди / то голо’дайут’ / то ше видумки / та н’їколи укра’їїнс’ка ж’їнка ни була худа / х’їба во’на робитиме йак ни йїстиме / а нашо во’на в двор’ї / шоб на’нейї див’їц’а / то й ни’ма на шо / йак во’на сороковка* (Жр) ПдСГ.

Найменування за особливостями зросту в говірках Середньої Наддніпрянщини порізнному конотовані стосовно жінок і чоловіків. Зокрема, невисокий чоловік стає об’єктом негативної номінації *курдупиль*, *курдуplik*, *шпендиль*, *шпінгалет*, *півчоловіка*, *гномик*, *мультик* (імовірно, асоціація з героями мультфільмів): **курдупиль** ¹кур’дупил’, -я, -і, ч., несхв., ‘чоловік, невисокий на зріст’: *Саиша Кушиш’куриш та’кий кур’дупил’ був / а за’диристий / та дн’а ни було / шоб з’кимос’ ни по’бивс’а* (Жр) ПдСГ. Навпаки, високу жінку теж іменують несхвально: оцінними іменниками *палиця*, *одоробло*, *гойса*: **гойса** ¹гойса, -и, -и, ж., ‘висока худорлява жінка’: *наче д’ївчинка була й гар’нен’ка / а це вигналас’ / та та’ка гойса’ стала / шо йїїї ті хлопц’ї вже й по плеч’ї / куди вона вир’осла / ни гарно* (Жр) ПдСГ; прикметником **здоровкуватий** ¹здоровкуватий, -а, -е, -і, ‘великий на зріст’: *а т’ї хлопц’ї о’дин за’одним / о’дин т’рид’ц’ат’ шостого / т’рид’ц’ат’ с’омого й т’рид’ц’ат’ в’ос’мого / а з’старших бул’а д’ївчина двад’ц’ат’ шостого / а хлопц’ двад’ц’ат’ див’їятого // то ц’ї вже пома’гал’ї / та д’ївчина с’тарша / то бул’а та’ка здоровкувата* (Злн) ЦПСГ. Не викликає в мовців захоплення й поєднання високого зросту з повнотою: **дибелій** ¹дибелій, -а, -е, -і, 1. ‘високий і товстий’: *в’їн жи’нивс’а то був ше нор’мал’ний / а це на тих май’онезиках та крабиках розр’їс’а / дибелій зробивс’а* (Жр) ПдСГ; 2. ‘міцної статури’: *во’на та’ка ж’їночка нив’їличка / мален’ка / а чо’ло’в’їк у’нейї гарний / дибелій* (Жр) ПдСГ. Осудливо сприймають середньонаддніпрянці фізично розвинену, високу людину, але не наділену інтелектуальними здібностями, що ілюструє сталий вислів **здоровий як до неба, а дурний як ни треба** ¹здоровий йак до’неба / а дурний йак ни’треба, ‘великий на зріст, але слабкий на розум (про людину)’: *ни в’рост’ї сила / ни’даром л’уди кажут’ здоровий йак до’неба / а дурний йак ни’треба* (Бл) ЛПСГ.

До іншої підгрупи уналежнюємо прикметники, що виражають внутрішні особливості психічного чи фізичного стану людини через зовнішній вияв, через відповідну поведінку: **зачімлиний** ¹зач’їмлиний, -а, -е, -і, знев., рідк., ‘недоглянутий’: *вийшов Шур’ко ма’бут’ дес’ у’же об’їд був / йак г’л’анула / нив’їмте / за’ч’їмліне / коли ті шта’ни ст’їралис’а / то то’б’ї по’гано з’ж’їнкою було / йа’ка ни була / а са’ма чис’тен’ка була / і в’їн обс’т’їраний* (Жр) ПдСГ. У мікротекстах-ілюстраціях до лексем

міститься інформація й про іншу причину непривабливого зовнішнього вигляду: **ниохайний** ниохайний, -а, -е, -і, 'який не дотримується чистоти, порядку або має неакуратний, брудний вигляд': *та йа о то у мажус'а / о то наче нив мита / придурилас' дур'нойу перед ними / о / йе шо згадуват' за т'і го да / а во ни ж по дивл'ац':а / шо ниохайна / та й т'ікайт' / а йак гарнен'ка / та й забирайут' / іди на кухн'у / на роботу до його / а шо робит'* (Кп) ПдСГ.

Специфічним виявом фізіологічного стану жінки є її вагітність. У середньонаддніпрянських говірках вагітну жінку називають атрибутивними *вагітна, биреминна*, евфемізмами *повна, така, уже така*: *йа вже та'ка хо дила / а ли ж робила пош'ти до род'ів / це зараз дик'рети / та вс'і вам прив'іл'ег'ій / а то д'і ми й ни призна'валис' / шо повн'і* (Жр) ПдСГ. Однак якщо вона має багато дітей або ж завагітніла неодруженою, то громадський осуд виявляється в негативно конотованій номінації *пузата пузата*, негат., 'вагітна': *Гал'ка вже знов пузата / ше ж ті мал'і / а во'на знов / і ни пирижи'вайе / шо йім т'реба толк да'ват'* (Жр) ПдСГ; **московка**² московка, -и, -и, ж., заст., 'покритка': *бул'о / то д'і во'на звал'ас'а йак / московка / йак нагул'а дитину / московка / йак в'ін ни воз'ме / во'на остал'ас' московкойу* (Грн) ССГ.

Сема 'жінка, яка народила вперше' репрезентована номенами *первістка, первородка*, які в досліджуваних говірках багатозначні, бо вживані й на позначення тварин, які народжують уперше: *одвизли в бол'ниці'у / ну х'тозна / може з'разу й ни родит' / бо перв'істка / то це ни так с'коро* (Лб) ПдСГ. Жінку відразу після пологів називають атрибутивними словосполученнями *сирова жінка / сира жінка*: *ка'жу ни в'іс'ці' / шоб во'на до кир'ниці' ни ви'ходила / бо ше ж сорок дн'ів ни пройшло / ше сира'ж'інка / ни можна* (Стц) ПдСГ.

Висновки та перспективи. Отже, найменування фізичних і фізіологічних станів людини в середньонаддніпрянських говірках різні за структурою, належністю до лексико-граматичних класів, наявністю чи відсутністю емоційно-експресивного забарвлення. Частина таких найменувань – нейтральні (*здоровий* 'нехвора людина', *хворий* 'який нездужає', *вагітна* 'яка перебуває в стані вагітності'), чимало назв емоційно-експресивні (*джаний / н'іку'дишн'ій* 'виснажений хворобою', *мишавий* 'непоказний', *дибелій* 'міцної статури'). Основна функція конотованих найменувань – кваліфікувати, оцінювати, характеризувати фізичний та фізіологічний стан особи з позиції мовця. Фактичний матеріал засвідчує, що серед експресивних назв є непоодинокі індивідуальні словотвори, вони здебільшого суб'єктивні, виникають у конкретній говірці і стосуються характеристики конкретних осіб: *нич'мидний* 'мишавий, недолугий', *вал'урний* 'гарний, вродливий', *ковча* 'товста, огрядна, неповоротка жінка'.

Структурне ядро досліджуваних назв формують однослівні найменування-прикметники (*сил'ний* 'міцної статури', *сухо'ребрий* 'дуже худа людина', *годований*, 'повний, огрядний'), іменники (*первістка* 'вагітна вперше', *кур'дутил* 'невисокий чоловік'); рідше засвідчені атрибутивні словосполучення (*сира ж'інка* 'жінка, яка недавно народила', *бидло здорове* 'чоловік міцної статури'), порівняльні конструкції (*нога йак у злод'іа* 'нога великого розміру'). Найменш частотні пропозитивні та дискурсивні найменування (*вибиц'а із сил* 'дуже стомитися, знесилити', *і в ш'куру ни в'товпиц'а* 'повний').

Продуктивним способом номінації в досліджуваному ареалі є суфіксація (*вайлу'ватий* 'повний і неповороткий', *д'ів'чук / д'ів'чучка* 'дівчина-підліток', *пири'росток* 'хлопець, який переріс вік для служби в армії', *жилавий* 'міцної статури'), семантична деривація (*бик* 'здоровий чоловік', *копичка* 'повна невисока жінка'). Найпоширеніший мотив номінації аналізованих назв – подібність до домашніх тварин (*ко'рова* 'дуже товста жінка', *жири'бец'* 'молодий, фізично здоровий хлопець (чоловік)'), предметів побуту (*соро'ковка* 'худя жінка'). Трапляються лексеми затемненої мотивації (*гойса* 'висока жінка').

У засвідчених найменуваннях репрезентовано специфіку сприйняття світу, інформацію про систему моральних цінностей носіїв середньонаддніпрянських говірок.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в докладному аналізі оцінних назв людини за її діяльністю.

Список використаної літератури

1. Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Лексика на позначення рис характеру й поведінки людини в «Словнику середньонадніпрянських говірок». *Мовознавчий вісник : зб. наук. пр.* Черкаси : Вертикаль, видавець С. Г. Кандич, 2020. Вип. 28. С. 47–57.
2. Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнословобожанських українських говірках : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 1999. 21 с.
3. Колесник Л. Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Ін-т укр. мови. Київ, 2016. 581 с.
4. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 24 с.
5. Ерофеева Е. В., Пепеляева В. А. Структура семантического поля «Человек» в сознании носителей русского языка. *Российская и зарубежная филология. Вестник Пермского университета.* 2011. Вып. 1 (13). С. 7–19.
6. Уфимцева А. А. Лексическое значение: принцип семиологического описания лексики. Москва : Наука, 1986. 240 с.

Список умовних скорочень джерел

Мартинова – Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Словник середньонадніпрянських говірок. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А. 478 с.
СУМ – Словник української мови : В 11 томах. Т. 10. 1979. 658 с.

References

1. Martynova, G. I., Scherbyna, T. V. (2020). Leksika na poznachenyia rys haraktery i povedinky lyudyny v «Slovnyku serednyonaddnipyrianskykh govirok» [Vocabulary to denote traits of human character and behavior in «Dictionary of Middle-upper-Dnieper dialects»]. In : *Movoznavchyy visnyk: collection of scientific works [Linguistic Bulletin: a collection of scientific papers]*. Cherkasy : Vertical, publisher S. G. Kandych, 28, 47–57 (in Ukr.)
2. Lesnova, V. V. (1999). Nominatiya lyudyny ta jiji rys u shidnoslobizhanskykh ukrainskykh govirkah [Nomination of man and his features in the East Slobozhansk Ukrainian dialects]. Extended abstract of PhD Dissertation (Ukrainian language). Zaporizhzhya, 21 (in Ukr.).
3. Kolesnik, L. Ya. (2016). Nominatiya lyudyny v pokutsko-bukovynskykh govirkah: geneza ta prostorove variyuvannya [Nomination of man in Pokutya Bukovyny dialects: genesis and spiritual variation]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 581 (in Ukr.).
4. Dvoriankin, V. O. (2006). Nominativni protsesy v ukrainskykh skhidnostepovykh hovirkah [Nominative processes in Ukrainian Eaststeppe patois]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Lugansk, 24 (in Ukr.).
5. Erofeeva, E. V., Pepelyaeva, V. A. (2011). Struktura semantichnogo polya “Chelovek” v soznanii nositeley ruskogo yazyka [The structure of the semantic field “Man” in the minds of Russian speakers]. In : *Rossiyskaya i zarubezhnaya filologiya. Vestnik Permskogo universiteta* [Russian and foreign philology. Bulletin of Perm University]. 1 (13), 7–19 (in Russ.).
6. Ufimceva, A. A. (1986). Leksicheskoe znachenie: prinzip semiologicheskogo opisaniya leksiki [Lexical meaning: the principle of semiological description of vocabulary]. Moskva: Science, 240 (in Russ.)

G. I. MARTYNOVA, T. V. SHCHERBYNA. NOMINATION OF PHYSICAL AND PHYSIOLOGICAL CONDITIONS OF HUMAN BEINGS IN MIDDLE-UPPER-DNIEPER DIALECTS

Summary. Introduction. *The anthropocentric orientation of modern scientific research encourages the study of language in close connection with the spiritual and practical activities of man, his consciousness, thinking, which is manifested in the specifics of nominating of the environment, selection of methods and means of nominating realities. Dialectal speech needs special attention, because, on the one hand, the nomination in dialects occurs casually and naturally, and on the other hand changes in the socio-economic and cultural life of dialect speakers, one of the consequences of which are active dynamic processes in vocabulary. phenomena that over time become inevitably lost. The article continues a series of publications by the authors about the name of a person in the Middle -upper-Dnieper dialects.*

Purpose. *The aim of our research is to study the means of verbalization and methods of nomination of elements of the thematic group “Man”, in particular the names of physiological states of man in the Middle-upper-Dnieper dialects.*

Results. *The names of physical and physiological states of man in the middle -upper-Dnieper dialects are different in structure, belonging to lexical and grammatical classes, the presence or absence of emotionally expressive coloring. Some of these nominations are neutral, many names are emotionally expressive. The main function of connotative names is to qualify, evaluate, characterize the physical and physiological state of a person from the position of the speaker. The factual material shows that among the expressive names there are many individual word-formations, they are mostly subjective, arise in a specific speech and relate to the characteristics of specific persons. The structural core of the studied nominations is formed by one-word names – adjectives, nouns; attributive phrases are less often attested. The least frequent are propositional and discursive names.*

A productive way of nomination in the studied area is suffixation, semantic derivation. The most common motive for the nomination of the analyzed names is the resemblance to domestic animals and household items. There are tokens of darkened motivation.

Originality. *The names of physical and physiological states of man in the dialects of the Middle Dnieper region have not yet been the object of study, so the representation of their repertoire, structure and semantics of names, the study of the features of the nomination is the novelty of this article.*

Conclusions. *In the “Dictionary of Middle-upper-Dnieper dialects” in the illustrative mini-texts to the dictionary articles the diversity of material and spiritual life of dialect bearers is reflected. The names of physical and physiological states of the person are widely presented in it. It is possible to find out the nuances of meaning, the motives of nomination of tokens attested in different zones of the Middle-upper-Dnieper dialect only in reliance on the context, on the explanation of the informant himself.*

Key words: *dictionary of middle-upper-Dnieper dialects, nomination, token, emotional and evaluative name, physical condition of a person, physiological condition of a person.*

Надійшла до редакції 05.02.21
Прийнято до друку 05.04.21

АНАЛІТИЧНІ НОМІНАЦІЇ В СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ
Т. М. Тищенко, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри
української мови та методики її навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Україна)
e-mail: ttm1609@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1601-2543

У статті проаналізовано аналітичну номінацію, зафіксовану в рукописних та друкованих словниках зі східноподільського ареалу української мови, що репрезентують тематичні групи лексики (ТГЛ) бджільництва, рибальства, тваринництва та родильного обряду. Зауважено, що найбільше аналітичних номенів є в структурі ТГЛ бджільництва та родильного обряду. Відзначено, що найбільш функційно активними аналітичними номінаціями в усіх досліджуваних групах лексики є атрибутивні узгоджені словосполучення, побудовані за моделлю «іменник + прикметник (дієприкметник)». Стрижневим словом у таких номінаціях зазвичай є архілексеми тематичної чи лексико-семантичної груп, зокрема «риба», «тварина», «бджола», «дитина», «жінка». Малопродуктивні неузгоджені атрибутивні прийменникові та безприйменникові словосполучення. Виявлено, що аналітичні номінації стають твірними для складних назв та монолексем.

Ключові слова: східноподільські говірки, номінаційні процеси, аналітична номінація, складені назви, тематична група лексики, лексико-семантична група.

Актуальність. Вивчення номінаційних процесів у говірках є однією з важливих проблем сучасної діалектології, оскільки лексичний склад зберігає багато цінної інформації про навколишній світ, про мовлення носіїв говірки й про особливості постання тієї чи тієї назви. Дослідники тематичних груп лексики різних діалектів описують її склад, принципи та способи номінації, аналізують просторову поведінку. Уже маємо системні дослідження лексики східноподільських говірок, зокрема вивчено структурну організацію найменувань одягу, взуття і прикрас [1], традиційного будівництва [10], харчування [8], рибальства (Тищенко 3), родильної обрядовості [12; 14], бджільництва [13]. Частина східноподільських говірок представлена в дослідженнях побутової лексики Правобережної Черкащини [6], сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянської межі; окремі східноподільські говірки ввійшли до мережі обстеження дослідниць Т. В. Щербини [17], І. В. Гороф'янюк [2]. Проте потребують ґрунтовного вивчення особливості аналітичної номінації в різних тематичних групах лексики в східноподільських говірках та її відношення до однослівної номінації, що й визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення наукових праць про номінаційні процеси в говірках української мови дало змогу виявити загальні підходи до інтерпретації їх протікання й результатів. Дослідники діалектної лексики в різних ареалах так чи інакше структурують назви на однослівні, багатослівні, пропозитивні [1; 2; 3; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15]. Окремо аналітичній номінації в різних групах лексики присвячено праці Я. В. Закревської [4], В. В. Леснової [5], Т. В. Щербини [18].

Мета нашого дослідження – виявити складені номінації, зафіксовані в словниках говірок східноподільського ареалу, визначити їхні мотиваційні моделі й простежити зв'язки з однослівними номенами.

Матеріали й методи. Джерелом дослідження стали авторські словники: друковані «Лексика бджільництва говірок Східного Поділля», «Східноподільський родильний обряд: лексикографічний та текстовий описи» та рукописні «Лексика рибальства в говірках Східного Поділля», «Лексика тваринництва в говірках Східного Поділля». Вивчення особливостей утворення та функціонування моделей складених номінацій у

різних тематичних групах лексики східноподільського ареалу української мови стало можливим завдяки використанню описового та зіставного методів дослідження діалектного матеріалу.

Результати дослідження та їх обговорення. У східноподільських говірках поширеною є аналітична номінація, побудована за моделями підрядної залежності компонентів – узгодження, керування, прилягання.

У кожній ТГЛ виявлено продуктивні та малопродуктивні моделі. Найбільш функційно активною аналітичною номінацією в усіх досліджуваних групах лексики є атрибутивні узгоджені словосполучення, побудовані за моделлю «іменник + прикметник (дієприкметник)». Стрижневим словом у такій номінації зазвичай є архілексема тематичної чи лексико-семантичної груп, зокрема в ТГЛ бджільництва це лексеми *бджола, матка, вулик, мед, рій*; рибальства – *риба, вудка*; родильного обряду – *дитина, мати, жінка, куми*; тваринництва – *тварина* (видові назви). Найбільше таких аналітичних номінацій виявлено в ТГЛ бджільництва та родильного обряду, найменше – у ТГЛ рибальства та тваринництва.

Для кожної лексико-семантичної групи в межах тематичної визначальними є власні диференційні ознаки, які впливають на структуру й семантику аналітичної номінації та її кількість. Наприклад, у тематичній групі бджільництва на позначення *бджоли* зафіксовано 27 аналітичних номенів, утворених за моделлю «іменник + прикметник», які репрезентують такі диференційні ознаки: 1) 'функції': *бджола до/маши'на*, ~ *внутр'івул'і'кова*, ~ *вуликова*, ~ *гос'подаре'ка*, ~ *не^л'отна*, ~ *хаз'аїс'ка*, ~ *хатн'а* 'бджола, яка господарює у вулику', ~ *л'отна*, ~ *медо'ва*, ~ *медоз'бірна*, ~ *медо'носна*, ~ *пол'ова*, ~ *робоча*, ~ *нос'ова*, ~ *робоча*, ~ *труд'ашча*, ~ *прац'овита* 'бджола, яка літає за взятком', ~ *сторожо'ва* 'бджола, яка охороняє вулик від злодійок', ~ *ройо'ва*, ~ *дал'на* 'бджола, яка літає на розвідку'; 2) 'вид': *бджоли каўказ'кі*, ~ *дик'і*, ~ *прост'і*, ~ *оди'ночн'і*, ~ *стено'ві*; 3) 'вік': *бджола моло'да* 'бджола, яка працює у вулику', ~ *піз'на* 'бджола з останнього рою', ~ *ста'ра* 'робоча бджола, яка носить мед до вулика'. Інколи семи 'вік' і 'господарські функції' поєднані в одній номінації – *бджола моло'да* 'робоча бджола, яка працює у вулику', *бджола ста'ра* 'робоча бджола, яка літає за взятком', 'бджола, яка веде розвідувальну роботу'.

У ТГЛ родильного обряду на позначення дитини виявлено 52 номени, що є атрибутивними узгодженими словосполученнями. Для цієї ЛСГ диференційними ознаками є: 1) 'вік': *дитина годо'вала* 'дитина, яка має рік від роду', ~ *двох'іс'ачна*, ~ *дву'м'іс'ашна* 'дитина двох місяців', ~ *ма'лен'ка* 'новонароджена дитина', 'дитина протягом першого року життя', ~ *м'іс'ачна* 'дитина, яка має один місяць від народження', ~ *тр'ох'іс'ачна*, ~ *тр'ох'іс'ашна* 'дитина у віці трьох місяців', ~ *ше'сть'іс'ачна* 'дитина у віці шести місяців', ~ *циц'ко'ва* 'дитина, яку мати ще годує грудьми', ~ *р'іч'на* 'дитина, якій виповнився рік'; 2) 'зовнішні ознаки': ~ *воло'хата* 'дитина, яка має по тілу багато волосся', ~ *п'равил'на* 'дитина, яка більше роботи виконує правою рукою', ~ *ра'ба* 'дитина з плямами по шкірі'; 3) 'внутрішні риси': *дитина ве'ре'длива*, *мо'рочлива* 'дитина, яка часто капризує без причин', ~ *заверн'ена*, ~ *за'верн'ана* 'дитина, яку почали годувати грудьми знову після того, як залучили, і яка своїм поглядом приносить людям шкоду', ~ *л'акана* 'дитина, яка всього боїться', ~ *нап'расна* 'дитина, яка все просить', ~ *не^л'наситна* 'дитина, до всього жадібна', ~ *ни'епри'ятна* 'дитина, яка робить шкоду'; 4) 'ступінь спорідненості': ~ *при'юмна*, ~ *ўси'ноўлина*, ~ *уси'ноўле'на*, ~ *уси'ноўл'ана*, ~ *не'р'ідна*, ~ *патро'натна*, ~ *п'рийн'ата*, ~ *при'юмна* 'дитина, взята на виховання з будинку маляти, інтернату', ~ *на'гул'ана*, ~ *не'ўш'л'убна* 'дитина, народжена поза шлюбом'; 5) 'спосіб вигодовування': ~ *груд'на*, ~ *здо'рова*, ~ *к'репка*, ~ *мо'лочна*, ~ *насто'йашча*, ~ *слаўна*, ~ *ма'мина*, ~ *циц'ко'ва* 'дитина, вигодована материнським молоком', ~ *іс'куствин.а*, ~ *квачо'ва*, ~ *штучна*, ~ *не'мо'лочна* 'дитина, вигодована штучним харчем'; 6) 'час появи в сім'ї': ~ *най'менша*, ~ *ос'тан'а* 'найменша дитина в сім'ї', ~ *най'старша*, ~

перва, ~ *перша*, ~ *старша* ‘перша дитина в сім’ї; 7) ‘час народження’: ~ *не^uдоносана* ‘дитина, народжена раніше терміну’.

Зі збільшенням диференційних ознак, імовірно, у тематичних групах збільшується й кількість аналітичних номенів, які відображають ці ознаки, що свідчить про спостережливість, образну уяву мовців та повноту питальника дослідника.

Менш продуктивною є аналітична номінація, що являє собою прийменниково-відмінкову конструкцію, утворену за моделлю «іменник (загальна назва) + прийменник + іменник»: *пал'ці на личков'і* ‘вроджена пляма на лиці у вигляді пальців’, *солома в'ід^m свиней, солома с поро/с'ати* ‘соллома з-під поросляти, яку використовують в обрядодіях, щоб заспокоїти дитину, яка довго не засинає’, *кл'ітка дл'а матки* ‘обтягнутий тканиною кошик чи коробка з вентиляційною сіточкою для збирання рою, що вилетів із вулика’, *р'їй без матки* ‘р'їй, який залишився без матки’, *н'їж дл'а вош'чини* ‘пасічницький ніж у формі лопатки з лезом з обох боків для очищення вощини’, *їат'ір с крилами* ‘рибальська снасть ускладненої конфігурації у формі натягнутої на кілька дерев'яних обручів сітки’, *мед і/с:онашника* ‘мед із квітів соняшника’, *мед із липи* ‘мед із квітів липи’, *вулик із рогози* ‘вулик, виплетений із рогози’, *воско/топка на пару* ‘пристрій для добування воску на пару’, *риба за к'їло* ‘риба, розмір якої відповідає стандартам, а тому вилов її дозволений’, *риба на до/лошку* ‘недомірки, лов яких заборонений’. Дослідники інших тематичних груп лексики також називають таку аналітичну номінацію менш уживаною в говірках [18, с. 104].

Аналітичні назви, що становлять безприйменникові атрибутивні словосполучення (тип зв'язку – керування), у східноpodільських говірках репрезентовані такими одиницями: *посаг дитини* ‘приготовлені пелюшки, одяг для новонародженого’, *пїат'но по/жара* ‘вроджена пляма темно-червоного чи синього кольору на тілі людини, появу якої пов'язують із тим, що вагітна дивилася на пожежу і з переляку взялася за своє тіло’, *с'в'ато Шул'ака* ‘свято, на яке йшли на цвинтар провідувати мертвонароджених дітей’, *н'їж пас'ічника* ‘пасічницький ніж у формі лопатки з лезом з обох боків для очищення вощини’, *л'ашч се/редн'ої ва/ги* ‘молодий лящ вагою до кілограма’.

У досліджуваних говірках відзначено декілька номінацій, утворених за моделлю «іменник + прислівник», зокрема *ва/г'ітна не^uдуже*, *ва/г'ітна т'рошки* ‘жінка з вагітністю першого триместру’, *б'ерем'ін:а к'репко* ‘вагітна на великому терміні’, що, очевидно, постали з ускладнених номінацій *їж'інка ва/г'ітна не^uдуже*, *їж'інка ва/г'ітна т'рошки*. Лексему *їж'інка* через її семантичну надлишковість у цій конструкції опущено, атрибутив *ва/г'ітна* субстантивований.

У східноpodільських говірках зафіксовано явища семантичної компресії, вираженої в згортанні атрибутивного узгодженого словосполучення до одного субстантивованого атрибутива. Наприклад, *матка т'рутнева* ‘матка, яка відкладає незапліднені яйця’ → *трут'нева* ‘тс’, *б'рачний обл'їт* ‘політ матки перед заплідненням’ → *б'рачне* ‘тс’, *їж'інка ва/г'ітна* ‘вагітна’ → *ва/г'ітна* ‘тс’, *їж'інка би^eз'д'їтна*, *їж'інка би^eз'д'їтна* ‘жінка, яка не має дітей’ → *бе^uз'д'їтна* ‘тс’, *дитина д'вох'їс'ачна*, *дїт'а дву'їс'ашне* ‘дитина віком два місяці від народження’ → *двох'їс'ашне* ‘тс’.

Спостережено, що інколи такий субстантивований атрибутив може бути частиною словотвірного ланцюга, який завершується універбом, наприклад: *дитина за/вернута* ‘дитина, яку почали годувати грудьми знову після того, як залучили, і яка своїм поглядом приносить людям шкоду’ → *за/вернуте* ‘тс’ → *за/ве'рток*, *за/ве'ртин* ‘тс’.

Більшість дослідників дотримується думки, що внаслідок універбізації словосполучень, тобто через їхню смислову конденсацію, виникають вторинні утворення – однослівні назви [4, с. 48]. Це підтверджує й наш матеріал. Твірними основами для універбів є складені номінації, оскільки однослівних назв – субстантивованих атрибутивів – у досліджуваних говірках не зафіксовано.

Універби виявлено в усіх аналізованих ТГЛ. Твірними для цих найменувань є атрибутивні узгоджені та неузгоджені словосполучення, утворені за моделями:

1) «іменник + прикметник»: *молоко кисле* → *кисл'ак*, *курчата п'із'н'і* → *п'із'н'а'ки*, *о'кун' морс'кий* → *мо'р'ак*, *гн'і'дий к'ін'* → *гн'і'дак*, *'короп простий* → *прос'т'ак*, *йаїце с'в'і'же* → *св'і'жак*, *бичок р'іч'ний* → *р'іч'н'ак* 'річний бичок', *молоко про'т'але*, *молоко про'т'ате* → *про'т'ак* 'несвіже молоко, худоба дохла → дохл'а'ки, худоба здохла → дохл'а'ка 'худоба, яка здохла'; *'риба пухла* → *пухл'ак*, *'сало нутране*, ~ *нутр'а'не* → *нутр'ак*, *нут'рак* 'сало із нутра свині', *'вулик борто'вий* → *бор'т'ак* 'рамковий вулик';

2) «іменник + дієприкметник»: *худоба здохла* → *дохл'а'ка* 'худоба, яка здохла';

3) «іменник + неузгоджене означення, виражене формою непрямого відмінка іменника»: *'вулик у дупл'і* → *дупл'ак*, *'вулик із со'ломи* → *со'ломл'аник*;

4) «іменник + порядковий числівник»: *мед перший* → *пе'р'вак*, *р'ії перший* → *пи'р'шак*, *р'ії д'ругий* → *дру'гак*, *їто'рак*.

Такі універби в східноpodільських говірках утворені за загальними моделями: з усиченням основи означального слова: *'качур нас'і'н'евий*, ~ *нас'і'н'овий*, ~ *нас'і'н'овий* → *на'с'і'н'ик*, *'с'і'н'ик* 'качур, залишений на насіння'; без усичення основи означального слова: *'качур с'іме'н'и* і, ~ *с'іме'н'и*, ~ *с'іми'н'и* → *с'і'м'і'н'і'к* 'качур, залишений на насіння', *с'винка ре'монтна* → *'ремка* 'свиня до року'; *ко'рова мимче'на* → *'мимка* 'корова з однією зіпсованою дійкою'; *'риба дон'а* → *'донка* 'риба, яка водиться в нижній частині водойми'; *'риба ве'рхо'водна* → *ве'рхо'вод'ка* 'риба, яка водиться у верхній частині водойми'; *курчата жниво'в'і* → *жнивови'ки*; *курчата п'іт'копн'і* → *п'і'д'копники*, *п'ід'к'іпники*; *курчата п'із'н'і* → *п'із'н'а'ки* 'курчата, пташата, що виводяться в жнива'; *коро'ви у запуску* → *запусн'і'ки* 'стадо тільних корів, яких через це вже не доять'. Спостережено, що під час універбаційних процесів у говірці поширена зміна граматичного роду деривата порівняно з головним словом твірного словосполучення; це характерна риса української мови: *обру'чалка* 'обручальне кільце', *'виливок* 'пташине яйце, знесене в м'якій оболонці без шкаралупи', *ш'тучник* 'дитина, вигодувана штучним кормом', *при'ємн'ік* 'дитина, узята на виховання з будинку маляти, інтернату', *д'і'ниці'а* 'відро, у яке постійно доять корів, овець', *кисл'ак*, *про'т'ак* 'кисле молоко', *пухл'ак* 'риба дохла', *нутр'ак* 'сало нутряне', *вос'мак* 'восьмимісячне дитя'. Зрідка в говірці зафіксовано зміну граматичного числа дериватів: *рога'ч'і* 'рогата худоба (корови, кози, бики, воли)' [16].

Я. В. Закревська зауважувала, що «явище смислової конденсації словосполучень в однослівні назви, яке належить до інновацій і небезпідставно вважається специфічною особливістю уснорозмовного стилю сучасної, певною мірою й діалектної мови, було властиве різним історичним періодам як української, так і інших слов'янських мов» [4, с. 54]. Виникнення однослівної назви зі словосполучень має загальний характер, проте дослідниця зауважує, що «не можна заперечувати і зворотного процесу – первісного існування однослівної назви й пізнішої назви-словосполучення як пояснення чи уточнення однослівної назви, що може бути зумовлена причинами лінгвістичного та екстралінгвістичного характеру» [4, с. 54]. Отже, існує двосторонній словотвірний зв'язок складеної номінації та універбів.

Спостереження за репрезентантами різних тематичних груп дає змогу встановити спільні моделі мотивації, прогнозувати розвиток семантичної структури, виявляти полісемічні назви, установлювати походження мононазв. Прикладом може слугувати однослівна номінація *йа'л'і'юка*, *'йало'юка* зі значенням 'жінка, яка не має дітей' та *йа'л'і'юка*, *'йало'юка* 'корова, яка ні разу не телілася', 'корова, яка лише раз дала приплід'. На перший погляд, лексема *йа'л'і'юка*, *'йало'юка* на позначення жінки, яка не має дітей, може видатися такою, що утворена внаслідок семантичної трансформації. Проте в досліджуваних говірках зафіксовано аналітичний номен *'ж'інка йало'ва* 'жінка, яка не має дітей' та лексеми *'йало'ва* 'тс', *йа'л'і'юка*, *'йало'юка* 'тс'. Можемо припустити, що лексема *'йало'ва* лише на першому етапі утворення аналітичної номінації була втягнута в ТГЛ родильного обряду з ТГЛ тваринництва, що засвідчує словотвірний ланцюжок.

Складені назви є підґрунтям для утворення складних номінацій, яких, порівняно з першими, небагато в східноpodільських говірках. Складні слова, похідні від підрядних словосполучень, представлені назвами, у яких поєднано прикладку й означуване слово, наприклад, *матка трутова* → *матка-трут'їука* 'робоча бджола, яка відкладає незапліднені яйця', *бджоли одиначні* → *бджоли-одиначки* 'дикі бджоли, які живуть у лісі чи в землі'. Відзначено випадки складання основ аналітичної номінації за допомогою інтерфіксів: *рамка сотова* → *соторамка* 'воцана основа стільника, у якій немає меду', *с'їм'їа бджолина* → *бджолос'їм'їа* 'всі бджоли у вулику з однією маткою'.

Перевагу складених назв над складними в говірках середньонадніпрянсько-степового порубіжжя спостерегла Т. В. Щербина, зауваживши, що складних назв одягу і взуття в тематичній групі небагато, а відмінність між ними дослідниця вбачає в тому, що «складені найменування й однослівні мають те саме номінативне навантаження, однак назва-словосполучення є ще й носієм синтаксичних відношень» [18, с. 102].

Висновки й перспективи. У східноpodільських говірках аналітичні назви представлені підрядними словосполученнями. У кожній із досліджуваних ТГЛ виявлено тенденцію до утворення назв-словосполучень від номенів, що позначають родові поняття. Аналітичні найменування репрезентовано здебільшого двослівними атрибутивними словосполученнями. Найбільш функційно активні безприйменникові конструкції, зокрема атрибутивні словосполучення (тип зв'язку – узгодження), побудовані за схемою «прикметник (дісприкметник) + іменник-загальна назва реалії», де прикметник чи дісприкметник виражають різні диференційні ознаки. Менш поширені атрибутивні словосполучення (тип зв'язку – керування), утворені за моделями «іменник + іменник» та «іменник + прийменник + іменник». На такі аналітичні номінації звертають увагу дослідники лексики інших діалектних зон, що засвідчує їхній загальноукраїнський контекст. Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні механізмів утворення складеної номінації в інших тематичних групах лексики східноpodільських говірок.

Список використаної літератури

1. Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв традиційного одягу та прикрас у східноpodільських говірках : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національна академія наук України. Київ, 2011. 393 с.
2. Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика центральноpodільських говірок: структурна організація та ареалогія / відп. ред. П. Ю. Гриценко. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 632 с.
3. Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньоподільському діалекті : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національна академія наук України. Київ, 2003. 532 с.
4. Закревська Я. В. Одночленні і двочленні дублетні назви в діалектах української мови. *Мовознавство*. 1979. № 6. С. 48–54.
5. Леснова В. Словосполучення, компаративи та паремії як засоби вираження оцінки людини (на матеріалі «Лексикону львівського»). *До глибини сутності мови* : збірник наукових праць на пошану професора Миколи Лесюка. Івано-Франківськ, 2020. С. 211–215.
6. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини : монографія. Черкаси : Відлуння – Плюс, 2000. 265 с.
7. Омельковець Р. С. Номінація лікарських рослин в українському західноpodільському говорі : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національна академія наук України. Київ, 2004. 480 с.
8. Оскірко О. П. Назви їжі та напоїв у східноpodільських говірках : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2019. 424 с.
9. Поістогова М. В. Номінаційні процеси в ботанічній лексиці східноpodільських говірок : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2005. 23 с.
10. Поліщук Л. Б. Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східноpodільських говірках : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. Донецьк ; Вінниця, 2015. 424 с.
11. Скорофатова А. О. Ономазіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східноpodільських говірок : монографія. Луганськ : Елтон-2, 2009. 369 с.
12. Тищенко Т. М. Номінація жінок у родинному обряді Східного Поділля. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (Мовознавство і літературознавство)* : зб. наук. праць / за ред. академіка Л. І. Мацько. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 2. С. 211–217.

13. Тищенко Т. М. Номінація меду в говірках східного Поділля. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 2. С. 195–197.
14. Тищенко Т. М. Способи номінації в тематичній групі лексики родильного обряду в східноподільських говірках. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/8207/1/Tyshchenko_Sposoby_nominacii.pdf.
15. Тищенко Т. М. Способи номінації у тваринницькій лексиці східноподільських говірок української мови. *Філологічний часопис*. 2016. Вип. 1 (7). С. 59–69.
16. Тищенко Т. М. Явища універбації в лексиці східноподільського ареалу. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Філологія (мовознавство). 2012. Вип. 16. С. 325–330.
17. Щербина Т. В. Середньоадніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2003. 21 с.
18. Щербина Т. В. Складні й складені назви в говірках середньоадніпрянсько-степового порубіжжя. *Мовознавчий вісник: зб. наук. пр. / відп. ред. Г. І. Мартинова*. Черкаси, 2010. Вип. 10. С. 101–105.

Список використаних джерел

1. Тищенко Т. Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи : навч. посіб. Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. 382 с.
2. Тищенко Т. М. Лексика бджільництва Східного Поділля. Умань : РВЦ «Софія», 2008. 88 с.
3. Тищенко Т. М. Рибальська лексика східноподільських говірок. *Студії з діалектології. Матеріали і дослідження / відп. ред. П. Ю. Гриценко*. Вип. 1. Київ : КММ, 2017. С. 210–227.

References

1. Berezovska, H. H. (2011). Struktorna orhanizatsiia ta heohrafiia nazv tradytsiinoho odiahu ta prykras u skhidnopolidskykh hovirkakh [Structural organization and geography of names of traditional clothes and ornaments in East Podolia dialects]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 22 (in Ukr.).
2. Horofianiuk, I. V. (2020). Botanichna leksyka tsentralnopolidskykh hovirok: struktorna orhanizatsiia ta arealohiia [Botanical vocabulary of Central Podolia dialects: structural organization and areology]. Vinnytsia, 632 (in Ukr.).
3. Hrymashevych, H. I. (2003). Nominatsiia odiahu ta vzuttia v serednopoliskomu dialekti [Nomination of clothes and shoes in the Middle Polish dialect]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 22 (in Ukr.).
4. Zakrevska, Ya. V. (1979). Odnochlenni i dvochlenni dubletni nazvy v dialektakh ukrainskoi movy [One-membered and two-membered doublet names in dialects of the Ukrainian language]. In : *Movoznavstvo [Linguistics]*, 6, 48–54 (in Ukr.).
5. Liesnova, V. V. (2020). Slovospoluchennia, komparatyvy ta paremii yak zasoby vyrazhennia otsinky liudyny (na materialy «Leksykonu Lvivskoho») [Phrases, comparatives and paremias as a means of expressing human evaluation (on the material of the «Lviv Lexicon»)]. In : *Do hlybiny sutnosti movy [To the depth essence of language]*. Ivano-Frankivsk, 211–215 (in Ukr.).
6. Martynova, H. I. (2000). Lihvistychna heohrafiia pravoberezhnoi Cherkashchyny [Linguistic geography of the right-bank Cherkasy region]. Cherkasy, 265 (in Ukr.).
7. Omelkovets, R. S. (2004). Nominatsiia likarskykh roslyn v ukrainskomu zakhidnopoliskomu hovori [Nomination of medicinal plants in the Ukrainian West Polish dialect]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 480 (in Ukr.).
8. Oskyrko, O. P. (2019). Nazvy yizhi ta napoiv u skhidnopolidskykh hovirkakh [Names of food and drinks in East Podolia dialects]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Cherkasy, 22 (in Ukr.).
9. Poistohova, M. V. (2005). Nominatsiini protsesy v botanichnii leksytsi skhidnopolidskykh hovirok [Nomination processes in the botanical vocabulary of East Polish dialects]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 23 (in Ukr.).
10. Polishchuk, L. B. (2015). Struktorna orhanizatsiia ta heohrafiia nazv tradytsiinoho budivnytstva v skhidnopolidskykh hovirkakh [Structural organization and geography of names of traditional construction in East Podolia dialects]. PhD dissertation (Ukrainian language). Donetsk; Vinnytsia, 424 (in Ukr.).
11. Skorofatova, A. O. (2009). Onomasiolohiia ta lihvoheohrafiia fitonomeniv v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok [Onomasiology and linguogeography of phytomes in Ukrainian East Slobozhan dialects]. Luhansk, 369 (in Ukr.).
12. Tyshchenko, T. M. (2009). Nominatsiia zhinok u rodylnomu obriadi Skhidnoho Podillia [Nomination of women in the maternity rite of Eastern Podillya]. In : *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Seriiia № 8. Filolohichni nauky (Movoznavstvo i literaturoznavstvo) [Scientific journal of NPU of M. P. Dragomanov. S. № 8. Philological Sciences (Linguistics and Literary Studies)]*. Kyiv, 2, 211–217 (in Ukr.).
13. Tyshchenko, T. M. (2008). Nominatsiia medu v hovirkakh skhidnoho Podillia [Nomination of honey in the dialects of Eastern Podillya]. In : *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva [Modern problems of linguistics and literary criticism]*. 12, 195–197 (in Ukr.).

14. Tyshchenko, T. M. (2008). Sposoby nominatsii v tematychnii hrupi leksyky rodylnoho obriadu v skhidnopodilskykh hovirkakh [Methods of nomination in the thematic group of vocabulary of the maternity rite in Eastern Podil dictionaries]. Retrieved from https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/8207/1/Tyshchenko_Sposoby_nominacii.pdf. (in Ukr.).
15. Tyshchenko, T. M. (2016). Sposoby nominatsii u tvarynnytskii leksytsi skhidnopodilskykh hovirok ukrainskoi movy [Methods of nomination in the livestock vocabulary of East Podolia dialects of the Ukrainian language]. In : *Filolohichni chasopys* [Philological journal]. 1 (7), 59–69 (in Ukr.).
16. Tyshchenko, T. M. (2012). Yavyscha univerbatsii v leksytsi skhidnopodilskoho arealu [Phenomena of univerbation in the vocabulary of the East Podolia area]. In : *Naukovi zapysky. Seriya : Filolohiia (movoznavstvo)* [Scientific notes. Series philology (linguistic)]. 16, 325–330 (in Ukr.).
17. Shcherbyna, T. V. (2003). Serednonaddnipriansko-stepove dialektne porubizhzhia u svitli izohlos [Middle Dnieper-steppe dialect border in the light isoglosse]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 21 (in Ukr.).
18. Shcherbyna, T. V. (2010). Skladni i skladeni nazvy v hovirkakh serednonaddnipriansko-stepovoho porubizhzhia [Complex and compound names in the dialects of the Middle Dnieper-steppe border]. In : *Movoznavchyi visnyk* [Linguistic bulletin]. Cherkasy, 10, 101–105 (in Ukr.).

T. M. TYSHCHENKO. ANALYTICAL NOMINATIONS IN EASTERN PODILLYA DIALECTS

Summary. Introduction. *The study of nomination processes in dialects is one of the important problems of modern dialectology. The analysis of scientific works on nomination processes in the dialects of the Ukrainian language made it possible to identify general approaches to the interpretation of their course and results.*

Purpose. *The purpose of the research is to identify the composite nominations recorded in the dictionaries of the dialects of the Eastern Podillya area, to determine their motivational models and connections with one-word nouns.*

Methods. *The use of comparative and descriptive methods makes it possible to trace the contents of different thematic groups of vocabulary with a composite nomination, to determine the structural and semantic models characteristic of each of the analyzed groups.*

Results. *The article analyzes the author's printed «Vocabulary of beekeeping dialects of Eastern Podillya», «Eastern Podillya maternity rite: lexicographic and textual descriptions» and manuscript dictionaries «Vocabulary of fishing in the dialects of Eastern Podillya», «Vocabulary of animal husbandry in the dialects of Eastern Podillya». It has been noted that in the thematic groups of vocabulary with a specific meaning there are more compound nouns than in the thematic group of ritual vocabulary, due to extralingual reality, questionnaires and methods by which dialect material was collected. It has been determined that in all the studied groups mostly the analytical nouns have been fixed that were formed according to the model «noun + adjective», in particular, to denote the archetypes fish, animal, bee, child, woman.*

Originality. *The compound nouns of thematic groups of the vocabulary of beekeeping, fishing, animal husbandry and maternity rites in the Eastern Podillya dialects, which have not been described yet, are analyzed. It has been found out that analytical nominations are a creative basis for complex names and monolexems.*

Conclusion. *It has been determined that the groups of this vocabulary are equally filled with compound nominations of different constructions. Their functioning in the dialects is due to a set of differential features. We see the prospect of the investigation in the study of the mechanisms of formation of the composite nomination in other thematic groups of the vocabulary of Eastern Podillya dialects.*

Key words: *Eastern Podillya dialects, nomination processes, compound names, compound nouns, thematic group of vocabulary, lexico-semantic group.*

Надійшла до редакції 01.02.21
Прийнято до друку 15.04.21

НАЗВИ ВЗУТТЯ В СУЧАСНИХ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ
Т. Б. Бобер, аспірантка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)

e-mail: tbobier@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4151-7412

У статті на матеріалі, зібраному в сучасних середньонаддніпрянських говірках, визначено принципи номінації лексики на позначення взуття. Окреслено теоретичні аспекти дослідження, проаналізовано різночасові етнографічні та лінгвістичні праці науковців, присвячені вивченню теорії номінації в мовознавстві. Увагу зосереджено на мотивологічному підході до аналізу діалектної лексики, який представлено в працях зарубіжних і вітчизняних дослідників. Установлено систему термінів для опису зазначеної тематичної групи. У мовленні діалектоносіїв старшого покоління зафіксовано репертуар назв взуття, для якого характерна структурна розгалуженість. У складі досліджуваної тематичної групи виокремлено лексико-семантичні групи, їхні компоненти об'єднано на підставі спільної семантики й протиставлено за диференційними ознаками: час носіння, матеріал виготовлення, колір, спосіб виготовлення та крій. Описано мотиваційні ознаки, що вплинули на номінацію, установлено основні мотиваційні моделі та проаналізовано словотвірні засоби, які послуговували для творення одиниць досліджуваної групи. Принципи номінації сформовані на підставі узагальнення мотиваційних ознак, що є підґрунтям творення питомих слов'янських назв і зумовлені особливостями життя мовців, передають їхній практичний досвід.

Ключові слова: середньонаддніпрянські говірки, тематична група лексики, лексико-семантична група, диференційна ознака, мотиваційна ознака, мотиваційна модель.

Актуальність вивчення тематичної групи діалектної лексики на позначення взуття зумовлена потребою зберегти й докладно описати репертуар одного з найбільш динамічних фрагментів словникового складу народної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Назви взуття достатньо повно досліджені в говорах різних наріч, зокрема північного в працях Ф. І. Бабія [1], Л. Г. Пономар (західнополіський говір) [10], Г. І. Гримашевич (середньополіський говір) [5]; південно-західного в дослідженнях Н. І. Пашкової [9], М. Ж. Дерке, О. Я. Гавадзин (закарпатські говірки) [6; 4], Г. Г. Березовської (східноподільські говірки) [2] та південно-східного в дисертаціях Т. В. Щербини (говірки середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя) [11] і Н. Б. Клименко (східностепові говірки) [7].

Мета статті – представити репертуар назв взуття в сучасних середньонаддніпрянських говірках, визначити принципи номінації та динамічні зміни, що відбулися в цьому фрагменті лексики від II половини XIX століття до сьогодення.

Об'єктом аналізу в статті є тематична група назв взуття, засвідчена в мовленні представників старшого покоління із 64 середньонаддніпрянських говірок.

Матеріали й методи дослідження. Підґрунтям для написання статті стали польові записи автора, зібрані за розробленим питальником у сучасних середньонаддніпрянських говірках від інформантів старшого віку. Використано комплекс методів: експедиційний (для фіксації діалектного матеріалу), описовий (для інвентаризації й систематизації матеріалу), зіставний (для порівняння назв одягу, взуття та прикрас на різних часових зрізах).

Результати дослідження та їх обговорення. За спостереженнями дослідників народної мови, на номінацію взуття впливають такі диференційні ознаки: сезон носіння, стать користувача, матеріал виготовлення, спосіб виготовлення, особливості крою, що відображено в дослідженнях діалектологів [7; 5; 11; 2; 4]. Діалектний матеріал, записаний нами в середньонаддніпрянських говірках упродовж 2019–2020 років, структуруємо

залежно від сезону носіння на такі лексико-семантичні групи: 1) загальні назви взуття та супровідних понять; 2) назви літнього взуття; 3) назви зимового взуття.

У ХХ столітті в Україні відбулися бурхливі історичні події: революції, голодомор, Друга світова війна. Особливості тяжкого життя та побуту жителів Середньої Наддніпрянщини відображені в спогадах очевидців тих подій. Мовці з боєм згадують важкі дитячі роки, труднощі матеріального характеру, а особливо – брак одягу та взуття: *хо́дила в шкóлу в с'омий клас н'іс'л'а во́йни боса // з б'ратом н'іди́мо п'ерво́го верис'н'а / о'бойе бос'і // ота'ка бу́ла нишч'и'та* (Нв); *йа хо́дила у ма'тири́них вал'анках / до шкóли хо́дила / то це а'бо йа в шкóлу / а'бо ма'ти дес' н'іде / в од'них вал'анках* (Ір); *ни бу́ло в ч'о'му хо́дит' // в одно'му ч'обот'і бат'ковому / в одно'му ма'тирино́му* (Вз); *два ч'оботи в мене бу́ло / і о'бидва на од'ну но́гу* (Тш); *в шкóлу хо́дила в ри'зи́нових ч'обот'ах / бу'маго́ю об'мотувала / бо о'нуч ни бу́ло* (Грб).

У науковій збірці етнографічних і фольклорних матеріалів II половини ХІХ століття, записаних під керівництвом П. П. Чубинського, члена південно-західного відділу Російського географічного товариства, окремий розділ присвячено опису житла й побуту українців. Дослідник дав коротку характеристику не тільки одягу, а й взуття, розрізняючи назви за диференційними ознаками: *стать користувача – «обувь мужская і обувь женская»; призначення – «обувь обыденная і обувь праздничная»; соціальний стан користувача – «обувь крестьян...обувь мѣщан»* (Чуб., с. 418–419; с. 430–431). У цій розвідці виявляємо загальну назву взуття *обувь*. У пізнішій лінгвістичній праці, словнику полтавських говірок II пол. ХХ століття В. С. Ващенко, із таким самим значенням зафіксовано номен *обувач'ка* [3], збережений у мовленні інформантів старшого віку і в наш час.

У сучасних середньонаддніпрянських говірках сема 'взуття, загальна назва репрезентована назвами *обув* (Лк, Кнт, Млн, ВК, Влш, Вр, Гл, Гр, Грб, Дб, Дмй, Дн, Дрб, Зп, Злт, Ів, Ір, Іс, Кз, Кл, Кн, Кр, Лк, Лс, Лт, МК, Мл, Млв, Млн, Мсй, Мт, Ос, Пд, Пй, Пл, Пр, Прх, Пщ, Св, Сг, СІ, Ст, Стб, Ств, Тр, Тш, Хд, Хх, Шб, Шр, Яс), *обуз* (Нв), *убувач'ка* (Вш), *убуван'а* (Бг), *убовало* (Кв), *взут'а* (Дм, Кнт, Мс), *взуванка* (Др, Мд), *узованка* (Ан), *о'порки* (Дв, Зл, Мд). Зафіксовані назви похідні від псл. *ob- та *jъz (Фасмер, III, с. 10).

Лексема *о'порки* 'загальна назва взуття' виявлена спорадично в мовленні інформантів із говірок Південної Київщини. Зауважимо, що, на думку Т. В. Щербини, дослідниці говірок середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя, номен *о'порки* мотивований дієсловом *одпороти* 'різати, розрізати': *о'порки* < 'те, що одпоролі', і є багатозначним [11, с. 81]. У говірках Східного Поділля, за спостереженням Г. Г. Березовської, назва *о'порки* позначає обрізані гумові чоботи, у яких виконували роботу по господарству (Берез., с. 185). Дослідниця середньополіських говірок Г. І. Гримашевич указує на те, що в основі назви *о'порки* 'будь-яке взуття' лежить мотиваційна ознака 'спосіб виготовлення' [5, с. 174].

У записах П. П. Чубинського дізнаємося про те, що *«Летом... женщины и немногие изъ мужчинъ ходять босикомъ, а другіе заменяють ихъ черевиками»* (Чубинс., с. 419). За свідченням етнографів, така традиція тривала досить довго в першій половині ХХ століття [8, с. 102]. Жителі Середньої Наддніпрянщини переповідають: *л'ітом / ой б'оже / бос'і б'іл'ш'іс'т' хо́дили / ни бу́ло н'і'яких тапoch'ок // бу́ло ма'ти йде до 'церкви / дойде до 'церкви боса / а то'д'і на'д'іне ч'иривики / бо боса ж ни н'іде до 'церкви* (Кз); *б'іл'ше бос'і хо́дили / і йа / бу́ло / йак в'оду н'осиш чи колос'ки там зб'ірайши по стир'ні / босий* (Кн); *л'ітом б'іл'ш'іс'т' хо́дили бос'і* (Вз); *на тан'ці бос'і хо́дили / і кру'гом* (Мс); *а то й на с'вад'б'і тан'ці уйут' бос'і* (Кнт); *бос'і хо́дили / йа о'це т'іки ни хо́д'у / а то гет' бо'с'іс'ін'ка* (Влш); *йа жи'ла на йа'ру ота'мо / і бос'а'ка аж у Горо'дишч'е* (Млв); *на ланку босі хо́дили* (Шр).

В обстежених говірках уживана лексема *ч'иривики* (Бб, Гр, Дн, Др, Ів, Кв, Кр, Мс, Пр Стб) та її словотвірний варіант *ч'иривич'ки* (Вз, Лт, Стб) на позначення літнього невисокого взуття, що закриває ногу не вище кісточок, вона є досить поширеною, що свідчить про збереження семантики давньої назви. Назва *ч'иривики* є нормативною й

характерна для літературної мови (СУМ, II, с. 302). Вона походить від *červī ‘шкіра з живота тварини’ (Фасмер, IV, с. 336), що засвідчує суфіксальний спосіб творення від праслов’янської твірної основи. І. І. Срезневський зауважував, що в давньоруській мові слово *черевий* мало варіанти *чръвие* та *черевикъ* (Срезн., III, с. 174, 177). У частині говірок ще добре збережена назва, що походить від давньої основи. Пізнішим утворенням уважаємо досить поширену назву на позначення семи ‘туфлі, взуття, що закриває ногу не вище кісточок’ – *туфл’і* (Кз, Пр, Шр), а найчастіше фонетичний варіант назви *тухл’і* (Бб, Вз, Влш, Вр, Гл, Гл, Грб, Дб, Дв, Дм, Дмн, Др, Ір, Кв, Кз, Кл, Мд, Мс, Нв, Пд, Стб, Тр Хх, Шр) та словотвірні варіанти *тухлики* (Нв), *тухол’ки* (Пщ), *тухол’ки* (Вг, Дб, Хд).

На номінацію реалії вплинули різні диференційні ознаки, зокрема матеріал виготовлення, що виявлено в атрибутивному компоненті складеної назви – *кожан’і* *тухл’і* (Бб, Вг, Дн, Стб), *бризин’тов’і* *тухл’і* (Бб, Дм, Мс), *парусинов’і* *тухл’і* (Кз, Хх), *парусов’і* *тухл’і* (Мс), *тухл’і* *х’ромов’і* (Кв); колір: *тухл’і* *ко’рич’нев’і* (Дв), *тухл’і* *ко’рич’н’ов’і* (Тр), *тухл’і* *ч’орн’і* (Влш, Стб, Тс), *б’ілен’к’і* *тухл’і* (Влш), *кох’вейн’і* *тухл’і* (Влш); особливості оздоблення – *тухлики* з *п’р’ажичкойу* (Нв), *тухл’і* на *п’р’ажич’і* (Мс), *тухл’і* на *шнур’ках* (Вз, Стб), *тухл’і* на *шнур’оч’ках* (Хх), *тухл’і* на *бантик* (Пд). Із лінгвістичних праць відомо, що назву *туфл’і* фіксують писемні пам’ятки з 1714 року [11, с. 84]. Номен є запозиченням із німецької мови (КЭСРЯ, с. 344; Фасмер, IV, с. 127).

Сему ‘літні туфлі без каблуків’ у частині говірок реалізують назви *лодоч’ки* (Хх), *бал’етки* (Вг, Ів, Мл, Мс, Пщ, Тр), словотвірний варіант *бал’еточ’ки* (Вг). Лексема *бал’етки* є запозиченням із фр. *ballet*, що походить від іт. *balletto* ‘туфлі’ (ЕСУМ, I, с. 127). Припускаємо, що в основу назви *лодоч’ки* покладено МО «форма» – туфлі, які нагадують зовні човен.

Із розповідей інформантів дізнаємося про особливості носіння туфлів та їхню цінність: *йак купили тухл’і / так це т’іко у п’разник над’іват’ / зам’іж ішла / так п’ідбори подби’вала // да вже на х’верму до’ношувала* (Дмн); *а при’їхали з Алма: ти до’баби д’ів’ч’ата та’к’і / кажут’ / шо во’но за’мода / ноги ч’орн’і / а б’елие нос’к’і // а в’мене ж ч’орн’і ноги / позаго’р’али / та ше й под’р’анан’і // а у б’ілих нос’ках і в’тухл’ах* (Пщ); *а тухл’і / йа то ч’о’гос’ іїх ни но’сила // йак с’тарша доч’ка був’випуск / то купила ж та’ки іїх // то йа в іїх там т’іки по’сид’іла / то йа прийшла до’дому та й за’кинула іїх / то йа ни з’найу й’зараз де во’ни* (Вз); *боже м’іі / йа вже хо’дила в’с’омий чи’вос’мий клас / то йак по’бач’у було / в’ч’итил’ка ж йак п’рийде на каблу’ках / ой / йак же ж’хоч’иц’а // вже ка’н’ешно були тухл’і* (Кз).

Способом носіння мотивована назва *босо’ножки* (Бб, Влш, Ір, Кв, Кз, Млн, Тр), що маніфестує сему ‘літнє відкрите взуття’. Назва закріплена в літературній мові (СУМ, I, с. 248). Номен утворено шляхом основоскладання із суфіксацією. Назва *сан’дал’і* (Влш, Млн, Мс, Стб) – ‘сучасне легке взуття без каблуків із застібною-ремінцем’, запозичена з гр. мови через іт. *sandala* від лат. *sandalium* (Фасмер, III, с. 556). Словотвірні варіанти *шл’опан’и* (Кв), *шл’опки* (Хд) позначають літнє буденне взуття, мотивовані дієсловом *шл’опати*. У літературній мові фіксуємо назву *шл’опан’и* (СУМ, II, с. 497).

У говірці села Безбородьки Драбівського району Черкаської області фіксуємо зневажливу назву *шч’ебл’ети* ‘буденне взуття не вище кісточок із шкіри’. Лексема є запозиченням з італійської мови за посередництвом російської та німецької; іт. *stivalletti* ‘полуботки; високі черевики, чобітки’ (ЕСУМ, VI, с. 475; Фасмер, IV, с. 478; Черных, II, с. 425; Преображенский, II, с. 107; Вгuckner, с. 328). Як бачимо, лексема розширила семантику та набула додаткової конотації.

Окрему мікрогрупу назв становлять репрезентанти семи ‘закаблук, задня тверда частина взуття, що охоплює п’яту’. Найбільш поширеною є лексема *каблук* (Бг, Вг, Вз, ВК, Влш, Вр, Вш, Гр, Грб, Дб, Дв, Дм, Дмй, Дрб, Зп, Зл, Злт, Ів, Ір, Іс, Кв, Кз, Кл, Кн, Кнт, Кр, Лс, Лт, Мд, МК, Мл, Млв, Млн, Мс, Мсй, Мт, Ос, Пд, Пй, Пл, Пр, Пщ, Св, Сг, Сі, Ст, Ств, Тр, Тш, Хд, Хх, Шб, Шр, Яс) та її словотвірні варіанти *каблу’ч’ок* (Дн, Нв, Прх), *п’ідкабл’уч’ник* (Стб); менш уживаною є назва *п’ідбор* (Бб, Лк.), словотвірний *п’ідборч’ик*

(Бб) і морфологічний *п'ід'бори* (Дн, Дмн, Гл) варіанти. Етимологи зауважують, що назва *каб'лук* походить від тюрк. *каб (кан)* 'оболонка, футляр; взуття'; існує думка про власне слов'янське походження слова й про його зв'язок із семою 'дуга, вигин' (СУМ, IV, с. 65; ЕСУМ, II, с. 333; Фасмер, II, с. 151; Sławski, II, с. 10).

У частині говірок інформанти розрізняють реалію за диференційною ознакою «особливості крою», на що вказує атрибутивний компонент складеної назви, виражений прийменниково-іменниковими сполуками: *'тухл'і на каблук'у* (Млн, Шр), *'тухл'і на каблук'ці* (Грб), *'тухл'і на каблук'ках* (Дв, Грб, Кз), *'тухл'і на каблук'ках* (Дн), *'тухл'і на п'ід'бор'і* (Кн). У деяких говірках на номінацію вплинули різні мотиваційні ознаки: особливості виготовлення каблука – *'тухл'і на в'енс'кому каблук'у* (Вг); висота – *'туфл'і на ви'сокому каблук'ці* (Пр), *'тухл'і на ниви'соких п'ід'борах* (Гр), *'тухл'і на ни'зен'кому каблук'ці* (Стб), *'тухл'і на ви'сокому хо'ду* (Вз); зовнішня подібність – *ш'п'іл'ки* (Вг), *ко'з'ач'і н'іжки* (Ір).

Сема 'старе літнє взуття' репрезентована в досліджуваних говірках субстантивами *шкарбан'ці* (Пд), *ч'у'веки* (Стб), назви мотивовані особливістю носіння. Номен *шкарбан'ці* – демінутив лексеми *шкарбу'ни*, яка виникла як результат звуконаслідування, оскільки старе взуття під час носіння видає своєрідний звук (Фасмер, IV, с. 477). Назва *ч'у'веки* – фонетичний варіант від *ч'ув'аки* (тюрк.) «різновид м'якого шкіряного взуття без підборів, яке характерне для жителів Кавказу, Криму та Середньої Азії» (Ожегов, с. 815), виникла, очевидно, через втрату старим поношеним взуттям чіткої форми. Демінутив *ч'ув'айч'ки* (Кнт) у говірці села Кантакузівка Драбівського району Черкаської області побутує зі значенням 'зимове буденне взуття'.

На позначення легкого домашнього взуття в досліджуваних середньонадніпрянських говірках функціонують назви: *'тапоч'ки* (Бб, Вг, Вз, ВК, Влш, Вр, Вш, Гл, Гр, Грб, Дб, Дв, Дм, Дмй, Дн, Дрб, Зп, Зл, Злт, Ів, Ір, Іс, Кв, Кл, Кн, Кнт, Кр, Лс, Лт, Мд, МК, Мл, Млв, Млн, Мс, Мсй, Мт, Ос, Пд, Пй, Пл, Пр, Прх, Пщ, Св, Сг, СІ, Ст, Стб, Ств, Тр, Тш, Хд, Хх, Шб, Яс), *'лапт'і* (Бг, Кз, Лк, Нв, Шр), *'комнатн'і* (Др). Літературно нормативною є назва *'танки* (СУМ, X, с. 37).

У зв'язку з відходом у минуле взуття, виготовленого з дерева чи із суцільного шматка шкіри, його давні назви архаїзувалися й збережені лише в кількох говірках. Сему 'взуття, виплетене з лика' реалізують у кількох говірках лексеми *лич'а'ки* (Мд, Кв, Нв) та *'лапт'і* (Вз, Гр, Дн, Млв, СІ, Стб). Обидві назви виникли за мотиваційною ознакою «матеріал виготовлення»: перша утворена суфіксальним способом від іменника *лико* (псл. *lyko*), а друга походить від псл. *lapъtъ* «взуття, плетене з лика». Ще в кількох говірках мовці подають описові назви: *лич'а'ки з липи* (Кв); *дири'війан'і скоро'ходи з м'я'кого д'ерива / з липи / шоб м'я'к'і* (Кр); *із коно'пел' плі'ли та'кі мотуз'ки / а то'д'і 'лапт'і // 'лапт'і плі'ли з ро'гозу* (СІ); *лич'а'ки / муз'с'ка 'обув* (Лк); *лича'ки / то плі'ли та'к'і ц'і / босо'н'іжки 'можна ска'зат' / з 'лика / 'липове* (Ір); *а лич'а'ки це в'їд'зали / лози о'там на Чир'кашч'ин'і / з ло'зи / т'іки моло'десин'кої* (Кз).

Семі 'взуття з дерева' репрезентують назви *'довбанки* (Др, Кз, Мд), *посто'ли* (Мд, ВК, Кв, Нв), *дири'війа'ки* (Кв), *дере'війа'шки* (Шб). Часом інформанти подають опис реалії: *із д'ерива посто'ли ро'били / 'нач'е ви'довбували / ота'к'і ро'били бан'а'ки на 'ноги* (Нв); *дири'війан'і посто'ли / та'ке йак дири'війа'ки* (Кв); *на 'ноги із ло'зи плі'ли / посто'ли називалос'а* (Лт). Сема 'м'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри без пришивної підшови, яке звичайно носили з онучами, прив'язуючи до ніг мотузками (волоками)' співвідносна у свідомості мовців з аналітичними сполуками *п'летин'і посто'ли* (Дн), *дири'війан'і посто'ли* (Пд), *посто'ли із 'кож'і* (Кнт). Отже, наявне сплутування значення із семою 'взуття з дерева'. Про архаїзацію назв та перехід лексем у пасивний словник свідчать коментарі діалектоносіїв, де контаміновано інформацію про взуття, виготовлене з дерева та суцільного шматка шкіри, або її зовсім втрачено: *д'ід ка'зав шо 'довбанки / посто'ли / т'і дов'бали* (Др); *посто'ли дири'війан'і при па'нах були // во'ни ли'гесин'кі*

бу'ли // ка'зала 'мати мо'йа з та'кого 'дери́ва ро'билос'а / а'бо пли'ли / йак т'і / 'турки / в та'ких 'лапт'ах 'ходат' (Нв); посто'ли 'ч'ула / а ни з'найу шч'о та'ке (Мл).

У сучасних середньонаддніпрянських говірках засвідчено лексичну варіантність найменувань зимового взуття. У лексичному репертуарі вирізняємо семантичні мікрогрупи назв, утворених за диференційною ознакою «крій»: назви зимового взуття з короткими халявками та назви зимового з довгими халявками.

На позначення взуття з короткими халявками в середньонаддніпрянських говірках зафіксовано лексеми: 'боти (Кр, Млн, Прх), ру'минки (Вш, Дн, Млн, Шр), вен'герки (Млн), фонетичні варіанти бо'тинки (Бг, Вш, Грб, Дм, Дн, Зл, Кв, Мс, Пщ, Ст, Тш), бо'т'інки (Влш, Гл, Іс, Ст) і словотвірний варіант бо'т'іноч'ки (Дб). Продуктивними мотиваційними ознаками номінації вважаємо: матеріал виготовлення – бо'тинки 'кожан'і (Бг), бо'т'інки тр'ан'ч'ан'і (Гл), 'боти х'ромов'і (Кр), 'боти ри'зинов'і (Хх), бо'тинки ри'м'ін'і (Бг); колір – бо'тинки к'рас'н'і (Бг), 'ч'орн'і (Бг); крій – бо'тинки по к'істоч'ки (Дн), бо'тинки з дов'ген'кими ха'л'авками на каблук'у (Кв); оздоблення – бо'тинки з шнур'ками (Бг); оцінка мовця – 'боти 'модн'і (Прх); сезон носіння – бо'тинки вис'н'ан'і / о'с'ін'і (Кв). Припускаємо, що лексеми ру'минки, вен'герки виникли в говірках у зв'язку з появою відповідних реалій у магазині й мотивовані назвою місця, звідки походить реалія. Мовці згадують про їхні особливості: ру'минки дли'н:ен'к'і так'і / на шнур'ках (Вш); бо'тинки ви'сок'і / з хал'ав'ками бу'ли / йак поч'неш зав'язуват' їх (Ст); вен'герки йак бо'т'інки на каблук'у і о'пушка 'м'ехова (Млн).

Не втрачає актуальності в мовленні діалектоносіїв старшого віку лексема 'ч'оботи (Ан, Бб, Бг, ВК, Влш, Гл, Гр, Грб, Дб, Дв, Дм, Дн, Зл, Ір, Іс, Кв, Кн, Кнт, Лк, МК, Млн, Мс, Нв, Пд, Пл, Пщ, СІ, Ст, Стб, Тр, Тш, Шр), її словотвірні варіанти ч'об'іт'ки (Вг, Зл, Пл, СІ), ч'об'іточ'ки (Кнт) 'різновид взуття з досить високими халявками' (СУМ, XI, с. 346).

Диференційна ознака «стать» вплинула на назви, виявлені в частині говірок: са'пожки (Вз, Вр, Грб, Дв, Др, Зл, Кв, Кз, Кл, Кр, Пщ, Тс, Шр), са'пожоч'ки (Вг), сапо'ги (Кр) – 'жіночі чоботи із високими халявками'. Від діалектоносіїв старшого віку дізнаємося про особливості виготовлення чобіт та їхню цінність: 'ч'оботи 'шили / був та'кий швец' / шив із 'кож'і / 'йалова 'кожа // та вич'и'н'али / та 'шили о'то 'ч'оботи (Млв); а'ле ж 'ч'оботи бу'ли ни в бага'т'ох на си'л'і / 'ч'оботи це оз'нака ба'гацтва // йакш'ч'о й бу'ли 'ч'оботи то од'н'і на 'к'іл'ка дуи (Пд).

Чоботи шили зі шкіри телят, свиней, коней. Визначальною мотиваційною ознакою, що вплинула на номінацію чобіт, є 'матеріал виготовлення'. Назви представлено атрибутивними сполуками: 'ч'оботи 'йалов'і (Ан, Бб, Влш, Іс, Кнт, Лк, Лт, Млв, Шр), 'ч'оботи 'кожан'і (Бб, Вг, Зл, Ір, Іс), 'ч'оботи йух'тов'і (Мс), 'ч'оботи шка'пов'і (Гр); прийменниково-іменниковими сполуками 'ч'оботи із 'кож'і (Ст), 'ч'оботи з 'ременю (Зл), 'ч'оботи з то'вару (Дмн); описовими конструкціями – 'ч'оботи з натурал'ної 'кож'і (Дб).

Продуктивною в мовленні діалектоносіїв є номінація чобіт, виготовлених із хрому – «м'якої тонкої шкіри, вичиненої солями цього металу» (СУМ, XI, с. 151). Мовці переповідають, що це був один із найпопулярніших у першій половині ХХ століття вид чобіт, про що свідчить активність аналітичних назв 'ч'оботи х'ромов'і (Ан, Бг, Вг, Вз, Вр, Гр, Грб, Дв, Зл, Ір, Іс, Кв, Кз, Кн, Кр, Лт, Млн, Нв, Пл, Тш, Шр), словотвірний варіант 'ч'оботи хромо'вен'к'і (Пл). Свідчення мовців надають інформацію про реалію за різними характеристиками (соціальний статус, призначення, сфера використання, особливості носіння): йак х'лопц' а'бо д'івч'ина йде в х'ромових 'ч'обот'ах / то це вже дуже ба'гате (Хх); х'ромов'і 'мати но'сит' ни да'вала / то на п'разник / бо од'ір'ву з но'гами (Тш); х'ромов'і 'ч'оботи в с'в'ато (Шр); ч'об'іт'ки хромо'вен'к'і це на п'разник / а у 'будин' / то 'бурки (Пл); в 'мене 'бат'ко був во'йен:ий / то в 'н'ого ше називали х'ромов'і (Кз); х'ромов'і 'ч'оботи 'сил'но ри'п'іли // зай'ду в ка'л'ужу / о / во'ни по'том ни ри'п'і'ат' (Шр).

Назву д'ж'іми (Кр) 'чоловічі чоботи з хрому із широкими носками' записуємо в одній лівобережній середньонаддніпрянській говірці. Від жительки села Триліси

Олександрівського району Кіровоградської області дізнаємося про особливості досліджуваної реалії: *д'ж'іми з блискучої шкіри* (Ан). Т. В. Щербина засвідчила номен *д'ж'іми* в говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя на позначення чоловічих чобіт, у яких халява утворює великі складки. Дослідниця припускає, що назва є відантропонімним дериватом від імені Джім. Так називали черевики американських військових, а згодом стали використовувати для позначення чобіт [11, с. 70].

У записах II половини XIX століття П. П. Чубинського засвідчено: *«Въ праздничные дни девушки и молодья женщины носят цветные сапоги, приготовляемые изъ жолтой, красной и зеленой кожи (сафьяна)»*. Архаїзовану назву *саф'іан'ці* (Гр) та її фонетичний варіант *сап'іан'ці* (Дн) 'чоботи, пошиті із тонкої м'якої шкіри найрізноманітніших кольорів, вигот. із козячих (рідше овечих, телячих) шкур' записано лише у двох говірках сіл Полтавської й Черкаської областей. Жителька села Гриньки Глобинського району Полтавської області описово подає значення лексеми: *в св'атков'і д'ні ч'олов'іки носили ч'оботи // багат'і л'уди / то носили ч'оботи ч'ирвон'і / зелен'і // на їх казали саф'іан'ці / тил'пер у нас кажут' замша // а то саф'іан'ці / шч'е і носоч'ок так зак'руч'иний* (Гр). Про збереження давньої традиції носити чоботи у свято, до церкви чи в клуб свідчить номінація *ч'оботи с'атков'і* (Вк).

Пізніше, у II половині XX століття, набули популярності чоботи зі штучної тканини, що відбито в мовленні діалектоносіїв, зокрема з кирзи – «брезенту, просоченого хімічною речовиною, що не пропускає вологи; уживається як заміник шкіри» (СУМ, IV, с. 152). У мовленні інформантів старшого віку активно побутують складені назви *кирзов'і ч'оботи* (Бг, Гл, Дн, Др, Кз, Кр, Млн, Пд, Пщ, Тш), *керзов'і ч'оботи* (Вш, Кнт, Мс, Нв, Пр, Тр), *к'ірзов'і ч'оботи* (Вг, Вз, Кз, Лт, Млв, Шр) та універбативи *кирза'ки* (Пщ, Млн, Мд), *кирз'а'ки* (Мд), *к'ірзови'ки* (Стб): *в основному були кирзов'і ч'оботи / а кирза / це т'р'апка / т'іки на н'ій на'несино так'і йак о'то шио'нинка / т'іки шио'нина об'ємна / а то нач'е шио'нину тир'і'зали // шоб во'ни ни прот'ікали / то на н'іч з'мазували д'огтим* (Пд). В одній говірці фіксуємо назву чобіт із дерматину – «штучної шкіри, просоченої нітроцелюлозою тканини, схожої на шкіру або на клейонку» (СУМ, II, с. 252): *ч'оботи дирмон'т'інов'і* (Шр).

Досить популярним у Радянському Союзі було взуття, виготовлене з гуми, еластичної речовини, що не пропускає води, повітря й виготовляється шляхом вулканізації каучуку (СУМ, II, с. 193). Зокрема, сема гумові чоботи представлена атрибутивними сполуками *ри'зов'і ч'оботи* (Ів, Кн, Лк, Тр, Тш, Пр), *р'ізов'і ч'оботи* (Вз), *ч'оботи ри'зинов'і* (Влш, Грб, Дн, Млн, Ст), *ро'зин'ан'і ч'оботи* (Вг), субстантивами *риза'ки* (Дмн, Кр), *ризови'ки* (Пщ), *розови'ки* (СІ). Із розповідей інформантів довідуємося про час виникнення реалії, оцінку мовцями: *'гумов'і ч'оботи зйавилис' у к'ін'ці два'ц'атого стол'іт'а / це був с'імди'с'ат д'ругий / с'імди'с'ат т'рет'ій // гумов'і ч'оботи зйавилис' а у за'житоч'них л'удей // тир'і'с'іч'ний сил'ан'ин у гумових ч'оботах ни ходив / в'ін ходив у кирзових / бо гумов'і ч'оботи були доро'г'і* (Пд); *м'ій бат'ко / дак' з'іму у ризових ч'оботах* (Кн); *а на роботу ходили то'д'і з'і'мою в ч'ому / в р'ізових ч'оботах // пример'зали й онуч'і до ч'об'іт* (Вз); *а'бо р'іза'ки о'то пош'ло ж / купив да носив коли з'р'аз'ко* (Дмн); *в мене д'ад'ко во'йен'ий був // та з гир'ман'ійі при'їхав / та при'віз о'то хал'ави з ч'об'іт во'йен'іх // то мати вже в'город / та пош'ла ми'н'і ч'оботи // у'же ми'н'і можна було йти тан'ц'у'ват' у клуб // а так же ж куди ж ти н'ідиши у ризови'ках //* (Пщ); *ри'зинов'і ч'оботи ц'ілий в'ік / чириз те / мабут' но'гами йел'і н'лутайши* (Влш).

У записах II половини XIX століття П. П. Чубинського на позначення семи 'верхня частина жіночого чобота' фіксуємо назви *халява, голенище*, які збережені й у сучасних середньонаддніпрянських говірках: *хал'ава* (Ан, Бб, Бг, Вг, Вз, ВК, Влш, Вр, Вш, Гл, Гр, Грб, Дб, Дв, Дм, Дмй, Дн, Дрб, Зп, Зл, Злт, Ів, Ір, Іс, Кв, Кз, Кл, Кн, Кнт, Лс, Лт, Мд, МК, Мл, Млн, Мс, Мсй, Мт, Нв, Ос, Пд, Пй, Пл, Пр, Прх, Пщ, Св, Сг, СІ, Ст, Стб, Ств, Тр, Тш,

Хд, Хх, Шб, Шр), *хал'авка* (Тш), *хал'ав'ки* (Дв). Назва *голи'нишч'е* (Кр, Лк, Млв, Яс), за нашими спостереженнями, є менш поширеною й зафіксована спорадично.

У народній мові відображена давня традиція утепляти чоботи. Із праці П. П. Чубинського дізнаємося, що *«зимою вь сапоги вкладывають для теплоты довольно значительный пукъ соломы – «устілки», и обертывають ноги вь «портняни (т. е. холщевыя) або суконни онучі»*. У мовленні носіїв середньонадніпряньських говірок добре збережена лексема *'уст'ілка* 'підстилка з шкіри, повсті, соломи, тканини, картону і т. ін., яку кладуть під ступню у взуття', що стала нормативною (СУМ, Х, с. 501), хоч і виявляємо її варіативність на фонетичному та словотвірному рівнях: *'уст'ілка* (Вг, ВЗ Дв, Дмн, Дн, Др, Ір, Лк, Мс, Нв, Пд, СІ, Ст), *'вуст'ілка* (Ів), *с'т'елка* (Іс, Влш), *с'т'елоч'ка* (Вг). Інформанти розрізняють назви реалії за матеріалом виготовлення: *'уст'ілка солом'яна* (Лк), *'уст'ілка з со'ломи* (Вг, Др, Дв, Мс Пд), *'уст'ілка з со'ломки* (Нв), *'уст'ілка / це со'лому пириг'нули* (Ір), *'уст'ілка з сук'на* (Дн), *'уст'ілка з ко'жуха* (Ст) або подають описово: *'вату к'лали в 'ч'оботи* (Ів); *з кро'л'ів 'кожки к'лали* (Ст).

Сему 'онуча, клопоть полотна або сукна, яким обмотують ногу перед взуванням' маніфестують назва *он'уч'і* (Бб, Бг, ВЗ, Влш, Гл, Грб, Дб, Дм, Дмн, Дн, Др, Зл, Ір, Кз, Кн, Кр, Лк, Лт, Мд, МК, Мл, Млв, Пд, Ст, Тш, Хх, Шр) та її фонетичний варіант *у'нуч'і* (Ан), а також лексеми *пор'т'анки* (Дб, Дв, Іс), *об'мотки* (Нв). За мотиваційною ознакою 'матеріал виготовлення' мовці розрізняють складені найменування з атрибутивним компонентом, вираженим прикметником (*он'уч'і байов'і* (Шр), *он'уч'і порт'н'ан'і* (Лк), *он'уч'і полот'н'ан'і* (Гл), *он'уч'і байков'і* (Дн, Гл)), чи прийменниково-іменниковою сполукою (*он'уч'і з сп'ід'нищ'і* (Дн, Др, Кн), *он'уч'і з со'роч'ки* (Вз, Млв), *он'уч'і з 'кохти* (Кн), *он'уч'і з шта'н'ів* (Дн), *он'уч'і з 'байки* (Др), *он'уч'і з полот'на* (Кр); *он'уч'і / йа'кес' та'ке пом'йакше / ширс'т'ане* (Ір)). На особливості реалії за матеріалом виготовлення вказують номінації із компонентом значення 'старий, зношений матеріал': *он'уч'і з ста'рої 'хустки* (Шр), *он'уч'і з ста'рого полот'на* (Хх), *он'уч'і з ста'рої бай'ч'ини* (Пд), *он'уч'і з ган'ч'ірки* (Мд), *он'уч'і з ганч'ірок* (Ан), *он'уч'і із т'р'апок* (Хх), *он'уч'і з хва'нел'ки д'раної* (Дмн); *а з о'деж'і кот'ра р'вец'а а'бо на пар'ч'атки а'бо на он'уч'і* (Ст); *'н'ісл'а вой'ни т'рохи 'легше с'тало / по'йа'вилас' 'байка / то було / он'уч'і // у'же в 'кирзовий 'ч'об'іт в'крутиш он'уч'у ста'роїу бай'ч'иноу / полот'но / во'но ж хо'лодне* (Пд). У говірці села Новаки Полтавської області записано такий коментар до лексеми *об'мотки*: *об'мотки / то у сол'дат'ів / а у нас он'уч'і* (Нв).

Сему 'зимове взуття з високими халявками' в усіх сучасних середньонадніпряньських говірках маніфестує назва *'вал'анки* (Ан, Бг, ВЗ, Вш, Гл, Дв, Дм, Дн, Зл, Кв, Кз, Кн, Кнт, Кр, Мл, Млн, Мс, Нв, Пд, Пл, Пщ, СІ) та словотвірні варіанти *'вал'ан'ц'і* (Ст), *'вал'аноч'ки* (Дб, Стб). Номен *'вал'анки* засвідчує дериваційні зв'язки з мотиватором *'вал'ати* 'збивати (з шерсті)' та його формою *валяний*, зимове взуття з валяної вовни [11, с. 73]. У говірках засвідчено складені назви на позначення цього взуття, де атрибутивний компонент указує на матеріал, із якого його виготовляли (*'фетров'і 'вал'анки* (Хх, Яс), *су'кон':і 'вал'анки* (Зл)) чи спосіб виготовлення (*'бит'і 'вал'анки* (Бг, Дмн, Др, Ів, Ір, Млн, Стб), *'шит'і 'вал'анки* (Вг, Вр, Др, Ів, Кз, Кл, Лт, Прх)), оздоблення – *об'ложин'і ст'р'іч'коїу 'вал'анки* (Дв). Інформанти пояснюють: *а з 'ч'ого 'вал'анки / т'реба ши'нел'у / а ши'нел'а це ж сук'но //* (Лт); *'вал'анки 'шили / су'конце йа'кес' пога'нен'ке //* (Дмн).

На позначення зимового жіночого взуття із грубої тканини в обстежених говірках фіксуємо назву *'бурки* (Вз, Вр, Лк, Млн, Пл, Тс), запозичену з російської мови від *'бурка* 'повстяний плащ' (ЕСУМ, І, с. 302; ЭСБМ, І, с. 417; Шанский, І, в. 2, с. 233), та демінутив *'буроч'ки* (Вз, Пл).

У ХХ столітті популярним було гумове взуття. У сучасних середньонадніпряньських говірках активно побутують лексеми на позначення семи 'взуття (переважно гумове), що надівають поверх звичайного, щоб зберегти його від вологи': *ка'лош'і* (Ан, Бг, Вг, ВЗ, Влш, Вш, Гл, Дб, Дм, Др, Зл, Ів, Ір, Іс, Кв, Лк, Мд, Млв, Мс, Нв, Пд, Пл, Прх, Ст, Тр, Шр),

її фонетичні *ко'лош'і* (Дмн, Дв, Кл, Кнт), *га'лош'і* (Бб, Вр, Гр, Дн, Кз, Кнт, Пр), словотвірний *ка'лошки* (Стб) варіанти, *'ч'ун'і* (Кр, Хх). Назви диференційовано за різними ознаками: *крій* – *ка'лош'і гли'бок'і* (Мс), *ка'лош'і м'іл'кен'к'і* (Нв); *матеріал* – *га'лош'і з ри'зини* (Кнт), *ка'лош'і з ри'зини* (Мс), *ка'лош'і ри'зов'і* (Кв), *ко'лош'і р'і'зов'і* (Кл); *спосіб виготовлення* – *ка'лош'і лит'і* (Ст). Коментарі інформантів свідчать про особливості виготовлення та носіння згаданого різновиду гумового взуття: *кле'їли ко'лош'і з ри'зини і о'то над'івали на т'і вал'анки* (Кнт); *йак в'їй'на бу'ла / то 'ч'ун'і над'івали / 'ч'ун'і із с'кат'ів о'тих шо ма'шини / во'но бу'ло так йак га'лош'і / т'іки шо 'б'іл'ше зак'рит'і* (Хх).

На сьогодні серед представників старшого покоління досить популярним видом зручного легкого зимового взуття є *дутики*. Припускаємо, що лексема *'дутики* (Млн, СІ), фонетичний варіант *'дут'іки* (Вг) мотивована зовнішнім виглядом реалії – чоботи, виготовлені із м'якої тканини, що мають вигляд надутих.

Висновки і перспективи. Отже, аналіз назв взуття, засвідчених у мовленні людей старшого віку в сучасних середньонадніпряньських говірках, дає підстави стверджувати, що ця тематична група має досить розгалужену структуру. Репертуар найменувань містить як давні, так і сучасні назви. Окремі назви перейшли в пасивний словник у зв'язку з відходом у минуле реалій, які вони позначають. Релевантними диференційними ознаками, що вплинули на номінацію різновидів взуття, є «матеріал», «крій», «спосіб виготовлення», «оздоблення», «час носіння». Серед досліджуваних номінацій переважають однослівні назви, аналітичні найменування репрезентують незавершеність процесу номінації. У складі тематичної групи лексики на позначення взуття переважають питомі одиниці праслов'янського походження, частина назв запозичена з німецької, французької, італійської, тюрських мов. У перспективі дослідження плануємо простежити географію поширення давніх назв.

Умовні позначення говірок

Бг – Богуславець, Гл – Гельмязів, Дн – Деньги, Дм – Домонтове, Лк – Лукашівка, Мл – Маліївка, Пд – Підставки, Пщ – Піщана Золотоніський район, Бб – Бобрися, Кл – Келеберда, Лт – Литвинець, Прх – Прохорівка Канівський район, МК – Малі Канівці, Млн – Мельники, Кр – Крутьки Чернобаївський район, Іс – Іскрене Шполянський район, Кн – Кононівка, Кнт – Кантакузівка, Шр – Шрамківка Драбівський район, Дб – Дубіївка, Ір – Ірдинь, Лс – Леськи, Св – Свидівок, Сг – Сагунівка, Ст – Степанки, Яс – Яснозир'я Черкаський район, Стб – Стеблів, Вг – Виграїв, Грб – Гарбузин, Др – Драбівка Корсунь-Шевченківський район, Вз – В'язівка, Влш – Вільшана, Вр – Воронівка, Мл – Мліїв Городищенський район Черкаська обл.; Ан – хутір Антонівка село Триліси Олександрівський р-н Кіровоградська область; Дв – Дівички, Дм – Дем'янці, Тш – Ташань, Кв – Ковалівка Переяслав-Хмельницький район, Мд – Медвин, Мс – Мисайлівка, Св – Саварка, Хх – Хохітва Богуславський район, Зп – Запруддя, Ств – Стави, Шб – Шубівка Кагарлицький район, Зл – Зеленьки, Кз – Козин, Мт – Матвіївка, Пії – Миронівський район, Ос – Острів Рокитнянський район Київська область; Гр – Гриньки, Пр – Пронозівка Глобинський район, Ів – Іванівка Семенівський район, ВК – Велика Круча, Тр – Тарасівка Гребінківський район, Нв – Новаки, Пл – Пулинці Лубенський район, Злт – Золотухи, СІ – Старий Іржавець Оржицький район, Вш – Вишняки, Кв – Ковалі, Мс – Мусіївка, Хд – Худоліївка Хорольський район Полтавська область.

Список використаної літератури

1. Бабий Ф. И. Бытовая лексика говорів середнього басейна Горьни (названия одежды, обуви и головных уборов) : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Ужгородський національний університет. Ужгород, 1985. 228 с.
2. Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у східноpodільських говірках : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 22 с.
3. Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. Дніпропетровськ, 1968. 157 с.
4. Гавадзин О. Я. Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття: структура, семантика, ареалогія : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
5. Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньоподільському діалекті : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Національна академія наук України; Інститут української мови. Київ, 2003. 532 с.
6. Дерке М. Ж. Назви одягу в угорських говорах Закарпаття : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.09 / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2002. 184 с.

7. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький національний ун-т. Донецьк, 2001. 400 с.
8. Николаєва Т. О. Історія українського костюма. Київ, 1996. 173 с.
9. Пашкова Н. І. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2000. 19 с.
10. Пономар Л. Назви одягу Західного Полісся. Київ, 1996. 182 с.
11. Щербина Т. В. Середньонадніпрянсько-степове діалектне порубіжжя: у світлі ізоглос : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Національна академія наук України; Інститут української мови. Київ, 2003. 534 с.

Список використаних джерел

- Березовська – Березовська Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. 348 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. Т. 1–6. Київ : Наукова думка, 1982–2012.
- КЭСРЯ – Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. Москва, 1975. 644 с.
- Ожегов – Ожегов С. И. Словарь русского языка. Около 57 000 слов. Изд. 10-е, стереотип. / под. ред. д-ра филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. Москва : Сов. Энциклопедия, 1973. 846 с.
- Преобр. – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. Т. 1–2. Москва, 1959.
- Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 1–3. Москва, 1893–1912.
- СУМ – Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР ; Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
- Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1–4. Москва : Прогресс, 1986–1987.
- Черных – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. Москва, 1993. Т. 1–2.
- Чубинський – Чубинський П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Т. 1–7. Спб, 1872–1878.
- Шанский – Шанский Н. М. Этимологический словарь русского языка Т. 1. Вып. 1–5. Москва, 1963–1973.
- ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / пад рэд. В. У. Мартынава. Т. 1–11. Мінск : Навука і техника, 1978–2006.
- Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1957. 805 s.
- Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. Т. 1–5. Kraków : Nak. Tow. Miłośników Języka Polskiego, 1952–1982.

References

1. Babij, F. I. (1985). *Bytovaya leksika govorov srednego bassejna Goryni (nazvaniya odezhdy, obuvi i golovnykh uborov)* [The household vocabulary of the dialects of the middle pool of Goryni (names of clothes, footwear and headgear)]. PhD dissertation (Ukrainian language). Uzhhorod, 228 (in Russ.).
2. Berezovska, H. H. (2011). *Strukturna orhanizatsiia ta heohrafiia nazv odiahu i prykras u skhidnopodilskykh hovirkakh* [Structural organization and geography of the names of clothes and ornaments in the Eastern Podil dialects]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 20 (in Ukr.).
3. Vashchenko, V. S. (1968). *Linhvistychna heohrafiia Naddnyprianshchyny: Leksychni materialy* [Linguistic geography of the Dnieper: lexical materials]. Dnipropetrovsk, 158 (in Ukr.).
4. Havadzyn, O. Ya. (2014). *Nazvy odiahu, vzuttia, holovnykh uboriv, prykras Pokuttia: struktura, semantyka, arealohiia* [Names of clothes, shoes, hats, jewelry Pokuttia: structure, semantics, areology]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Ivano-Frankivsk, 20 (in Ukr.).
5. Hrymashevych, H. I. (2003). *Nominatsiia odiahu ta vzuttia v serednopoliskomu dialekti arealohiia* [Nomination of clothing and footwear in the Middle Polish dialect]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 532 (in Ukr.).
6. Dierke, M. Zh. (2002). *Nazvy odiahu v uhorskykh hovorakh Zakarpattia* [Names of clothes in the Hungarian dialects of Transcarpathia]. PhD dissertation (Finno-Ugric and amateur languages). Uzhhorod, 184 (in Ukr.).
7. Klymenko, N. B. (2001). *Nazvy odiahu v skhidnostepovykh hovirkakh Donechchyny* [Names of clothes in the eastern steppe dialects of Donetsk region]. PhD dissertation (Ukrainian language). Donetsk, 400 (in Ukr.).
8. Nikolaieva, T. O. (1996). *Istoriia ukrainskoho kostiuma* [History of Ukrainian costume]. Kyiv, 173 (in Ukr.).
9. Pashkova, N. I. (2000). *Nazvy odiahu v ukrainskykh hovorakh Karpat (strukturno-semantychna, henetychna ta arealna kharakterystyka)* [Names of clothes in the Ukrainian dialects of the Carpathians (structural-

semantic, genetic and areal characteristics)]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 19 (in Ukr.).

10. Ponomar L. (1996). Nazvy odiahu Zakhidnoho Polissia [Names of clothes of Western Polissya]. Kyiv, 182 (in Ukr.).

11. Shcherbyna, T. V. (2003). Serednonaddnipriansko-stepove dialektne porubizhzhia: u svitli izohlos [Middle Dnieper-steppe dialect border: in light isoglosse]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 534 (in Ukr.).

T. B. BOBER. NOMINATION OF FOOTWEAR IN MID-UPPER-DNIEPER DIALECTS

Summary. Introduction. *This article on the material collected in modern Mid-Upper-Dnieper dialects, the principles of nomination of footwear are investigated. The motivational features that influenced the nomination are determined, basic motivational models are established and the word-forming means of the units of the named lexical-semantic group are analyzed.*

Purpose. *The representation of lexical unit repertoire of some household vocabulary gives an opportunity to investigate the repertoire and principles of nomination of footwear in modern Mid-Upper Dnieper dialects.*

Methods. *To achieve the goal set, the following methods of scientific investigation are applied: expedition (to fix dialectal material), description (to register and systematize material), comparative analysis (to compare the names of footwear at different time slices), component analysis (to split the meaning of a word into its elementary meanings).*

Results. *Linguistic and ethnographic sources on the research topic are analyzed in the article. The repertoire of lexical units is partially kept in the speech of older dialect speakers. The complex of nomination footwear is supplemented by new tokens. The nomination is represented by specific Slavic names and borrowings.*

Originality. *A new factual material showing principles of nomination of names of footwear from the Mid-Upper Dnieper dialects is recorded for the first time in the modern Mid-Upper Dnieper dialects by expeditions. The obtained data complete the information on the vocabulary of the Mid-Upper Dnieper dialects.*

Conclusion. *The lexical-semantic group of footwear has a branched structure. The more productive differential features that influenced the nomination include the “material”, “cut”, “color”, “decoration”, “wearing time” of reality. The task of future studies is to replenish the repertoire of names of footwea from the Mid-Upper Dnieper dialects, to deepen the analysis of the principles of nomination, to find out the main ways and means of naming.*

Key words: *Mid-Upper-Dnieper dialects, thematic group of vocabulary, lexical-semantic group, differential sign, motivational sign, motivational model.*

Надійшла до редакції 11.02.21

Прийнято до друку 25.04.21

СТАТИЧНЕ І ДИНАМІЧНЕ В ГОВІРКАХ НАДВІРНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Л. Н. Кисляк, старший викладач кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» (Івано-Франківськ, Україна)

e-mail :kyslyak.lesya73@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7552-9134

У статті зауважено, що з'ясування характеру, напрямів та стійкості змін окремих сегментів системи різних мовних рівнів можливе лише за умови визначення динамічних і статичних елементів у складі говірки. Зіставлено основні риси надпрутського (покутсько-буковинського) говору, описані в дослідженні К. Кисілевського на матеріалах, зібраних упродовж 1919–1940 р., та сучасних текстів, записаних у говірках Надвірнянщини під час польових експедицій.

Виявлено стан збереження фонетичних і морфологічних рис говірок Надвірнянського району Івано-Франківської області. З'ясовано, що більшість проаналізованих фонетичних і морфологічних рис є статичними; окремі явища демонструють затухання в говірках Надвірнянщини, оскільки тепер фіксуємо їх лише в мовленні людей старшого покоління; в окремих говірках виявлено явища, характерні для східної частини надпрутського говору.

Ключові слова: *говірки Надвірнянщини, покутсько-буковинський говір, надпрутський говір, статика говірки, динамічні процеси в говірці.*

Актуальність. Мова – явище мінливе в просторі і часі. Вивчаючи динамічні процеси в говірках української мови, діалектологи виробили два підходи, які полягають у синхронічному одночасовому вимірі елементів у мовному просторі із залученням методів і даних лінгвістичної географії (праці Г. Мартинової [15], К. Глуховцевої [7], М. Бігусяка [1; 2], Л. Борис [3], Л. Тищенко [17], М. Волошиної [5] та ін.) та в розгляді статичних і динамічних елементів у їхньому історичному розвитку, коли зазнають аналізу окремі мовні факти, зафіксовані на різних проміжках часу (В. Михайленко [16], Д. Марєєв [14]). На думку П. Гриценка, у лінгвокартографуванні на передній план проступає географія (лінгвальний простір), а час виявлений як прихована ознака, що може бути окреслена відносно внаслідок інтерпретації релятивних характеристик; причому час залишається важливим детермінатором розширення чи звуження ареалу [9, с. 107], а з'ясування характеру, напрямів та стійкості змін окремих сегментів системи різних мовних рівнів можливе лише за умови визначення динамічних і статичних елементів у складі говірки чи діалекту загалом [7, с. 20].

Надійним джерелом вивчення процесів статички / динаміки будь-якого говору української мови є АУМ та регіональні атласи, збірники текстів, словники. Повторне обстеження говірок окремого ареалу дає змогу простежити внутрішньоговіркові процеси та виявити перспективи збереження говірки як системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки говірки Надвірнянщини постійно потрапляли в поле зору діалектологів, які вивчали говори південно-західного наріччя, шукали межі між говорами, що контактують саме на Надвірнянщині, описували говори Прикарпаття [2], Галичини [19], Передкарпаття [1] та ін., то окремі говірки Надвірнянського району представлені в діалектологічних працях на синхронному рівні. Статичні і динамічні елементи в їхньому історичному розвитку, зафіксовані на різних проміжках часу, поки що вивчені недостатньо й представлені в працях М. Лесюка [13] та С. Вакульчук [4].

Мета дослідження – виявити статичні та динамічні фонетичні й морфологічні риси покутських говірок Надвірнянщини.

Матеріали й методи. Джерелами дослідження стали матеріали описової праці К. Кисілевського про надпрутський говір, уміщені в 162 томі «Записок НТШ», власні польові записи, зібрані впродовж 2010–2019 рр. у говірках Надвірнянського району, що ввійшли до мережі говірок, обстежених К. Кисілевським. У передмові до студій у «Збірнику філологічної секції» укладачі зауважують, що Кость Кисілевський на підставі експедицій 1919–1940 рр. описав надпрутський говір, що досі був знаний як покутсько-буковинський [10, с. 3]. Дослідник проаналізував фонетичні, граматичні, акцентуаційні, синтаксичні та лексичні особливості 104-х говірок, із яких 9 належать до сучасного Надвірнянського району Івано-Франківської області. Вивчення різночасових записів живого говіркового мовлення вможливило за допомогою зіставного та описового методів простежити зміни, що відбулися в говірках протягом майже століття.

Результати дослідження та їх обговорення. Вивчаючи динаміку мовної системи, учені спостерегли, що для фонологічного, граматичного й лексико-семантичного рівнів діалектної мови характерна неоднакова міра відкритості. «Фонологічна система має закритий характер, морфологічна належить до маловідкритих, а лексико-семантична система є найбільш відкритою. А отже, потенційні можливості змін закладені в самих системах, передусім лексичній, а потім морфологічній і фонологічній» [7, с. 16]. Порівнюючи записи майже сторічної давнини, можемо припустити, що фонетичні і морфологічні особливості досліджуваних говірок збереглися більше, тому зосереджуємося на них.

У своєму дослідженні К. Кисілевський оперує поняттями «надпрутський говір», «західнонадпрутська група», «східнонадпрутська група», які необхідно пояснити. Надпрутським говором дослідник називав говір, який «належить до південно-західного діалекту української живої мови. Говорять ним «підгір'єни(є)» і «польники» в басейні середнього Прута, від околиць Делятина (говірка Надвірнянського району Івано-Франківської області – Л. К) до околиць Могилева над Дністром. На півдні межує він із гуцульським, на півночі з наддністрянським, на заході з бойківськими говорами. Надпрутський говір для багатьох ізоглос є тільки посередньою ланкою між сусідніми: гуцульським і наддністрянським» [10, с. 9]. Дослідник описує спільні особливості, характерні для гуцульського, наддністрянського та надпрутського говорів, які поєднують їх у південно-західне наріччя. Проте, на думку К. Кисілевського, це окремий говір, який має власні особливості: «Деякі ізоглоси, що виводяться із сусіднього гуцульського говору, закінчують тут свої кола, схрещуючись із надпрутськими, інші виводяться із надпрутського та біжать на північ у Наддністров'я, захоплюючи там у свої орбіти наддністрянські околиці, або з'являючись тут і там на розкинутих мовних острівцях» [10, с. 9].

Отже, ідеться про покутсько-буковинський говір, який «має ряд спільних рис із сусідніми наддністрянськими, гуцульськими і бойківськими говірками. Найближчий він до наддністрянського говору, що дає підставу визначити його як перехідний між буковинським і наддністрянським, але на основі буковинського. Як засвідчують дані попередніх досліджень, зокрема картографовані матеріали *Атласу української мови* (т. 2), межі покутсько-буковинського говору, особливо північна і південно-західна, окреслені не досить чітко і становлять різної ширини смугу, яка охоплює діалектну територію на Лівобережжі Дністра (умовно) від Делятина (Надвірнянського р-ну – Л. К) до Могилева-Подільського і до стику з Румунією та Молдовою» [<http://litopys.org.ua/ukrmova/um175.htm>].

У надпрутському говорі К. Кисілевський виокремлює західнонадпрутську і східнонадпрутську групи. Західнонадпрутська група говірок займає ареал, який у говірках Надвірнянського району автор окреслює на півночі лінією Волосів – Перерісль – Надвірна; на півдні Делятин – Заріччя – Білі Ослави – Чорний Потік – Чорні Ослави; на заході Битків – Пасічна, зауважуючи, що Зелена, Рафайлова, та Дора розміщені на межі Гуцульщини й мають гуцульські ознаки. Отже, покутсько-буковинський (надпрутський) говір клиноподібно зі сходу заходить на Надвірнянщину й «виявляє тенденції до

наддністрянського говору» [10, с. 10]. Своє завдання в цій статті вбачаємо не у вивченні меж між говорами, що контактують, а у виявленні стану збереження фонетичних та морфологічних рис досліджуваних нами говірок.

На початку минулого століття в говірках диспалаталізованими були звуки [ц], [дз] у прикметникових суфіксах -цк-, -дзк-, -ц-, в іменниковому -ец: *отец, смалец, одовец* та ін. (тут і далі передаємо фонетичну транскрипцію, як у К. Кисілевського). У сучасних говірках таке явище збережене послідовно, як у тих, що ввійшли до мережі обстежуваних раніше говірок: *т'риц'ім' с'ім' л'ім'іу' в'ід'буу' на' поло'нинах // т'реба' було' до'йти' в'іу'ц'і / ко'рови / ро'боти' було' ба'гато / ху'доби' було' ба'гато / по' сорок' п'ит' ко'роу' / по' п'ятсот' о'вец* (Б-О); *т'реба' моло'ко' со'лодк-е' за'р'іти / намо'чити' палиц' м'і'зилній / так' а'би' було' тепле / м'і'ш'іу'т / у'но' ї'мес'і / і' так' пере'би'вай'ут' їго' на' шум* (Б-О); так і тих, які не були описані, але розташовані в ареалі, визначеному К. Кисілевським, наприклад, говірка села Максимець: *зак'іу' Не'чесаній' жиу' / наї' буде' про'шче'ній / не' знау' Макси'мец' лиха' в'ід' з'раду // та'к-і' файі' прут / та'к-і' туч'і' не'р'ішчут' / шо' с' в'іта' Божого' не' видно* (Макс.); *Збе'ре'з'лис'і' у' Макси'м'ци' стар'і' з'вичайі / по' в'ір'і* (Макс.).

К. Кисілевський зауважував, що диспалаталізація звука [ц] відбувається також перед закінченнями іменників жіночого роду в називному й знахідному відмінках: -ца, -цу. У всіх досліджуваних ним говірках загальнопоширеною була форма знахідного відмінка -цу, а форма називного -ца належить до східнонадпрутської групи говірок, у західнонадпрутських говірках форми на -ца в називному відмінку дослідник фіксує спорадично. У сучасних дослідженнях засвідчено стійкість цієї ознаки досліджуваних говірок: *Бог' ми'н'і' навир'нуу' в'і'так' одо'вицу' з' ди'тиноу' / али' йі'к-е' вно' було' миле* (Б-О).

На думку К. Кисілевського, у зв'язку з тенденцією диспалаталізування *сь* до *с* у займеннику *ся* відбувалася й диспалаталізація *сь* у *с* і в інших випадках. Дослідник наводив приклади із записів у говірках сс. Білі Ослави, Чорний Потік, Делятин і зауважував, що експансія ізофони диспалаталізованого звука [с] «пішла в західному і північному напрямках» [10, с. 13].

У сучасних говірках Надвірнянщини таке явище також фіксуємо, проте не так послідовно, наприклад, у коломиїці, яку нам наспівав вівчар із села Білі Ослави: *Й' поло'нинко / гордо'винко / шчос' так' погор'д'іла // де' ж' ти' с'воюу' і' ху'добочку' і' п'ід' зимку' і' по'д'іла* (Б-О). *Будз' йак' за'кур'іу' / пропус'каємо' через' м'ясо'рубку' / а'ли' се' те'пер' / а' ко'лис' били' бра'йами / та'к-е' йак' мако'г-ін / али' то' остре' / то'ди' ту' бриндз'у' посо'лити / на' т'риц'ім'к-і'л'а'п-і'тора'к-і'л'а'соли' / дати' масла' / то' та'ка' файна' бриндз'і' в'і'ходить* (Б-О).

Використання коротких форм займенників у надпрутських говірках К. Кисілевський пояснював «підвищенням *ьа* до *ьу* до *ьі*», зауважуючи, що форми з *ньа* постійно вживані на Буковині, «а інші, підвищені фонетично явища маємо у цілому надпрутському говорі» [10, с. 14]. Такі давні короткі форми займенників тепер у говірках функціонують рідше, проте дуже поширений займенник *себе* в короткій формі: *Ко'рова' ли'ш'ила' на' поли' с'воє' моло'ко' йак' да'вала' за' ден' ш'тири' л'ітри' моло'ка / то' уна' с'і' в'ідпа'сала' / а' йак' було' б'ілл'ше / то' на' ка'жду' л'ітру' йшло' в'іс'ім'к-і'л'а'будза* (Б-О); *Лу'дина' мерт'ва / а' серце' б'іес'і'ни' може' с'і' вр'вати / то' йе' страш'на' смерт'* (Де).

У західнонадпрутських говірках (говірках частини Надвірнянщини) дослідник проводив ізофону варіанта займенника *сьа* – *сье*, яка охоплювала «лише деякі острови в околиці Делятина, де живе тепер варіант *сьі*» [10, с. 15]. Зауважимо, що в сучасних говірках цього ареалу послідовно вживаний варіант *с'і* в говірках, які були в мережі К. Кисілевського і які розташовані між ними. Наприклад: *п'ідогр'і'вайес'і' до' та'кої' тем'пер'атури' йак' у' ко'рови' моло'ко / то'ди' йе' та'к-е' зби'вало / се' с'і' у'с'о' пере'би'вайе' / у'но' с'і' у'с'і'дає' нас'п'ід* (Б-О).

К. Кисілевський називає *йі*, *йе* з *йа* на початку складу характерною ознакою говірок східнонадпрутської групи говірок, зауважуючи, що «ізофона виводиться із гуцульського говору і тут закінчує свій круг, з'являючись знов аж у надбужанському та західнополіському; тільки деякі спорадичні випадки бувають теж у західнонадпрутській

групі та наддністрянському говорі» [10, с. 13], проте не наводить записів із жодної говірки Надвірнянщини. В окремих сучасних говірках нам удалося зафіксувати послідовне вживання *йі* на початку слова: *а'ли йі'к-е вно' було' миле // Ми йі'к з'йі'лис'і з йго' мамоу' / а в-ін йі'к с'кочиу' на' мене / йі'к обиче'ниу' ру'ками // Татку' л'убиі' / йа Вас' ледве приж'диу'с'і* (Б-О); *Се' було' йі'краз на мійсо'пусну суботу' / тата' в-іве'зли / та'к-иі' в-ітер' в-йау' (Ч-О).*

Постійною ознакою досліджуваних говірок є підвищення [а] до [и], наприклад: *дилеко* [с. 23]; *Геї мої // Не'' ч'і'наї н'і / бо ч'ис на ч'ису не'' сто'їит / а'би т'і сма'га не'' в'т'ила* (Макс); *Зайш'ли до' хати тий' спі'тали тата / де йго син* (Пн.).

Статичною в досліджуваних говірках є зміна *-а, -а* через *-е, -е* до *-і, -е (і), -і* після м'яких приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [дз], [н], наприклад: *зовицьі* (Б-О), *Польніи* (Ч-П), *фасульі* (Д) [10, с. 13]. Це засвідчують наші картографовані матеріали: *вис'іл'і* (всі населені пункти).

Дрібними явищами у фонетичній структурі досліджуваних говірок називає К. Кисілевський використання звукосполук *ир, ер, ір, ри, ро* на місці давніх *рь, рь* та *ли, ло* з *ль* [10, с. 22]. Наші спостереження підтверджують, що таке явище, хоч відоме не в багатьох словах, проте послідовно і в усіх досліджуваних нами говірках Надвірнянщини: *к'ір'ниц'і, к'ер'ниц'і, кир'ниц'і, кир'ниц'а.*

Палаталізацію шиплячих приголосних, що відбувається послідовно в усіх позиціях, К. Кисілевський уважав ознакою східнонадпрутської групи, а в західнонадпрутській, до якої належать говірки Надвірнянщини, таке явище простежене спорадично, а що далі на північ, то воно рідше і то тільки перед звуками [е], [і], [и]. Із говірок західнонадпрутської групи дослідник наводить такі приклади: *шьепка* (Ч-П), *шьє, сушьє, заачьели* (Д), проте подає й словоформи з непалаталізованими приголосними, уживані паралельно до словоформ із палаталізованими: *ныч'о, ш'о* (Д). Паралельні палаталізовані і непалаталізовані шиплячі функціонують у перехідних говірках, що належать, зокрема, до бойківського і наддністрянського говорів [10, с. 18]. Сучасні дослідження говірок західної надпрутської групи, за визначенням К. Кисілевського, засвідчують послідовну палаталізацію шиплячих приголосних перед [а], [и], [і], [е]: *З' тойі жи'виц'і шо' будза вар'ит / м-і'ш'ийут йо'го / в-і'так да'йут молока солодкого і та'к-иі' робиц'і: і сир / то с'і називає' вурда* (Ч-О); *ко'лис' на Йур'і поли'валис'і / те'пер вже н'и // Ко'лис' д'і'ч'ита' бахури об-і'л':ийут / то' мокриі' / йак' ж'иба* (Б-О); *і там йі'го хрис'тили / і в-ін при'йхау' / і тог'ди за'ч'иу' хрис'тити' Кий'їс'ку Рус' (Ч-П); пот'ім йак при'шла ра'д'анс'ка в'лада йа ро'била у' л'іс'ництв-і / інка' сатором // л'іс'ництво ве'лик-е / Мику'личин / Йаремч'і' Ос'лави* (Де); *ўзи'м-і ўби'рали ш'ип'к-и / та'к-і ба'ран'ич'і з о'вечойі' воўни / та'ка йак ў коза'к-іу' / йак Ше'в'ченка ма'л'уйут на порт'ретах* (Б-О).

Спостережено, що перед закінченнями *-и* в родовому чи знахідному відмінках іменників жіночого роду шиплячі не палаталізовані, як і кінцевий приголосний основи дієслів у 2 особі однини: *Ти не'' з'найє''ш' / йак ти' кожний' митер спі'сау' // йак се ска'зала / а то йак'би' палицеу' шурнуу' ў не'чи* (Ч-П); як і перед [о] та [у]: *Тата' в-і'везли у' Молотоу'ску' област' / Ко'синский район' / се''ло Чор'нушка* (Б-О); *в Йаремчу' в-ізи'вайут // Йі'кис буу' ма'йор* (Б-О).

На початку минулого століття в західнонадпрутській групі говірок аж до бойківської межі було поширеним явище палаталізації [р'] в іменниках із м'якими основами: *стольєр'є, верх'нина* (Ч-П), *верх', по Дмитр'ю* (Б-О) [10, с. 19]. У сучасних говірках Надвірнянщини палаталізації [р'] ми не відзначили: *Най'б-і'л'шим з'нахарем буу' ста'рпий Григ'ір* (Макс.); *І' дивис':і // ўже прояс'нилос'і / дивис':і // б-і'л'ийут си'нети від з'раду' / бо там' сипало' / йак з' реше'та' бобом* (Макс.).

Серед морфем надпрутського говору, як і в сусідніх гуцульському та наддністрянському, найбільш статичним є префікс *ві-*: *вібрати, вібіє, віробиу'* (Б-О), *відношувау'* (Ч-П) [10, с. 23]. Ця риса послідовно збережена в усіх досліджуваних говірках: *В-і'вє''ли вс'о се з с'тайн'і / нас поса'дили на' ф'іру (тата' / маму' й ме'не / а се''стра в'т'ікла* (Пн); *А' тато ни' віриу' // В'з'иу' ме'не за' руку' / тий' так ми' в-йішли* (Пн); *Отут*

¹була ста¹ра хата // Тама **в-і**везли ¹у Си¹б-ір / ли¹ши¹с'і нес і к-іт (Ч-О); ме¹не мор¹дуїут по ш¹тири ¹рази на ¹тижден¹ / в Йа¹ремчу **в-і**зі¹вайут (Ч-О); ¹Кожди¹ ма¹у кап-і¹л'ух тий ко¹сиц'у ¹у кап-і¹л'ус'і / ку¹жух / со¹рочка ¹мала ¹бути **в-і**шита (Б-О).

У досліджуваних говірках іменники жіночого роду І відміни в орудному відмінку однини послідовно мають закінчення -о¹, -е¹. Такі явища спостережено в минулому столітті в лексемах во¹до¹, кор¹бо¹, ли¹жко¹, во¹роно¹ (Б-О) [10, с. 24], а також у сучасних говірках Надвірнянщини: А йак ¹можна ме¹не в¹бити // Йа¹ро¹у **ни**е¹ни¹це¹ / на й¹к-і ¹будут ¹п¹равити два¹нац'іт¹ служ¹б-і¹ у ве¹лик-і с¹вита і дванац'іт¹ма с¹р'ібними волос¹ками / шчо рос¹тут у тебе в голо¹ві (Б-О); Бу¹ в-ін за¹можним **газ**до¹ (Зел.); Йа¹ка за **ф**ормо¹ селе¹з'інка по гру¹бн'і / шири¹н'і / дов¹жн'і йак до ¹того ¹м-іс'іц'и та¹ко¹у і ¹маїе ¹бути зи¹ма в то¹ч'ис // Де твир¹да / там ¹будут ¹л'ут'і морози а де мн'і¹ка / там ¹буде в-ід¹лига / с¹л'икот' // Йак тон¹ка селе¹з'інка / тон¹ка зи¹ма / а йак ¹кажут на к-ін¹ци ¹з¹руба селе¹з'інка / то ¹уже ¹буде при к-ін¹ци ¹з¹рубша зи¹ма / ¹буде холод¹н'ішче (Мак.); а Не¹чесані¹ з ¹в-ініком / з ко¹черго¹ / **п**росто¹во¹лосі¹ сто¹їт на го¹род'і (Мак.).

Надпрутський говір, на думку К. Кисілевського, послідовно зберігав диференціацію на тверді і м'які іменникові основи, дослідник уважав це критерієм визначення меж між надпрутським і наддністрянським говорами, де сплутування основ є правилом [10, с. 12]. Він зафіксував у говірках Надвірнянщини в давальному відмінку іменників II відміни закінчення -ови, -еви: жени¹хови, к¹ньезьови (Ч-П). У досліджуваних нами говірках спостережено збереження цієї риси: Йа¹ ¹дуже ¹д'ику¹йу **Б**огови / д¹ в-іц'і ми¹н'і с'імди¹с'ит¹ / ос¹ми¹ р'ік / йа од¹ної д¹нини у л'і¹карни ни про¹леж'і¹ (Б-О); на ¹кожну д'і¹ну о¹вечку да¹валос'і п'іит¹ / к-і¹л'а ¹будза ¹тому **ч**оло ¹в-і¹кови шо йго ¹в-іц'і / а за ¹йалову н'і¹чо ни да¹вали / лиш ¹платили **п**асту¹хови за ¹нейі (Б-О); а йа в-і¹шо¹ до ¹хати тий ¹кажу **т**атови (Ч-О).

Як рідкісне явище в надпрутському говорі К. Кисілевський фіксував залишки двоїни: двійей¹ці, родичь¹ема (Б-О). Спорадично це явище спостерегли і ми в говірках Надвірнянщини: Були бан¹дери / тий ¹були стриб¹к-и (наш'і ¹л'уди – комсо¹моли) // Їни ро¹били на дв-і **р**ук-і (Ч-О); Ма¹д'ари ¹були ¹нагл'і / заби¹р¹али вс'о / ¹масло / моло¹ко / **й**айц'і / ху¹добу / гет у¹с'ичино (Сад.).

На початку минулого століття форми минулого часу із закінченнями -йем, -йес, -смо, -сте були широко вживані в надпрутських говірках: ходили¹сти (Зар.), ходили-смо (Б-О) [10, с. 27]. У сучасних говірках зрідка відзначаємо такі форми в мовленні людей старшого покоління: з бур¹к-і¹ **й**іли¹смо та¹к-і¹ п-ід¹ч'іс назива¹у¹с'і / а ¹бул'бу ¹терли та¹ку ли¹шен¹ по¹миту (Пер.); **Р**обили¹смо / йшли ¹у кол¹госп з ¹мамо¹ / ¹мам-і по¹ма¹гати лен б¹рати (Пер.); А **й**шли¹смо вно¹чи к¹расти ¹бул'бу / ту шо кол¹госп при¹о¹ра¹у (Пер.); Не¹ ¹годни¹смо ¹в'ід¹ просити¹ / ан'і в'ід¹мо¹лити (Сад.).

Дослідник К. Кисілевський відзначав однакове вживання в надпрутських говірках минулого століття форм протиставного сполучника *але* – *алé* та *áli* [10, с. 28]. У сучасних надпрутських говірках переважає варіант *але*¹ над варіантом *али*¹: Будз йак за¹кур'і¹ / про¹пус¹каїемо ¹через м'ясо¹рубку / **али** се те¹пер / а ко¹лис ¹били бра¹йами / та¹к-е йак ма¹ко¹г-ін / **али** то ¹остре / то¹ди ту б¹риндз'у по¹солити (Б-О); аби ни зро¹би¹с'і гус¹тий / і вно так за¹вариц'і¹ / **али** вно ¹маїе ¹бути ¹р'ідше йак ку¹леши¹ (Б-О); **але**¹ в-і¹да¹у і ти ¹мало ми по¹може¹ш / шче-с ма¹лії (Зел.); О¹лекса шче хт'і¹ шчос' зап¹итати / **але**¹ заш¹ум-і¹ / в-і¹те¹р і ¹д'ідо про¹па¹у (Зел.).

Висновки й перспективи. Зіставлення різночасових свідчень із говірок Надвірнянщини підтвердило думку дослідників про те, що фонологічна та граматична системи є найменш відкритими до змін. Більшість проаналізованих рис є статичними, зокрема фонетичні – диспалаталізація звуків [с], [ц], [дз] у прикметникових суфіксах -цк-, -дзк-, -ск-, -ц-, в іменниковому -ец; диспалаталізація [с'], підвищення [а] до [и], використання звукосполук *ир*, *ер*, *ір*, *ри*, *ро* на місці давніх *ръ*, *рь* з *ръ* та *ли*, *ло* з *лъ*, послідовна палаталізація шиплячих приголосних перед [а], [и], [і], [е]. Статичними є й окремі морфологічні особливості, зокрема префікс *ві-*, закінчення -о¹, -е¹ в іменниках жіночого роду І відміни в орудному відмінку. Окремі явища демонструють поступове

затухання в говірках Надвірнянщини, зокрема, форми дієслів на зразок *ходилисти*, *ходили-смо* фіксуємо тепер лише в мовленні людей старшого покоління. В окремих говірках удалося засвідчити явища, характерні для східної частини надпрутського говору, що є новим для говірок Надвірнянщини.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні динаміки говірок на лексико-семантичному рівні.

Список використаної літератури

1. Бігусяк М. В. Динаміка семантичної структури назв будівельних процесів, дій та їх виконавців у говірках передкарпатського ареалу. *Слово*. 2015. № 2. С. 76–85.
2. Бігусяк М. В. Динамічні процеси в аграрному дискурсі говірок Прикарпаття. *Волинь – Житомирищина*. 2015. Вип. 26. С. 18–28.
3. Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Чернівці. 2015. 20 с.
4. Вакульчук С. П. До питання дослідження динаміки говірок. *Лінгвістика*. 2012. Вип. 1. Ч. 1. С. 50–58.
5. Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослов'янських говірках : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». Луганськ, 2014. 20 с.
6. Гавадзин О. Я. Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття: структура, семантика, ареалогія : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
7. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослов'янських говірок : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2005. 364 с.
8. Гримашевич Г. І. Динаміка лексики одягу в говірках Середнього Полісся. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. Вип. 6. С. 133–139.
9. Гриценко П. Ю. Простір і час у лінгвістичній географії. *Проблеми сучасної ареалогії*. Київ : Наук. думка, 1994. С. 102–110.
10. Кисілевський К. Надпрутський говір. *Записки НТШ. Т. 162. Збірник філологічної секції*. Нью-Йорк – Париж, 1954. Т. 25. С. 8–50.
11. Костів О. Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому АУМ) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2003. 20 с.
12. Коць-Григорчук Л. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору : монографія. Нью-Йорк-Львів, 2002. 268 с.
13. Лесюк М. П. Динамічні процеси в говорах Прикарпаття. *Мовознавство*. 2011. № 4. С. 22–35.
14. Марєєв Д. А. Динаміка східнополіського діалекту : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 255 с.
15. Мартинова Г. Статичне й динамічне у фонетичній і фонологічній системах північних середньонадніпряньських говірок. *Волинь – Житомирищина*. 2010. № 22 (2). С. 201–209. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22(2)).
16. Михайленко В. М. Динаміка середньонадніпряньсько-поліського діалектного суміжжя у світлі ізофон : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2002. 23 с.
17. Тищенко Л. М. Структурна організація й динаміка побутової лексики південнослов'янських говірок : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2002. 23 с.
18. Юсікова О. Динаміка говірки як об'єкт дослідження. *Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти*. Глухів, 2005. С. 97–101.
19. Ястремська Т. О. Динаміка діалектних явищ у тексті. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, 2015. С. 480–492.

Список обстежених населених пунктів

Б-О – Білі Ослави, Ч-О – Чорні Ослави, Ч-П – Чорний Потік, Д – Делятин, Зел – Зелена, Сад. – Саджавка, Пер. – Перерісль, Зар. – Заріччя, Пн. – Пнів, Макс. – Максимець.

References

1. Bihusiak, M. V. (2015). Dynamika semantychnoi struktury nazv budivelnykh protsesiv, dii ta yikh vykonavtsiv u hovirkakh peredkarpatskoho arealu. [Dynamics of the semantic structure of names of building processes, actions and their performers in the dialects of the Carpathian region]. In : *Slovo* [Word], 2(30), 76–85 (in Ukr.).

2. Bihusiak, M. (2015). Dynamicichni protsesy v ahrarnomu dyskursi hovirok Prykarpattia [Dynamic processes in the agrarian discourse of the dialects of the Precarpathians]. In : *Volyn – Zhytomyrshchyna* [Volyn – Zhytomyr region], 26, 18–28 (in Ukr.).
3. Borys, L. M. (2015). Dynamika tematychnoi hrupy lekscopy yizhi ta napoiv u bukovynskykh hovirkakh [Dynamics of the thematic group of food and beverage vocabulary in Bukovinian dialects]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Chernivtsi, 20 (in Ukr.).
4. Vakulchuk, S. P. (2012). Do pytannia doslidzhennia dynamiky hovirok [To the question of studying the dynamics of dialects]. In : *Linhvistyka*, 1 (25), 50–58 (in Ukr.).
5. Voloshynova, M. O. (2014). Dynamika tradytsiinoi predmetnoi lekscopy v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Dynamics of traditional subject vocabulary in Ukrainian eastern slobodian dialects]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Luhansk, 20 (in Ukr.).
6. Havadzyn, O. Ya. (2014). Nazvy odiahu, vztuttia, holovnykh uboriv, prykras Pokuttia: struktura, semantyka, arealohiia [Names of clothes, footwear, hats, decorations Pokuttia: structure, semantics, and areas]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Ivano-Frankivsk, 20 (in Ukr.).
7. Hlukhovtseva, K. D. (2005). Dynamika ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok [The dynamics of Ukrainian eastern slobodian dialects]. Luhansk: Alma-mater, 592 (in Ukr.).
8. Hrymashevych, H. I. (2011). Dynamika lekscopy odiahu v hovirkakh Serednoho Polissia [Dynamics of the vocabulary of clothes in the dialects of Middle Polissya]. In : *Filolohichnistudii. Naukovyivisnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 6, 133–139 (in Ukr.).
9. Hrytsenko, P. (1994). Prostir i chas u linhvistychnii heohrafi [Space and time in linguistic geography]. In : *Problemy suchasnoi areolohii*. Kyiv : Nauk. dumka, 102–110 (in Ukr.).
10. Kysilevskiy, K. (1954). Nadprutskiy hovir [Nadprutsky speech]. In : *Zapysky NTSh*. T. 162. Zbirnyk filolohichnoi sekti. Niu-York – Paryzh, 25, 8–50 (in Ukr.).
11. Kostiv, O. M. (2003). Dynamika i statyka v dialektnykh prostorovykh konstruktiiakh (na materialii II tomu AUM) [Dynamics and statics in dialectal spatial constructions (on the material of the II so AUM)]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Lviv, 20 (in Ukr.).
12. Kots-Hryhorchuk, L. (2002). Linhvistychno-etnohrafichne doslidzhennia ukrainskoho diialektnoho prostoru [Linguistic and ethnographic study of the Ukrainian dialectal space.]. Niu-York; Lviv, 268 (in Ukr.).
13. Lesiuk, M. P. (2011). Dynamicichni protsesy v hovorakh Prykarpattia [Dynamic processes in the dialects of Prykarpattia]. In : *Movoznavstvo*, 4, 22–35 (in Ukr.).
14. Marieiev, D. (2013). «Atlas ukrainskoi movy» yak baza vyvchennia dynamiky hovirky [Atlas of the Ukrainian Language as the basis for studying the dynamics of the dialect]. In : *Volyn-Zhytomyrshchyna*, 24, 63–67 (in Ukr.).
15. Martynova, H. I. (2010). Statychny y dynamiche u fonetychnii i fonolohichnii systemakh pivnichnykh serednonaddniprianskykh hovirok [Static and dynamic in the phonetic and phonological systems of the Northern Middle Dnieper dialects]. In : *Volyn – Zhytomyrshchyna*. 22 (2), 201–209. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22\(2\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22(2)_25) (in Ukr.).
16. Mykhailenko, V. M. (2002). Dynamika serednonaddnipriansko-poliskoho dialektnoho sumizhzhia u svitli izofon [Dynamics of the Middle Dnieper-Polissya dialect border in the light of isophones]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 23 (in Ukr.).
17. Tyshchenko, L. M. (2002). Strukturna orhanizatsiia dynamika pobutovoi lekscopy pivdenoslobozhanskykh hovirok [Structural organization and dynamics of the household vocabulary of the South-Slobozia dialects]. Extended abstract of PhD dissertation. Kyiv, 23 (in Ukr.).
18. Yusikova, O. (2005). Dynamika hovirky yak ob'ekt doslidzhennia [Dynamics of conversation as an object of research]. In : *Dialektna lekscopya: lekscopykologichnyi, lekscopykhorafichnyi ta linhvoehorafichnyi aspekty*. 97–101 (in Ukr.).
19. Yastremska, T. O. (2015). Dynamika dialektnykh yavlyshch u teksti [Dynamics of dialect phenomena in the text]. In : *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo in hvistychnykh studii*. Kyiv, 480–492 (in Ukr.).

L. N. KYSLYAK. STATIC AND DYNAMIC IN THE DIALECTS OF NADVIRNA DISTRICT OF IVANO-FRANKIVSK REGION

Summary. Introduction. *The study of the dynamics of dialectal speech is one of the important problems of modern dialectology. The analysis of scientific works on dynamic processes in the dialects of the Ukrainian language has allowed to identify different approaches to their study: synchronous simultaneous measurement of elements in the linguistic space involving methods and data of the linguistic geography and consideration of static and dynamic elements in their historical development, recorded at different intervals.*

Purpose. *The purpose of the investigation is to identify static and dynamic phenomena in the dialects of Nadvirna.*

Methods. *The use of comparative and descriptive methods has made it possible to trace the changes that have taken place in the dialects over almost a century.*

Results. *The article points out that the elucidation of the nature, directions and stability of changes in individual segments of the system of different language levels is possible only if the dynamic and static elements are defined in the dialect. The main features of the Nadprut (Pokut-Bukovynian) dialect, described in K. Kysilevsky's research on the materials collected during 1919–1940, and modern texts recorded during field expeditions in the dialects of Nadvirna district are compared. It has been found out that most of the analyzed phonetic and morphological features are static; some phenomena show attenuation in the dialects of Nadvirna, as now we only record them in the speech of the older generation; in some dialects the phenomena characteristic of the eastern part of the Nadprut dialect are revealed.*

Originality. *The state of preservation of phonetic and morphological features of the dialects of Nadvirna district of Ivano-Frankivsk region is revealed.*

Conclusion. *Comparison of different time evidences of the dialects of Nadvirna district has confirmed the opinion of the researchers that the phonological and grammatical systems are the least open to changes and show the stability of the dialects of Nadvirna for almost a hundred of years. We see the prospect of the investigation in the study of the dynamics of the dialects at the lexical-semantic level.*

Key words: *dialects of Nadvirna district, Pokut-Bukovynian dialect, Nadprut dialect, dynamics of a dialect, dynamic processes in a dialect.*

Надійшла до редакції 13.01.21

Прийнято до друку 05.03.21

ВПЛИВ АРМІЙСЬКОЇ СЛУЖБИ НА МОВОВЖИВАННЯ ЗАКАРПАТСЬКИХ УГОРЦІВ-ЧОЛОВІКІВ*

*Вільмош Газдаг, доктор філософії в галузі мовознавства, доцент кафедри філології
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II
(Берегове, Україна)*

e-mail: gazdag.vilmos@kmf.org.ua

ORCID: 0000-0002-9331-2307

У статті зrealізовано спробу представити пов'язані з військовим життям лексичні запозичення з української чи з російської мов, уживані в мовленні угорських чоловіків на Закарпатті. Робота базована на результатах емпіричного дослідження, особливу увагу приділено змінам мовних навичок інформантів.

Щодо угорської військової мови на Закарпатті виникла особлива ситуація, коли вона не функціювала як професійна мова чи як групова мова в традиційному розумінні. Це пов'язано з тим, що офіційне спілкування у військовій галузі відбувається державною мовою (у радянський період – російською). Відповідно чоловіки, які проживають на Закарпатті, вивчали військову мову російською чи українською мовами залежно від періоду військової служби (тобто служили вони до або після 1991 року). Крім того, саме через відсутність можливостей послуговуватися рідною мовою у сфері військової служби не витворено угорський військовий сленг.

Після демобілізації строкових службовців військові терміни, які з'являються в їхніх спогадах, через відсутність відповідників рідною мовою замінені засвоєними під час служби слов'янськими елементами, які природно засвоєні і в закарпатських угорських говірках.

Результати дослідження яскраво ілюструють, що по суті виняткове використання української чи російської мови під час армійської служби вплинуло на мововживання осіб, особливо на лексику, пов'язану з солдатським життям. Ця група містить велику кількість запозичень, які не вживані в розмовному мовленні.

Ключові слова: угорська мова на Закарпатті, військова служба, державна мова, лексичні запозичення, тематичні групи.

Актуальність. На Закарпатті з угорським солдатським мововживанням склалася специфічна ситуація, коли воно не функціює ні як професійна лексика, ні як жаргон у традиційному розумінні цього терміна. Це пов'язане з тим, що офіційне спілкування в Збройних силах відбувається виключно державною мовою (у радянський період – російською). Відповідно до цього чоловіки із Закарпаття залежно від часу служби (до чи після 1991 року) засвоювали військову термінологію російською або українською мовами. А через відсутність можливості використовувати рідну мову в період військової служби не сформовано повноцінний угорський армійський сленг.

Якщо ж під армійським сленгом розуміти не тільки ті слова, що збереглися як пасивна лексика в пам'яті колишніх військовослужбовців та використовуються ними, наприклад, під час розповіді про своє армійське життя, а й такі вислови, що походять з армійського сленгу та прижилися в мовленні інших суспільних груп [13, с. 16], тоді пов'язані з військовим побутом слова, що є загальновідомими й загальнопоширеними в середовищі закарпатських угорців, також можна вважати армійським сленгом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У закарпатських угорських говорах, як і в будь-яких інших закордонних угорських говірках, відчутний вплив державної мови [див.,

напр.: 4]. Проте більшість попередніх дослідників намагалися виявити розбіжності між місцевими говірками та угорським мововживанням, акцентуючи переважно на особливостях розмовної мови [5, с. 138–153], на зміні коду [15; 16] на запозиченій лексиці [1, с. 91–112; 3, с. 125–138].

Вивчення запозичених лексем, засвоєних закарпатськими угорськими говірками, розпочато ще в 70-х роках минулого століття з праць П. Лизанця [14], І. Ковтюка [2], Ш. Фодо [6]. Проте в них зазвичай тільки зафіксовано запозичені слова, простежено їхню етимологію, іноді класифіковано за лексичним значенням, але зовсім не враховані соціолінгвістичні аспекти. Наукове вивчення запозичених слів крізь призму соціолінгвістики розпочалося лише в останні роки. Ці дослідження засвідчують, що в мововживанні закарпатських угорців вживано значну кількість таких запозичень, які пов'язані насамперед із військовою службою [7, с. 124–160; 8, с. 25–30; 9].

Мета статті – на основі результатів емпіричного дослідження тематично класифікувати запозичення з військового побуту, засвоєні в мововживанні закарпатських угорців-чоловіків. Окрему увагу приділено формуванню мовних знань у респондентів та короткій характеристиці явища армійської мови й можливостям її сегментації.

Результати дослідження та їх обговорення. Як справедливо зауважує Т. Кіш, армійська професійна лексика – це «фахова лексика, яка називає найменування предметів військового побуту, оснащення, військової техніки, озброєння тощо, використовувани переважно військовими в їхній професійній діяльності» [10, с. 32]. Залежно від мовленнєвої ситуації, розрізняють три шари: військова професійна лексика, армійська загальна лексика й армійський сленг, зв'язок між якими передбачає вертикальний поділ. На думку Т. Кіша, «не викликає дискусій твердження, що армійський сленг – це використовуваний солдатами жаргон, який необхідно відділити як від розмовної мови та говорів, так і від офіційної військової професійної лексики» [12, с. 106].

Крім вертикального поділу, розрізняють і «горизонтальний, або територіальний поділ армійської мови. Звісно, це відбувається лише на нижньому рівні мови, адже військова наукова літературна мова і загальна лексика є письмово внормованим (кодифікованим) мовним варіантом» [11, с. 348]. Окреслене вище розрізнення характерне й для відношень між закарпатським угорським армійським сленгом, який завжди перебував під впливом російської або української мови, й армійським сленгом цієї мови.

Варто відзначити, що періоду 1950–1965 років «притаманне впорядкування оснащення й техніки Радянської армії та відображення цього в армійському слензі» [13, с. 35], тому під час перебування радянських військових частин в Угорщині російська мова мала тимчасовий вплив і на армійський сленг. Однак цей вплив не еквівалентний тому мовному впливові, якого зазнало мовлення закарпатських угорців під час служби в російськомовній армії.

Обмеження у зв'язку з пандемією зумовили онлайн-формат дослідження із залученням анкетного опитування. Через труднощі з онлайн-доступом до респондентів, а також зважаючи на ситуацію, що склалася із закарпатським угорським населенням, ми припускали, що частка відповідей буде низькою.

За останні два десятиліття серед чоловічого населення Закарпатської області кількість тих, хто проходив обов'язкову військову строкову службу, є незначною. Тому можна стверджувати, що серед активних користувачів соціальних мереж віком 18–35 років майже немає тих, які могли бути потенційними респондентами. Крім цього, частка їх, а також представників старшої, але ще активної працездатної генерації віком 35–50 років перебуває за кордоном, переважно на заводах та фабриках, намагаючись забезпечити добробут своїх родин. Тож після робочої зміни тривалістю 8–12 годин навряд чи вони матимуть бажання проводити свій вільний час, заповнюючи анкети. А серед найстаршого покоління пенсійного віку дуже мало тих, хто є активним користувачем Інтернету. Зважаючи на це, після пом'якшення карантинних обмежень ми плануємо поглибити й розширити дослідження, провівши анкетне паперове опитування та інтерв'ювання.

Покликання на анкету опубліковано в соціальній мережі «Facebook» на початку грудня 2020 року. Станом на 27 січня 2021 року, коли розпочато роботу над статтею, анкету заповнили й надіслали 25 осіб.

З-поміж респондентів 3 особи – українці за національністю, інші, за винятком одного респондента (який зазначив рідною й українську, й угорську мови), назвали рідною угорську мову. Питання щодо знання угорської мови також засвідчили подібні результати. Рівень знання української та російської мов у середовищі респондентів можна назвати високим. Очевидно, це пов'язане також із тим, що під час служби в армії вони активно послуговувалися цими мовами, тож певною мірою їм удалося їх засвоїти [див. про це докладніше: 8, с. 27]. Про свої мовні знання на час призову на військову службу респонденти висловлювалися так²: «Лист Тетяни до Онегіна я знав, але попросити склянку води не вмів» [Берегово_1972]; «На початку я не розумів усі російські слова, особливо ті, що стосувалися армії» [Запсонь_1967]; «Хоча я першим вивчив текст присяги, але не розумів її, тож мені довгий час було не по собі, що я не розумів, у чому присягаю» [Баркасово_1978].

Природно, що мовна ситуація, а також щоденне спілкування українською або російською мовою забезпечують їх швидке вивчення. Про це респонденти також зазначали: «Спочатку, десь пів року, були труднощі, потім мене вже не могли відрізнити від тих, у кого російська була рідною. Наприклад, коли читали список, говорили такою російською, що я не розумів власного імені, коли його зачитували» [Дюла_1968]; «У перші місяці важко, через пів року я вже вільно комунікував російською» [Дерцен_без дати народження]; «Спочатку важко давалися команди, а потім російський сленг, що використовувався у місцях служби» [Берегово_1963].

Як бачимо з відповідей респондентів, у більшості випадків, крім урахування деяких тактичних міркувань, вивчення мови стимулювало й те, що угорців, які походили з угорськомовних територій, відправляли до казарм у далекі міста (наприклад, у російські Тамбов, Мурманськ, Кіров (сьогодні В'ятка), Хабаровськ або казахстанський Байконур, часто в українські Луцьк, Чернівці, Львів, Броди, Біла Церква або в окупований сьогодні Росією Кримський півострів), куди в кращому випадку потрапляли одна-дві угорськомовні особи. Серед наших респондентів у 14 осіб зовсім не було угорських друзів, із рештою разом служили по кілька осіб з рідною угорською мовою (1–7 осіб). Двоє респондентів зазначили, що з ними служили кілька десятків (20–30 осіб) угорців. Вісім осіб проходили строкову військову службу вже в незалежній Україні, а решта 17 осіб – ще в Радянській армії. Дані стосовно часу проходження служби узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

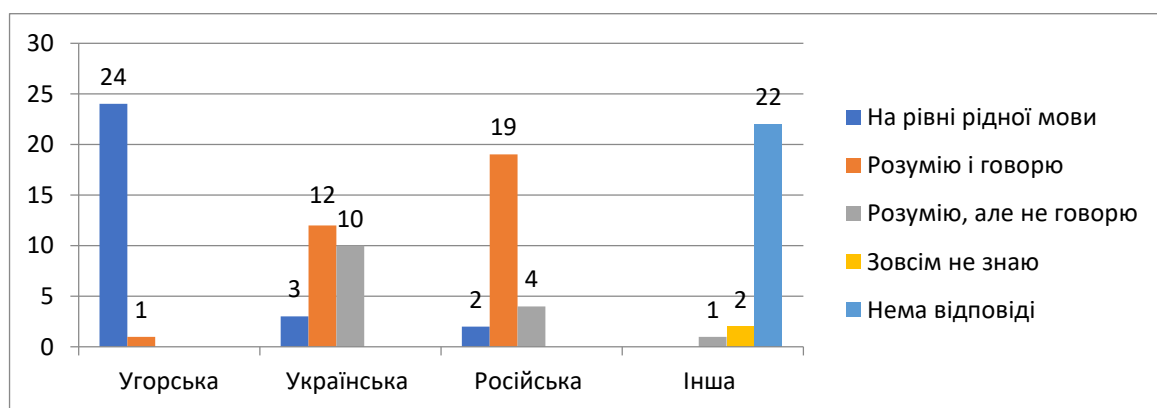
Час проходження респондентами служби

Час проходження служби	Кількість респондентів
90-ті роки	8 осіб
80-ті роки	10 осіб
70-ті роки	2 особи
60-ті роки	2 особи
Немає відповіді	3 особи

На момент опитування 3 особи зазначили, що українською мовою володіють на рівні рідної, 12 осіб – на комунікаційному рівні, 10 осіб відповіли, що розуміють по-українськи, але не вміють нею спілкуватися. Рівень знання російської мови дещо вищий: 2 особи – на рівні рідної мови, 19 осіб – на комунікаційному рівні, і лише 4 особи зазначили, що не можуть спілкуватися російською мовою. Іншими мовами респонденти не володіють, зокрема, 22 особи не зазначили жодної відповіді, що, очевидно, указує на

² Ідентифікатор у дужках означає місце проживання респондента та рік його народження.

відсутність знань іноземних мов, як і відповіді решти трьох осіб. Ці дані узагальнені на діаграмі 1.

Діаграма 1. Рівень володіння респондентів мовами

Проаналізуємо запозичення з української або з російської мови у висловленнях, що пов'язані з армійським життям.

Анкети містили переважно питання, що стосувалися військової служби, армійських товаришів, військових частин, засобів пересування, обладнання, одягу, харчування, використовуваних в армії. Їхня мета – допомогти респондентам спонтанно, а не через прямі запитання згадати відомі їм запозичення з державної мови чи (у радянський період) із російської мови.

Отримані відповіді ми спробували узагальнити, окремо акцентувавши на російських та українських елементах, згаданих респондентами. Окреслено сім тематичних груп запозиченої лексики.

Структура військової частини: об'єкти, технічний парк. Об'єкти, розташовані у військовій частині, респонденти називали переважно відповідниками угорською мовою, напр.: *kaszárnyák, kiszolgáló helyiségek, étkezdék, gépparkok, fegyverraktárak, parancsnoki épületek stb* [Косонь_без дати народження]. Але були й такі, які не відповідали на це запитання, мотивуючи це секретним характером об'єктів. Незначна кількість респондентів використовувала й слов'янські мовні елементи, напр.: *bánya* – угор. 'fürdő' 1. fürdőhelyiség; 2. 'gőzfürdő' < рос., укр. баня; *klubb / klub* – угор. 1. a kárpátaljai magyar nyelvben elsősorban 'kultúrház' jelentésben; 2. 'klub' < рос., укр. клуб; *medpunkt* – угор. 'egészségügyi ellátó vagy elsősegélynyújtó hely' < рос., укр. медпункт ← медичний пункт; *stáb* – угор. 1. 'törzs'; 2. 'parancsnokság' < рос., укр. штаб. Радянська ідеологія відіграла важливу роль в армії, а тому одним з елементів такого виховання були створені у військових частинах *ленінські кімнати*, які служили й для політичного «промивання мізків», і були місцями проведення дозвілля.

Респонденти мали також назвати, яким технічним парком володіла їхня військова частина. У відповідях на це запитання більшість також використала найменування угорською мовою. Серед назв державною (чи російською) мовою використано такі: *zapravcsik* – угор. 'üzemanyag-szállító és töltő gépkocsi' < рос. заправщик ← заправочная машина; *pozsárnaja masina* – угор. 'tűzoltókocsi' < рос. пожарная машина; *szanitarna masina* – угор. 'egészségügyi ellátó (gépkocsi)' < рос. санитарная машина, укр. санітарна машина.

Дехто називав марку конкретного транспортного засобу, напр.: «*BMP* (угор. *páncélozott, lánctalpas szállítójárművek*), *танки, джипи (GAZ), вантажівки (Ural, GAZ, Kraz* тощо), *радіо- та інші спеціальні транспортні засоби*» [Шаланки_1966]. Крім номенів, використаних у процитованому прикладі, названо й такі марки: *ZIL, Kamaz, Gázik*. Один респондент написав кириличними літерами: *БМП, БТР, Тунгузка, Урал*.

Крім називання об'єктів, нас цікавило, чи використані українські або російські найменування для позначення командно-структурних одиниць та родів військ, які входили

до складу військової частини. Більшість опитаних зазначила назви угорською мовою (наприклад, *rádiósok*, *gyalogosok*, *tűzserészek*, *ejtőernyősök*), але траплялися лексеми, що звучать однаково в українській і російській мовах, напр.: *bataljon* – угор. ‘zászlóalj’ < рос., укр. батальйон; *mechanizátorok* – угор. ‘gépészek’ < рос. механизатор, укр. механізатор; *tankisták* – угор. ‘harckocsizó katonák’ < укр. танкіст; рос. танкист.

Посади та звання, звертання один до одного. Попередні дослідження розмовної лексики виявили серед запозичень багато назв військових звань і чинів [див., напр.: 9], тому ми очікували, що у відповідях щодо армійської служби ці слова будуть частотними. Наші респонденти називали такі запозичення: *general / generális* – угор. ‘tábornok’ < рос., укр. генерал; *general major* – угор. ‘dandártábornok’ < рос., укр. генерал-майор; *general lityinánd / lityinánt* – угор. ‘altábornagy’ < рос., укр. генерал-лейтенант; *general polkovnyik* – угор. ‘vezérezredes’ < рос., укр. генерал-полковник; *jefrejtör* – угор. ‘örvezető’ < рос. ефрейтор, укр. ефрейтор; *kapitán* – угор. ‘kapitány’ < рос. капитан, укр. капітан; *komángyir zvodá* – угор. ‘szakaszparancsnok’ < рос. командир взвода, укр. командир взводу; *mladsij lityinánd / lityinánt* – угор. ‘alhadnagy’ < рос. молодший лейтенант; *mládsij szerzsánt* – угор. ‘tizedes’ < рос. молодший сержант; *nacsajnyik* – угор. ‘főnök; parancsnok’ < рос., укр. начальник; *major* – угор. ‘őrnagy’ < рос., укр. майор; *marsal* – угор. ‘tábornagy’ < рос. укр. маршал; *podpolkovnyik* – угор. ‘alezredes’ < рос. подполковник; *polkovnyik* – угор. ‘ezredes’ < рос., укр. полковник; *práporscsik* – угор. ‘zászlós’ < рос., укр. прапорщик; *szerzsánt* – угор. ‘szakaszvezető’ < рос., укр. сержант; *sztársij lityinánd / lityinánt* – угор. ‘főhadnagy’ < рос., укр. старший лейтенант; *sztársij szerzsánt* – угор. ‘örmester’ < рос. старший сержант; *sztársina* – угор. ‘törzsörmester’ < рос., укр. старшина.

Чим більше часу солдати проводили на службі, тим частіше вони використовували для називання один одного своєрідні імена/прізвиська, серед яких закономірно домінували назви російською мовою. Для позначення новобранців зазвичай використовували такі слова: *duh / duhi* – угор. ‘szellem’ < рос., укр. дух; *mamont* – угор. ‘mamut’ рос., укр. мамонт; *piszton* – угор. 1. ‘gyutacs’; 2. ‘dugattyú, dugó’ < рос. пистон, укр. пістон; *prizönyiki* – угор. ‘újonc’ < рос. призывник; *pupok* – угор. ‘köldök’ < рос. укр. пупок; *szalaga / szálága* – угор. ‘fiatal, tapasztalatlan katona, kadét’ < рос. укр. салага; *szlon* – угор. ‘elefánt, az első félévét töltő katona’ < рос., укр. слон.

Для позначення тих, хто прослужив довше, респонденти найчастіше використовували такі лексеми: *cserpák* – угор. ‘merítőedény’; illetve átvitt értelemben a katonaságnál az ‘ételosztó személy’ megnevezése is < рос., укр. черпак; *szverhszrocsonyik / szvercsok* – угор. ‘továbbszolgáló (katona)’ < рос. сверхсрочник; Тих, хто чекав демобілізації, називали *gyed / gyeduska* – угор. ‘apó, a harmadik félévét töltő katona’ < рос. дед; *dembel / gyembel* – угор. ‘leszerelés előtt álló’ < рос. демобілізація або дембель ← ДМБ; *sztárik* – угор. ‘idős (katona)’ < рос. старик.

Особиста еквіпіровка: одяг і засоби для роботи. Респонденти відтворили такі запозичення (переважно з російської мови) на позначення одягу: «beret» *sapka* – угор. ‘svájcsapka, matrőzsapka’ < рос. берет; *buslát / buslat* – угор. ‘kétsoros posztőzubbonny’ < рос., укр. бушлат; *furázska* – угор. ‘katonai tányérsapka’ < рос. фуражка; *gimnasztyorka* – угор. ‘ingzubbonny’ Magyarországon is ismert, elsősorban szépirodalmi előfordulású szó < рос. гимнастёрка; укр. гімнастєрка; *hebe* або *HB* – угор. ‘pamutruha, mindennapi viselet, munkaruha’ < рос. хб ← хлопчатобумажная ткань; *kalconi* – угор. ‘hosszúszárú alsónadrág’ < рос. кальсоны, укр. кальсони; *kirzové / kilzověj csizma* – угор. ‘durva, vízhatlan vászonból készült csizma’ < рос. кирзовый, укр. кирзовий; *kityel* – угор. ‘a katonai viselet felső, zakószerű ruhadarabja’ < рос. китель; *kombinzon* – угор. ‘kezeslábas’ < укр. комбінезон; рос. комбинезон; *majka* (є загальнопоширеним у мовленні закарпатських угорців) – угор. 1. ‘trikó’; 2. ‘sportmez’ < рос., укр. майка; *parádka / parádnőj / páradna forma* – угор. ‘díszruházat’ < рос. парадка; *pilotka* – угор. ‘katonai (tábori) sapka’ < укр. пілотка; рос. пілотка; *portyánka* – угор. ‘vászonkarpa’ < рос. портянки; *PS* – угор. ‘díszruházat, szabadidőruha’ < рос. пуш ← полушерстяная ткань; *pufályka / pufajka / fufajkakabát* – угор. 1. ‘pufajka, vattakabát, vattaruha’; 2. ‘kötött alsóruha, trikó’ < рос. фуфайка; *sinel / sinely* –

угор. 'köpeny; télikabát' < рос., укр. шинель; **slemafon** – угор. 'zajvédővel ellátott füles biztonsági sapka a harcokcsizók számára' < рос. шлемофон; **tulup** – угор. 'prémes, hosszú télikabát' < рос. тулуп; **usánka** – угор. 'füles, téli sapka', Magyarországon is használatos, főleg divatcikk < рос. ушанка; **válenki / valenyki** – угор. 'posztószárú és- fejű csizma' < укр. валянки; рос. валенки.

Залежно від посади, респонденти послуговуються різними назвами тих речей / інструментів, які вони використовували під час виконання службових завдань. Серед них поширені як *csípőfogó* (плоскогубці), *kalapács* (молоток), *zsírkréta* (крейда), так і *tőr* (багнет) або *gépfegyver* (автомат). Однак запозичення з російської (переважно) чи з української мови фіксуємо й тут: **gázmaszka** – угор. 'gázálarc' < рос. газовая маска, укр. газова маска; **hezeká** – угор. 'vegyszeres csatorna' < рос. хзк ← химически загрязнённая канализация; **himzascsita** – угор. 'vegyvédelmi felszerelés' < рос. химзащита; **májsztyerok** – угор. 'simítólapát' < рос. мастерок; **protyvogáz** – угор. 'gázálarc' < рос. противогаз; **sláng pozsárnij** – угор. 'tűzoltó-tömlő' < рос. шланг пожарный; **sznájper** – угор. 'mesterlövész-puska' < рос., укр. снайпер; **topor** – угор. 'balta' < рос. топор.

Солдатське життя: розпорядок дня, щоденні завдання, вільний час. Солдатське життя проходить за чітким і структурованим розпорядком, у межах якого кожен період дня має свій перелік завдань. На етапі підготовки питальника ми припустили, що серед номенів траплятимуться й запозичення з української чи з російської мови, тому й попросили респондентів описати, як проходив їхній звичний день в армії. Отримано такі відповіді: «Побудка, вмивання, заправка ліжка, зарядка, сніданок, шикування, виїзд на роботу (вантажівкою, автобусом, пішки), робота, ввечері контрольований в'їзд, прибирання території (підмітання, прибирання снігу, розбивання льоду), вільний час (стрижка, чищення одягу, пришивання комірця, читання, спілкування), вечеря, вечірнє шикування, читання списку, сон» [Вербовець_без дати народження]; «6:00 побудка, умивання, шикування в коридорі, шикування на плацу, сніданок, шикування, виконання щоденних завдань, обід на робочому місці (якщо був), продовження роботи, повернення в казарму, перерва, вечеря, перерва, одна година на писання листів, приведення до ладу одягу, шикування, вечірня прогулянка, вмивання, відбій о 10-й годині» [Боржава_1973]. Як ми попередньо й припускали, тут також трапляються запозичення з російської чи з української мови, зокрема: **csász** – угор. 1. 'laktanya'; 2. 'hadosztály' < рос. часть; **nárjád** – угор. 1. 'munkalap szerint végzendő munka'; 2. 'parancs, rendelkezés' < рос., укр. наряд; **norma** – угор. 'munkában megkövetelt mennyiség' < рос., укр. норма; **otboj** – угор. 'takarodó, lefújás' < рос. отбой; **podjom / pogyom** – угор. 'ébredtő' < рос. подъем; **politinformáció** – угор. 'politikai tájékoztató, a volt Szovjetunióban kötelező jelleggel tartott foglalkozások' < укр. політична інформація → політінформація; рос. политическая информация → политинформация; **rozvod** – угор. 'fel- vagy elvezetés' < рос. развод; **sztolova** – угор. 1. 'ebédlő'; 2. 'étkezde' < рос. столовая; **ucsebka** – угор. 'képzés, tanulás; féléves katonai kiképzés' < рос. розм. учебка; **utrennaja fizerjadka** – угор. 'reggeli torna' < рос. утренняя физзарядка; **vecsernája prohulka** – угор. 'esti pihenőidő' < рос. вечерняя прогулка; **zántrák** – угор. 'reggeli' < рос. завтрак.

Безперечно, у межах денного розпорядку були й індивідуальні завдання, про які респонденти також згадують, напр.: «Я охороняв тракторний завод, де виробляли ракети середньої дальності» [Запсонь_1965]; «Провести вранці зарядку, відвести солдат в їдальню, вчити їх марширувати, супроводжувати солдат у школу (навчалися в місті)» [Мукачево_1948]. Зафіксовано відповідь, переповнену запозиченнями: «**Sztropolscsiknak tanultam Vinnicjában. A básnőj krán alatt akasztottam befelé a betonplítákat, ötemeletes épületeket építettünk**» (переклад українською: «Я вчився на **стропильщика** у Вінниці. Під **башенним краном** я підвішував **бетонні плити**, ми зводили п'ятиповерхову будівлю») [Дерцен_без дати народження]. У цьому реченні наявні такі запозичені лексеми: **básnőj krán** – угор. 'toronydaru' < рос. башенный кран; **betonplita** – угор. 'betonlemez' < рос., укр.

бетонна плита; *marsrut* – угор. ‘útvonat, útirány’ < укр., рос. *маршрут*; *sztropolscsik* – угор. ‘árubiztosító, slinger’ < рос. *стропальщик*.

Коли йшлося про вільний час, дозволя, то більшість респондентів використовували тільки угорські слова, напр.: «*Moziba jártunk, tévét néztünk, koncerteket adtak a laktanyába az énekesek. Lehetett focizni, esetleg hétvégén kimenőre menni, de ez nagyon ritka volt mivel a mi alakulatunk titkos volt*» (переклад українською: «*Ми ходили в кіно, дивилися телевізор, у казармі співаки давали концерти. Можна було грати у футбол, іноді на вихідних ми отримували відгул, але це було дуже рідко, бо наша частина була секретною*») [Косонь_1963]; «*Ritkán volt ilyen. Ivás, verekedés*» (переклад українською: «*Таке бувало рідко. П'янки, бійки*») [Берегово_1972]. У наведених прикладах виявлено такі слов'янські елементи: *sáski* – угор. ‘dámajáték’ < рос., укр. *шашки*; *sportzál* – угор. ‘tornaterem’ < рос., укр. *спортзал*.

Охорона здоров'я. Стан здоров'я солдатів має особливо важливе значення. Очевидно, траплялися й травми, які потребували оброблення ран. У розмовній лексиці, пов'язаній зі сферою охорони здоров'я, існує багато запозичених слів. Імовірно, в армійському російському і / або українському мовному оточенні вони так само поширені. У відповідях респондентів, які стосувалися цієї сфери, виявлено такі запозичення: *dezsuralók* – угор. ‘ügyeletések’ < рос. *дежурный*; *felcser* – угор. ‘orvossegéd’ < рос., укр. *фельдшер*; *medszanbat* – угор. ‘orvosi-egészségügyi zászlóalj’ < укр. *медсанбат* ← *медичний санітарний батальйон*; *szancsász* – угор. ‘orvosi, egészségügyi részleg’ < рос. *санчасть* ← *санитарная часть*.

Харчування. Харчування відіграє важливу роль у житті кожної людини. У ході попередніх досліджень закарпатських угорських говорів ми зафіксували багато назв страв і напоїв, що їх місцеві жителі використовують у запозиченому варіанті [див. про це, напр.: 9]. На підставі цих результатів ми припустили, що в мовленні колишніх військовослужбовців також зможемо зафіксувати подібні назви. Виявлено декілька таких елементів, частина яких відома як запозичення і в щоденному мововживанні закарпатських угорців, напр.: *borscs (leves)* – угор. ‘borscsleves; ukrán céklaleves’ < рос., укр. *борщ*; *grecska / hrecska* – угор. ‘tatárka, hajdinakása’ (Fagopyrum Gaerth) < укр., рос. *гречка*; *kiszely / kiszél / kiszej* – угор. ‘gyümölcskocsonyából készült ital’ < укр. *кисіль*, рос. *кисель*; *kompót* – угор. ‘friss vagy fagyasztott gyümölcsből főzött üdítőital’ < укр., рос. *компот*; *perlovka* – угор. ‘árpagyöngy, gersli’ < рос., *перловка*, укр. *перлова каша*; *plov* – угор. ‘piláf’ < рос., укр. *плов*; *roszolnyik* – угор. ‘uborkaleves’ < рос. *рассольник*, укр. *розсольник*; *sziljotka* – угор. ‘sóshering’ < рос. *селёдка*; *vermisely* – угор. ‘cérnametelt’ < рос. *вермишель*, укр. *вермішель*.

Оплата, похвала й покарання. Наших респондентів ми попросили розповісти, чи отримували вони якусь оплату під час проходження строкової військової служби, і якщо так, то на що її приблизно вистачало. Ті, хто служив за часів Радянського Союзу, отримували приблизно 7–30 карбованців на місяць, а респонденти, які перебували в армії вже за незалежної України, отримували відповідно до часу проходження служби 1 мільйон 100 тисяч купонів або 9 гривень. Більшість опитаних зазначила, що цієї суми не вистачало по суті ні на що, напр.: «*16 карбованців, вистачало не на багато. Можна було тричі наїстися*» [Оросієво_1967] або «*17 карбованців 70 копійок на місяць. На сигарети вистачало, і все*» [Бакта_1970]. Але бути й такі, які вважали отриману суму прийнятною: «*Вистачало на все, що було необхідне. Іноді навіть щось додому відсилав. Не пам'ятаю, скільки отримував точно*» [Шом_1972]; «*Після півтора року роботи я привіз додому 120 карбованців. Із зароблених грошей треба було забезпечувати власні потреби*» [Берегово_1963]. Серед назв предметів, куплених із зарплати, натрапляємо на запозичені: *fogpaszta* – угор. ‘fogkrém’ < гібридне запозичення, друга частина якого походить від слов'янського *паста* < рос. *зубная паста*; *korzsiki* – угор. ‘lerény, lángos’ < укр. *коржик*; *vorotnyicsok* – угор. ‘felvarrható gallér’ < рос. *воротничок*.

Серед відзнак за зразкову службу респонденти називали насамперед похвали, грамоти або відгули, напр.: «*Отримували похвали й заохочення: могли вийти в місто або*

навіть отримували маленьку відпустку, щоби з'їздити додому» [Мукачево_1948]; «*Igen, mivel az autó kitűnő jegyet kapott a **techoszmotra**, szabadságot kaptam*» (переклад українською: Так, оскільки автомобіль отримав відмінну оцінку на «техосмотрі», я отримав відпустку) [Баркасово_1952]. В останньому реченні наявне запозичення **techoszmotr** – угор. ‘műszaki vizsga’ < рос. *техосмотр* ← *технический осмотр*. Багато з респондентів згадували, що за добру службу отримували грамоти: **gramota** – угор. ‘oklevél’ < рос., укр. *грамота*.

За можливі правопорушення накладали догани й стягнення. Щодо цього респонденти зазначали: «*Такими покараннями було чищення туалетів, підмітання подвір'я, карцер на кілька днів*» [Мукачево_1948]; «*Був штрафний загін, до якого збирали всіх штрафників (за 6–17 днів), і вони разом відбували покарання*» [Дюла_1968]. Розповідаючи про покарання, опитувані використовували такі слов'янські запозичення: **gaupthahita** – угор. ‘katonai fogda’ < рос. *гауптвахта*; **himija** – угор. ‘vegyszerezési munka’ < на основі рос. *химия*; укр. *хімія*; **rázsálováli** – угор. ‘lefokozás’ < *разжаловать*, у минулому часі – *разжаловали*.

Висновки і перспективи. Зроблений емпіричний аналіз дає підстави констатувати, що армійська служба значною мірою вплинула на засвоєння респондентами державної мови (у радянській період – російської). Результати дослідження підтверджують, що по суті виняткове використання української або російської мови під час перебування в армії позначилося на мововживанні осіб, особливо на лексиконі, пов'язаному із солдатським життям. Ця група лексики містить велику кількість запозичень, які не відомі в розмовному мовленні.

Зафіксовано раніше не описані в наукових працях запозичення з державної чи з російської мови (до 1991 року). Опитування дало змогу виявити існування такого явища, як поліваріативність запозичень, або паралельне використання російських та українських відповідників.

Перспективу дослідження вбачаємо в залученні більшої кількості респондентів, а також проведенні глибинних інтерв'ю, що вможливить фіксування нових запозичених лексем.

Список використаної літератури

1. Барань Є. & Черничко С. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II. *Acta Beregsasiensis* VIII. évfolyam, 1. kötet, 2009. С. 91–112.
2. Ковтюк И. Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре / под ред. и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаз, 2007. 340 с.
3. Csernicskó I. & Hires K. A kölcsönzés. In: Csernicskó, I. (szerk.). *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász : Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. С. 125–138.
4. Csernicskó I. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest : Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998. 320 с.
5. Csernicskó I. Gyakorisági eltérések a kárpátaljai és a magyarországi magyar nyelvhasználat között. In : Csernicskó, I. (szerk.). *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. С. 138–153.
6. Fodó S. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelvjárások* 19. kötet / 1973. С. 41–52.
7. Gazdag V. Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna). In : Fábri, I. & Kötél, E. (szerk.). *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest : Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2010. С. 124–160.
8. Gazdag V. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat orosz/ukrán kölcsönszavai. *Zempléni Múzsá*. Társadalomtudományi és Kulturális Folyóirat XV. évf. 4. szám, 2015. С. 25–30.
9. Gazdag V. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Törökbálint. Termini Egyesület, 2021. 228 с.
10. Kis T. Hány katonai nyelv van? *Igaz Szó* 33. évf. 7. szám, 1988. С. 32.
11. Kis T. *Bakaduma. A mai magyar katonai szleng szótára*. Budapest : Zrínyi Kiadó, 1992. 390 с.
12. Kis T. A magyar katonai szleng. In : A. Jászó, A. & Bódi, Z. (szerk.). *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 12. Budapest : Tinta Könyvkiadó, 2002. С. 105–113.
13. Kis T. *A magyar katonai szleng szótára*. Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008. 320 с.

14. Lizanec P. Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján). Egyetemi jegyzet. Uzshorod : Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem, 1970. 248 c.

15. Márku A. Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében : monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. Ungvár – Beregszász : PoliPrint Kft. – KMF, 2008. 172 c.

16. Márku A. «Po Zákárpátszki». Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár : «Líra» Poligráfcentrum, 2013. 244 c.

References

1. Baran', Ye. & Chernychko, S. (2009). Doslidzhennia ukrains'ko-uhors'kykh mizhmovnykh kontaktiv u Zakarpats'komu uhors'komu instytuti im. Ferentsa Rakotsi II [Research of Ukrainian-Hungarian interlanguage contacts at the Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rakoczi II]. *Acta Beregsasiensis* VIII. évfolyam, 1. kötet. 91–112 (in Ukr.).

2. Kovtiuk, Y. (2007). Ukraynskye zaymstvovanyia v uzhanskom venherskom hovore [Ukrainian borrowings in Uzhan Hungarian dialect] / pod red. i s predisloviyem A. Zoltana. Nyred'khaza, 340 (in Russ.).

3. Cserniczkó I. & Hires, K. (2003). A kölcsönzés [The borrowing]. In : Cserniczkó, I. (szerk.). *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba* [The way of our word. Introduction to the use of the Transcarpathian Hungarian language]. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 125–138 (in Hung.).

4. Cserniczkó, I. (1998). *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* [The Hungarian language in Ukraine (Transcarpathia)]. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 320 (in Hung.).

5. Cserniczkó, I. (2003). Gyakorisági eltérések a kárpátaljai és a magyarországi magyar nyelvhasználat között [Frequency differences between Transcarpathian and Hungarian language use in Hungary]. In : Cserniczkó, I. (szerk.). *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba* [The way of our word. Introduction to the use of the Transcarpathian Hungarian language]. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 138–153 (in Hung.).

6. Fodó, S. (1973). Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban [Slavic loanwords in the Transcarpathian Hungarian dialects]. In : *Magyar Nyelvjárások* [Hungarian Dialects]. 19. kötet, 41–52 (in Hung.).

7. Gazdag, V. (2010). Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna) [Lexical elements of Slavic origin in the Hungarian dialects of the Beregszász district (Transcarpathia, Ukraine)]. In : Fábri, I. & Kötél, E. (szerk.). *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig* [Boundary situations III. Attempts at self-definition: from tradition to linguistic identity]. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 124–160 (in Hung.).

8. Gazdag, V. (2015). A kárpátaljai magyar nyelvhasználat orosz / ukrán kölcsönzszavai [Russian / Ukrainian loanwords for the use of the Hungarian language in Transcarpathia]. In : *Zempléni Múzsza* [Muse of Zemplén]. Társadalomtudományi és Kulturális Folyóirat XV. évf. 4. szám. 25–30 (in Hung.).

9. Gazdag, V. (2021). *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban* [Slavic elements in the Hungarian dialects of the Beregszász district of Transcarpathia]. Törökbálint: Termini Egyesület, 228 (in Hung.).

10. Kis, T. (1988). Hány katonai nyelv van? [How many military languages are there?]. In : *Igaz Szó* 33. évf. 7. szám. 32 (in Hung.).

11. Kis, T. (1992). *Bakaduma. A mai magyar katonai szleng szótára* [Bakaduma. Dictionary of today's Hungarian military slang]. Budapest: Zrínyi Kiadó, 390 (in Hung.).

12. Kis T. (2002). A magyar katonai szleng [Hungarian military slang]. In : A. Jászó, A. & Bódi, Z. (szerk.). *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény* [Collection of sociolinguistic texts]. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 12. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 105–113 (in Hung.).

13. Kis, T. (2008). *A magyar katonai szleng szótára* [Dictionary of Hungarian military slang]. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 320 (in Hung.).

14. Lizanec, P. (1970). *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)* [Hungarian-Ukrainian language contacts (based on materials of the Ukrainian Transcarpathian dialects)]. Egyetemi jegyzet. Uzshorod: Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem, 248 (in Hung.).

15. Márku, A. (2008). *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében* [Valid stories. Language choice and code exchange communication strategies among Hungarian youth in Transcarpathia] : Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. Ungvár – Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF, 172 (in Hung.).

16. Márku, A. (2013). *“Po Zákárpátszki”. Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben* [“Po Zakarpathian”. Bilingualism, bilingualism effects and bilingual communication strategies in the Hungarian community in Transcarpathia]. Ungvár: “Líra” Poligráfcentrum, 244 (in Hung.).

VILMOS GAZDAG. THE EFFECT OF MILITARY SERVICE ON THE LANGUAGE USE OF HUNGARIAN MEN IN TRANSCARPATHIA

Summary. Introduction. *In connection with the Hungarian military language in Transcarpathia, the peculiar situation arose that it did not function as a professional language or as a group language in the traditional sense. This is related to the fact that official communication in the military only occurs in the current state language. Accordingly, men living in Transcarpathia learned the military language in Russian or Ukrainian, depending on the length of their military service (i.e., whether they served before or after 1991). Additionally, precisely due to the lack of opportunities to use the mother tongue, it is impossible to speak of Hungarian military slang in the case of military service.*

Purpose. *In the present paper, we attempt to present the lexical borrowings from the state language established in connection with military life in the language use of Hungarian men in Transcarpathia. The work is based on the results of an empirical study paying special attention to informants' changes in language skills.*

Results. *Due to the limitations of the pandemic, we conducted our study in the form of an online survey. We published a link to the questionnaire on the social network Facebook in early December 2020, and as of January 27, 2021, when work began on this article, the questionnaire was completed and sent by 25 people. Eight people served in the army in independent Ukraine, and the remaining 17 people were still in the Soviet Army.*

The questionnaires contained mainly questions related to military service, comrades-in-arms, military units, means, equipment, clothing, and food used in the army. The purpose of such questions is for respondents to spontaneously, rather than through direct questions, recall borrowings known to them that originate from the state language. We tried to summarize the obtained answers briefly, emphasizing separately the Russian and Ukrainian elements mentioned by the respondents.

In the course of the research we managed to identify such borrowings from the state languages, which had not been fixed at the scientific level before. The results also revealed the existence of such a phenomenon as the polyvariance of borrowings or the parallel use of Russian and Ukrainian equivalents.

Conclusion. *After demobilization, military terms that appear in the memories of former conscripts, due to lack of knowledge of their counterparts in their native language, are replaced by Slavic elements learned during the service, which are naturally assimilated in the Transcarpathian Hungarian dialects.*

Key words: *Transcarpathian Hungarian, military service, state language effect, lexical borrowings, thematic groups.*

Надійшла до редакції 11.02.21
Прийнято до друку 15.04.21

ГРАМАТИКА. ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

УДК 811.161.2'367.623:821.161.2'06.08Гуменюк Н.
DOI: 10.31651/2226-4388-2021-30-78-86

СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА І ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ ПОЗИЦІЇ ПРИКМЕТНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ НАДІЇ ГУМЕНЮК «ВЕРЕСОВІ МЕДИ», «ДОЖИТИ ДО ВЕСНИ»)

*І. А. Мельник, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна)*

e-mail: ira_melnyk_@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5946-0261

У студії докладно вивчено семантичні особливості прикметників, уживаних у романах Надії Гуменюк «Вересові меди», «Дожити до весни», системно досліджено їхні первинні та вторинні формально-синтаксичні позиції в структурі речення. Цей лексико-граматичний клас слів на позначення ознак охоплює найрізноманітніші значення, що мають безпосередній стосунок до людей та предметів. За семантичним наповненням виокремлено двадцять дві семантичні групи, із-поміж яких прикметники на позначення емоційно-психічного стану людини, її волі, темпераменту, фізичних і фізіологічних особливостей, схильності до певної дії або стану, вдачі, характеру, морально-етичних якостей, духовного світу, інтелектуальних спроможностей, віку, сімейного стану, матеріального достатку, зовнішніх ознак, деяких інших рис людини, а також фізичних, функційних та структурних властивостей предметів, темпоральних характеристик, параметричних величин, кольорової гами, належності комусь тощо. Схарактеризовано первинні та вторинні формально-синтаксичні функції прикметників з опертям на їхній семантичний потенціал. З'ясовано закономірності переходу лексико-граматичного класу прикметників у формально-синтаксичну сферу дієслів. Теоретичні положення послідовно підтверджено широким фактичним матеріалом, дібраним з аналізованих романів Надії Гуменюк.

Ключові слова: *прикметник, семантика прикметника, формально-синтаксична структура речення, формально-синтаксичні позиції прикметника, означення, іменний складений присудок.*

Актуальність. На сьогодні зацікавлення викликають дослідження, у яких граматичні явища схарактеризовані з опертям на конкретний фактичний матеріал сучасної української мови. Актуальність нашої студії зумовлена відсутністю спеціальних праць про семантичну та формально-синтаксичну своєрідність прикметників, уживаних у романах Надії Гуменюк.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні троє десятиріч в лінгвоукраїністиці переважає новий підхід до кваліфікації прикметника, що ґрунтований на концептуальних засадах функційно-категорійної граматики, яка передбачає «багаторівневу інтерпретацію сукупності синтаксичних, морфологічних та словотвірних категорій, що перебувають у системних ієрархічних взаємозв'язках і співвідношеннях» [12, с. 3]. З опертям на гетерогенну класифікацію фундатор функційно-категорійної граматики І. Р. Вихованець виокремив і докладно схарактеризував прикметник на тлі інших лексико-граматичних класів слів [1; 2]. У канві реченнєвої структури як неоднорівної багатоаспектної одиниці, зреалізованої у формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному і комунікативному планах, прикметник досліджували М. О. Вінтонів [3], К. Г. Городенська [5], Н. М. Костусяк [6], Т. Є. Масицька [8], О. Г. Межов [9], М. В. Мірченко [13] та ін. Низка наших попередніх студій про прикметник виконана також із проєкцією на формальний і семантико-синтаксичний аспекти речення. Свого часу ми цілісно вивчили категорію валентності предикативних прикметників [14], докладно дослідили особливості синтаксичного та морфологічного

переходів прикметників у сферу дієслова на тлі інших частиномовних переходів [11; 12], схарактеризували аналітичні та синтетичні засоби відприкметникової дієслівної транспозиції [10] тощо.

Мета дослідження – цілісний аналіз семантичної природи прикметників, їхніх первинних і вторинних формально-синтаксичних функцій на матеріалі романів «Вересові меди», «Дожити до весни» Надії Гуменюк. Задекларована мета зумовила потребу розв'язати такі завдання: 1) диференціювати прикметники за семантичним наповненням; 2) схарактеризувати первинні та вторинні формально-синтаксичні функції прикметників; 3) з'ясувати закономірності транспозиції лексико-граматичного класу прикметників у дієслівну сферу; 4) послідовно підтвердити теоретичні положення широким фактичним матеріалом, дібраним із романів Надії Гуменюк.

Матеріали й методи. Щоб досягти поставленої мети й розв'язати накреслені завдання, використали кілька методів, основний із-поміж яких *описовий* – для цілісного дослідження семантичної специфіки та функційних особливостей прикметників на конкретному фактичному матеріалі сучасної української мови. Залучено також *метод спостереження* за формальними та семантичними ознаками прикметників, функційно-семантичними особливостями зв'язкових компонентів у структурі іменного складеного присудка; *методику функційного аналізу* – для вирізнення первинних і вторинних формально-синтаксичних функцій прикметників тощо.

Синтаксичні функції прикметників залежать звичайно від їхнього місця в структурі речення: прикметники, розміщені в препозиції, виконують роль означення, а прикметники, що перебувають у постпозиції, спеціалізовані на вживанні в присудковій функції, пор.: *Теплий світанок і Світанок теплий*. Постпозицію, інтонацію та наявність дієслівної зв'язки зараховано до спеціальних засобів, що вможливають уживання прикметників у присудковій функції [4, с. 671]. За реалізації граматичної структури в мовленні реченням із прикметниками в присудковій позиції притаманний також непрямий порядок слів, який спостерігаємо: 1) коли складений іменний присудок цілком або тільки одна з його частин розміщені перед підметом; 2) коли для присудка характерна постпозиція щодо підмета, але прикметник розташований перед дієслівною зв'язкою, наприклад: *Був у їхніх долях однаковий поворот...* (2, с. 14); *...кому я тоді потрібна буду, га?* (1, с. 30); *Та недовгим було моє безтурботне розкошування...* (2, с. 14); *Дядько Каїн ... задрісним вельми був* (1, с. 99); *І машина чорна-пречорна була, аж синювата, блискуча така, велика, не те що у голови сільради* (2, с. 81).

На синтаксичну функцію прикметника не впливає порядок слів у реченні за умови, якщо підметову позицію заступають займенникові іменники, які сполучаються лише з прикметниками в позиції присудка й не вимагають означень, наприклад: – *Я не стара, я молода, – заперечує Дана* (1, с. 98); *Хіба він не особливий?* (1, с. 55); *Був він гарячим і пристрасним, відважним і ризиковим, але хитрим і зрадливим* (2, с. 4). Особливою виразності висловленням, що виражають емоційний стан мовця, почуття тощо, надає зворотний порядок слів, наприклад: *Яка страшна сила...* (2, с. 18).

У граматичних описах, орієнтованих на функційно-категорійний аспект, формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні функції лексико-граматичних розрядів слів визначають відповідно до їхнього категорійного значення. Категорійне значення прикметника, пов'язане з ознакою предмета, корелює з функцією приіменникового другорядного члена речення – означення – первинною формально-синтаксичною функцією цього лексико-граматичного класу слів та первинною його атрибутивною семантико-синтаксичною функцією. Як клас слів, що узагальнює ознаку предмета, прикметник завжди супроводжує іменник і без нього не функціонує. Досліджуючи синтаксичні позиції цього частиномовного класу, І. Р. Вихованець зазначав: «Прикметником можна вважати ознакове слово тільки тоді, коли воно стоїть у приіменниковій позиції, виконує роль приіменникового другорядного члена речення,

узгоджується з опорним іменником у роді, числі та відмінку і виражає атрибутивне значення» [Вихованець 2017, с. 263].

Отже, за такого міркування, функція означення – єдина формально-синтаксична функція прикметника. Залежно від того, яку позицію в реченні заступає опорний для прикметника іменник, прикметник здатний переміщуватися, не відриваючись у синтаксичному плані від іменника. Прикметник завжди супроводжує іменник і копіює його морфологічні категорії, напр.: *А це хіба танець маленьких лебедів? Це ж якісь охлялі мокрі кури, що ось-ось свої незграбні лапи посеред сцени простягнуть!* (2, с. 9); *Містичний страх переді мною, моєю дивовижною аурою зупиняв скрипалів, які приходили до Ніколя по інструмент* (2, с. 15); *Сивий чоловік, спокійний, худорлявий і жиливий, здивовано підніс мене аж до очей. Очі – світлі, неначе роки потроху випили з них густу синю барву й залишили тільки сірувату блакить* (2, с. 57). Характерно, що синтаксично опорний іменник, впливаючи на залежний прикметник, надає останньому всіх своїх морфологічних категорійних характеристик. Лише приіменникове вживання ознакового слова слугує невід’ємною рисою його прикметниковості.

Прикметники передають найрізноманітніші значення. Вони слугують для позначення: 1) фізичних і фізіологічних особливостей людей: *глухий, здоровий, кволий, живий, німий*; 2) схильності до певної дії або стану: *віщий, гамірливий, дбайливий, крикливий, прозорливий*; 3) емоційно-психічного стану людини, її волі, темпераменту: *оптимістичний, вольовий, щасливий, злий, млявий*; 4) вдачі, характеру людини, її морально-етичних якостей, духовного світу: *азартний, інтелігентний, вихований, набожний, упертий*; 5) інтелектуальних спроможностей людини: *вдумливий, ерудований, здібний, кмітливий, розумний*; 6) віку, сімейного стану людини: *дорослий, зрілий, літній, сімейний, юний*; 7) матеріального достатку людини: *багатий, бідний, злиденний, заможний*; 8) зовнішніх ознак людини: *босий, голий, лисий, молодистий, товстий, худий*; 9) деяких інших рис людини: *безталанний, безперспективний, вільний, самотній*; 10) смакових особливостей: *апетитний, гіркий, кислий, солодкий, пекучий*; 11) ознак, що сприймаються нюхом: *ароматичний, духмяний, запахуючий, запашилий, затхлий*; 12) ознак, відчутних на дотик: *гарячий, гострий, колючий, пекучий, слизький*; 13) ознак, пов’язаних зі слуховим сприйняттям: *басистий, безшумний, голосний, мелодійний, тихий*; 14) ознак, що мають стосунок до простору, форми, обсягу, відстані, ваги тощо: *близький, сільський, важкий, довгий, місткий, круглий*; 15) темпоральних характеристик: *архаїчний, застрашений, прийдешній, віковий, давній, миттєвий, моментальний*; 16) ознак, що є наслідком певної дії: *вивітрілий, відтятий, в’ялий, мерзлий, розквіталий*; 17) фізичних, функційних та структурних властивостей предметів: *вогкий, гінкий, клейкий, сухий, гоїлий, густий, однорідний, п’який*; 18) зовнішніх ознак предметів: *ажурний, бархатний, виложистий, гладкий, картатий*; 19) кольорової гами: *бежевий, білий, голубий, зелений, чорний*; 20) ознак предметів за матеріалом: *дерев’яний, кам’яний, глиняний, ситцевий, солом’яний*; 21) належності: *материн, батьків, дядьків, братів, тітчин, сестрин*; 22) деяких інших ознак: *загальний, закономірний, епізодичний, реальний, спорадичний* тощо, наприклад: *Голодний, змучений, виснажений, але щасливий, холодної ночі наприкінці жовтня [він] нарешті постукав у вікно рідної хати* (2, с. 38); *Наступного дня до Даніеля прийшов трохи дивнуватий чоловік. Мав довге руде волосся, довгий ніс і довгі тонкі пальці* (2, с. 47); *Лука Баскаль готував сина до великої сцени й до великого життя* (2, с. 39); *І зостанеться наша дитина, як у полі гола стеблина* (1, с. 110); *Звичайна субота, уже груднева, але ще по-осінньому мокра та плаксива* (2, с. 8); *...полюбити свою покару вередливий хлопчисько не міг* (2, с. 48); *Немилосердне африканське сонце розпікало моє тіло на валуні...* (2, с. 49); *Сватання упало на Данину голову, як сніг на зелене листя* (1, с. 111). Прикметники передають різноманітні ознаки: одні з них є власне-ознаками, інші – ознаками граматичними, що лише за певних синтаксичних позицій набувають відповідних семантичних та морфологічних властивостей.

У текстах аналізованих романів, як і в сучасній українській літературній мові загалом, представлені схарактеризовані вище семантичні групи прикметників, що зафіксовані переважно в первинній, означальній, формально-синтаксичній позиції, наприклад: *Лука вклякає перед «панною» на ліве коліно, прикладає праву руку до серця, енергійно вже сивим, але ще густим, як у парубка, чубом* (2, с. 7); *Потім звикла до дивакуваті церемонії... Щоразу він наче вперше зізнається у палкому коханні, пропонує руку та серце і трепетно запрошує свою «панну» до музики, як наречену до весільного танцю* (2, с. 7); *Його батько, відомий лікар Жозеф Паскаль, вирішив дати своєму одинакові медичну освіту, а опісля передати в його надійні руки родинну клініку* (2, с. 14) та ін.

І лише незначна частина якісних прикметників трапляється в означальній як вторинній формально-синтаксичній позиції, наприклад: *Я відчувала, як невимовна печаль і туга за коханою стискає його груди, як почуття до неї гарячою магмою нуртує в серці, готове розірвати його* (2, с. 15); *Та місцеві мешканці розмовляли не російською, а зовсім не схожою на неї мовою* (2, с. 21); *Він успішно склав іспити, купив потрібну літературу й уже бачив себе студентом найпрестижнішого ... навчального закладу* (2, с. 37). Такого зразка прикметники спеціалізовані на первинному формально-синтаксичному присудковому функціонуванні: *...очі ... схожі на прозорі кришталіки льоду* (2, с. 75); *От поторгуємося з молодим, дізнаємося, скіко він готовий за тебе заплатити* (1, с. 107); *...цим також потрібні тільки раби...* (1, с. 249) та ін.

Характерно, що прикметник у ролі приіменникового другорядного члена речення – означення – не відіграє конструктивної ролі у формально-синтаксичній структурі речення, не входить до складу простих із формально-синтаксичного погляду елементарних речень, складниками яких є головні члени речення: підмет і присудок у двоскладному реченні або недиференційований головний член в односкладному реченні.

Отже, тільки той лексико-граматичний клас слів, що заступає типову для прикметника приіменникову позицію, має атрибутивний зміст і в якого іменні морфологічні категорії роду, числа і відмінка набувають залежного від опорного іменника синтаксичного характеру, із формально-синтаксичного погляду варто вважати власне-прикметниками. Усі інші формально-синтаксичні позиції прикметникових форм сигналізують про їхній синтаксичний перехід до сфери інших частин мови.

Слово, зафіксоване з тим самим лексичним значенням, але в новій синтаксичній ролі, Є. Курилович кваліфікує як синтаксичний дериват [7, с. 60–61]. Синтаксична деривація спричиняє модифікацію категорійних одиниць вихідної частини мови і зміну синтаксичних функцій слова в межах того самого лексичного значення. Уживання лексем у вторинних формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних позиціях можливе за умови порушення кореляції між категорійним значенням і первинною функцією. Кожен лексико-граматичний розряд слів, крім власної, первинної, може набувати формально і семантико-синтаксичних функцій інших частин мови.

Прикметники здатні перебувати в первинних позиціях іменника та дієслова, які є для них вторинними: *Малі намагалися бренькнути на моїх струнах, а старші, втомлено присівши, дивилися на чоловіка: їм було байдуже до мене...* (2, с. 57); *...Ярина вельми суворою була, таки вже гнівлива, що при ній і двері рипнути боялися* (1, с. 67); *Настина гарна, але Катерина ще хоріша – пишна, білотіла, як тая панна* (1, с. 67). Входячи до складу відокремленої обставини, вони також уживаються в первинних функціях прислівника: *Тут же, на цій мокрій, таємничій, геть незрозумілій для нього Волині, він особливим нюхом чув примарність надії на перемогу* (2, с. 13).

Прикметники, переміщаючись у неприкметникові формально-синтаксичні позиції, утрачають свої типові граматичні ознаки й набувають відповідних ознак іншої частини мови. Їхнє вживання у вторинній формально-синтаксичній присудковій функції фіксує синтаксичний, початковий, ступінь переходу у сферу дієслова: *Повітря в кімнаті стало аж їдким...* (2, с. 27); *Обличчя зовсім юне, шия тонка, як у підлітка, очі на півобличчя – великі, світлі і сумні, як дві осінні хмаринки* (1, с. 162).

У текстах аналізованих романів, як і в граматичній структурі української мови загалом, більшість прикметників уживані у формально-синтаксичній позиції присудка як вторинній. Позицію присудка звичайно заступають якісні прикметники, а відносні трапляються лише зрідка. Це пояснюємо тим, що семантика відносних прикметників складніша, бо зумовлена значенням слів, від яких вони утворені. Дієслівна зв'язка *бути*, не змінюючи семантичної природи прикметників, виконує суто граматичну функцію: нейтралізує вихідні граматичні категорії й відповідно закріплює дієслівні часово-способові граматичні категорії: *Я була тоді ще зовсім юною...* (2, с. 15); *Не знаю, чи правдивими були чутки про кров, але невтомну спрагу кохання, яка жила в тій жінці, Ніколя справді передав мені* (2, с. 15). Іншим дієслівним зв'язкам, крім цих дієслівних категорій, властива також категорія виду. За видовою ознакою диференційовано дієслівні зв'язкові компоненти: *ставати / стати, залишатися / залишитися, виявлятися / виявитися, зоставатися / зостатися, здаватися / здатися, лишатися / лишитися* тощо, пор.: *Мамин голос із суворого стає жартивлівим* (1, с. 98); *Даніель навіть робив спроби викрасти мене, став просто одержимий мною* (2, с. 15); *Там, на чужині, й залишилися обоє навіки молодими* (2, с. 40); *Бульба виявилася недовареною та недосоленою* (2, с. 18) та ін. Крім синтаксичної, ці зв'язки виконують також семантичну функцію.

Зрідка в аналізованих текстах трапляється перехідний розряд відносно-якісних прикметників, наприклад: *...ноги наче ватяні, руки боліли, нестерпно пекли закривавлені пальці* (2, с. 34). Іноді вторинну формально-синтаксичну функцію присудка заступають інші семантико-граматичні розряди прикметників (відносні, займенникові, порядкові), наприклад: [Церква] *трьохсотлітня* і занесена до списку пам'яток дерев'яної архітектури (2, с. 42); [Болота] *волинські* (2, с. 14); *...казанок ... чавунний...* (2, с. 17); [Хата] *дерев'яна, пофарбована на синє...* (2, с. 22); *...військо ... своє...* (2, с. 14); [Даніель] *був своїм ... серед музикантів Парижа* (2, с. 14) та ін.

У граматичній структурі мови для низки прикметників – виразників власне-ознаки, характерна присудкова, первинна, й означальна, вторинна, формально-синтаксична позиція, що засвідчує їхнє переміщення із власне-прикметникового у власне-дієслівне функціонування [94]. У своїх попередніх студіях прикметники на позначення власне ознаки істоти або предмета, що має обмеження у своєму вияві, ми кваліфікували як типові виразники аналітичної синтаксичної дієслівності [11, с. 76–81]. Присудкову формально-синтаксичну закріпленість цих прикметників доповнює їхня валентна актантна деривація, зреалізована через один лівобічний та один або два правобічних актанти. Найвищий ступінь дієслівної синтаксичної усталеності властивий звичайно прикметникам, наділеним тривалентним актантним потенціалом. Це лексеми *винний, винуватий* та ін., що функціують зі значенням «який має борг» і реалізують свою семантику через три облігаторні компоненти: суб'єктний, об'єктний та адресатний, наприклад: *Вона ж нічого [тобі] не винна!* (2, с. 32). У текстах аналізованих романів такі прикметники трапляються спорадично.

Присудкову позицію також визначаємо як типову для прикметників *вдячний, відданий, відповідний, відомий, вірний, залежний, згодний, знаний, зобов'язаний, ідентичний, однаковий, подібний, популярний, рівний, схожий, тотожний* тощо, наділених семантикою відповідності істоти, предмета іншим істотам, предметам, популярності або непопулярності особи, загального визнання предмета серед інших, підпорядкування особи, залежності предмета тощо. Ці прикметники конкретизують своє значення через три залежні іменникові компоненти: суб'єктний (облігаторний) і два об'єктні (один облігаторний та один факультативний), наприклад: *... обличчя – кругле, схоже на пласку білу маску з темними очницями* (2, с. 10); [Інструмент] *схожий [формою] на скрипку* (2, с. 22); *...його скрикове диво знає у найпрестижніших салонах французької столиці...* (2, с. 11). Прикметники такого взірця в аналізованих текстах трапляються зрідка.

У позиції присудка також зафіксовані прикметники *важливий, визначальний, ворожий, гарний, милий, особливий, осоружний, приємний, суттєвий, хороший, чарівний,*

цікавий, цінний і под. на позначення загальної оцінки (позитивної або негативної), а також вирізняльного значення. Ці прикметники реалізують свій валентний потенціал через три субстанційні синтаксеми: одну облігаторну (суб'єктну) і дві факультативні (об'єктну із семантикою уточнення та об'єктну із семантикою обмеження), наприклад: ...*мій маестро не зможе далі жити без цієї світлокосої полісянки, що без неї йому світ **немилий*** (2, с. 30); *Про те, що я **чарівна**, Даніель і справді сказав жартома* (2, с. 24); *Щось у цій дивній скрипці є **особливе** ...* (2, с. 24). У функції означення ці прикметники трапляються частіше, ніж інші тривалентні прикметники. Факультативне використання об'єктних синтаксем сприяє їхньому переміщенню з присудкової позиції в означальну, пор.: *Тьоха **поганий*** (2, с. 66) і *Поганий Тьоха!..* (2, с. 66); *Коса була гарна, як снопик стиглого жита...* (2, 50) і *Ти, Даніелю, дав мені **гарний** урок: у кожного свій шлях...* (2, с. 59). В аналізованих текстах, як і в граматичній структурі української мови, прикметники такого зразка зазвичай трапляються в означальній позиції.

Присудкову позицію визначаємо як первинну для прикметників: *багатий, байдужий, бідний, владний, гідний, достойний, згідний, здатний, знайомий, зобов'язаний, корисний, ладний, необхідний, охочий, певний, повинен, повний, потрібний, поширений, причетний, радіий, спроможний, стійкий, схильний, терплячий, уважний, шкідливий* та ін. на позначення активно-діяльних ознак людей, їхніх морально-етичних, емоційно-психічних якостей, шанобливого ставлення до людини, її популярності або непопулярності, відповідності або невідповідності предмета іншим предметам, ступеня його необхідності, достатньої або недостатньої кількості чого-небудь у предметі і под. [11, с. 78]. Такі прикметники наділені двовалентним суб'єктним та об'єктним облігаторним валентним потенціалом. Із схарактеризованих вище прикметників у текстах аналізованих романів у присудковій позиції найчастіше трапляються ті, що виражають активну діяльність людини, наприклад: *Я ж і тепер ... на край світу **ладен був** податися* (2, 51); *Цілий тиждень ми **змушені були терпіти** одне одного* (2, .48); *...повітря **найбільш сприятливе** для лікування...* (2, с. 47); *Ярчик ... **охочий** до музики...* (2, с. 39); *...столиця **змушена була капітулювати*** (2, с. 38); *Наші вундеркінди **повинні грати** на наших інструментах* (2, с. 35); *... тисячі українців ... за законами війни ... **змушені були вбивати** одні одних* (1, с. 36); *...і от вона **змушена робити** з них музикантів, виводити їх у люди...* (2, с. 9); *Анна... **готова відбиватися** від мишачого нашестя* (2, с. 10).

За нашими спостереженнями, прикметники *блідий, важкий, глибокий, досвідчений, дужий, здогадливий, компетентний, малий, міцний, мудрий, оригінальний, образливий, різноманітний, світлий, своєрідний, тихий, трагічний, фатальний* і под., які переважно виражають інтелектуальні спроможності, фізичні ознаки, зовнішній вигляд людини, вказують на розмір, форму, особливість предмета і реалізують свою валентність через дві залежні – суб'єктну (облігаторну) й об'єктну (факультативну) – синтаксеми також зафіксовані в присудковій ролі [11, с. 78]: *Ярчик ... і сам такий **чутливий**, як скрипкова струна* (2, с. 39); *...ти ще надто **юний** для серйозної розмови...* (2, с. 58); *І книжки в бібліотеці ...**виявляється**, якісь **неправильні, шкідливі*** (2, с. 38). Як бачимо, часто такі прикметники не потребують лексичного вираження факультативних об'єктних синтаксем, що й зумовлює їхнє переміщення з присудкової позиції в означальну.

Присудкова позиція первинна і для ступеньованих прикметників. Одиниці зі значенням вищого ступеня порівняння наділені двовалентним облігаторним суб'єктним та об'єктним актантним потенціалом, наприклад: *Я ... в цьому питанні куди **грамотніший** за неї* (2, с. 37); *І Федько **не гірший** за інших* (2, с. 45); *Сіроокий чоловік ...**трохи нижчий** від середнього зросту й **трохи молодший** від середнього віку* (2, с. 107); *Запис на стрічці її пам'яті **набагато повніший і детальніший*** (2, 52). Прикметники зі значенням найвищого ступеня порівняння реалізують свою семантику через один облігаторний (суб'єктний) й один факультативний (об'єктний) компоненти: *...повітря **найбільш сприятливе** для лікування...* (2, с. 47); *«Єва з яблуком», на його переконання, **найкраща** на цій жіночій експозиції* (2, с. 108). Необов'язкове лексичне вираження об'єктного компонента сприяє

переміщенню суперлатива із присудкової в означальну позицію: ...Ярик ... буде виступати в найбільших залах не лише своєї столиці, а й усієї Європи (2, с. 39).

Висновки й перспективи. Отже, прикметник на тлі інших лексико-граматичних розрядів слів виявляють його виразні семантико-граматичні та формально-граматичні ознаки: 1) категорійне значення ознаки предмета; 2) типова формально-синтаксична позиція приіменникового другорядного члена речення; 3) типова семантико-синтаксична позиція атрибута. У текстах аналізованих романів, як і в сучасній українській літературній мові загалом, представлена різноманітна семантична палітра прикметників, що зафіксовані переважно в первинній, означальній, формально-синтаксичній позиції. Незначній частині прикметників властива присудкова, первинна, й означальна, вторинна, формально-синтаксична позиція, що свідчить про їхнє переміщення із власне-прикметникового у власне-дієслівне функціонування. Перебуваючи за межами власне-прикметникового вживання, такі прикметникові форми потрапляють у формально-синтаксичну сферу дієслова й набувають відповідно власне-дієслівних категорій. У перспективі плануємо докладно схарактеризувати лінгвостилістичні параметри прикметників, уживаних у романах Надії Гуменюк.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
3. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: Формальні та функційні вияви : монографія. Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. 327 с.
4. Грамматика русского языка. Т. 2. Ч. 1 : Синтаксис / под ред. В. В. Виноградова. Москва : Изд-во АН СССР, 1960. 702 с.
5. Городенська К. Реченнєвотвірний потенціал предикатів якості. *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 7. С. 27–31.
6. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. 179 с.
7. Курилович Е. Очерки по лингвистике : сборник статей. Москва : Изд-во иностр. лит., 1962. 456 с.
8. Мацицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
9. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
10. Мельник І. А. Аналітичні та синтетичні засоби дієслівної транспозиції. *Типологія та функції мовних одиниць : науковий журнал*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 2. С. 184–198.
11. Мельник І. А. Транспозиційна граматики українського дієслова : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2015. 476 с.
12. Мельник І. А. Транспозиція частиномовних класів у дієслово в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2016. 36 с.
13. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.
14. Пасічник І. А. Категорія валентності предикативних прикметників : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 183 с.

Список використаних джерел

1. Гуменюк Н. Вересові меди : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 320 с.
2. Гуменюк Н. Дожити до весни : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 240 с.

References

1. Vykhovanets, I. R. (1988). Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti : monohrafiia [Parts of speech in the semantic grammatical aspect]. Kyiv: Nauk. dumka, 256 (in Ukr.).

2. Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. H., Zahnitko, A. P., Sokolova, S. O. (2017). Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 752 (in Ukr.).
3. Vintoniv, M. O. (2013). Aktualne chlenuvannia rechennia i tekstu : Formalni ta funktsiini vyiavy : monohrafiia [Actual division of the sentence and text: Formal and functional manifestations]. Donetsk: Donetskyi nats. un-t, 327 (in Ukr.).
4. Vynohradov, V. V. (Ed.) (1960). Hrammatyka russkoho yazyka. T. 2. Ch. 1 : Syntaksys [Grammar of the Russian language]. Moskva: Yzd-vo AN SSSR, 702 (in Russ.).
5. Horodenska, K. (2001). Rechennievotvirnyi potentsial predykatyv yakosti [Sentence-forming potential of the predicates of quality]. In : *Linhvistychni studii : zbirnyk naukovykh prats* [Linguistic studies]. Donetsk: DonNU, Vyp. 7, 27–31 (in Ukr.).
6. Kostusiak, N. M. (2002). Katehoriia stupeniv porivniannia prykmetykiv i pryslyvnykiv : monohrafiia [The category of degrees of comparison in adjectives and adverbs]. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 179 (in Ukr.).
7. Kurylovykh, E. (1962). Ocherky po lynchvystyke : sbornyk statei [Essays on linguistics : a digest of articles]. Moskva: Yzd-vo ynostr. lyt., 456 (in Russ.).
8. Masytska, T. Ye. (2016). Typolohiia semantyko-syntaksychnykh rechennievnykh zalezhnosti : monohrafiia [The typology of semantic syntactic sentence dependencies]. Lutsk : PVD «Tverdynia», 416 (in Ukr.).
9. Mezhev, O. H. (2012). Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odynyts : monohrafiia [The typology of minimal semantic syntactic units]. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 464 (in Ukr.).
10. Melnyk, I. A. (2014). Analitychni ta syntetychni zasoby diieslivnoi transpozytsii [Analytical and synthetic means of verb transposition]. In : *Typolohiia ta funktsii movnykh odynyts : naukovyi zhurnal* [Typology and functions of language units : a scientific journal]. Lutsk: Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2, 184–198 (in Ukr.).
11. Melnyk, I. A. (2015). Transpozytsiina hramatyka ukrainskoho diieslova : monohrafiia [Transposition grammar of the verb in the Ukrainian language]. Lutsk: Nadstyr'ia, 476 (in Ukr.).
12. Melnyk, I. A. (2016). Transpozytsiia chastynomovnykh klasiv u diieslovo v suchasni ukrainskii literaturnii movi [Transposition of the part of speech classes into the verb in the modern Ukrainian literary language]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 36 (in Ukr.).
13. Mirchenko, M. V. (2004). Struktura syntaksychnykh katehori : monohrafiia [The structure of syntactic categories]. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 393 (in Ukr.).
14. Pasichnyk, I. A. (2006). Katehoriia valentnosti predykatyvnykh prykmetykiv : monohrafiia [The category of valency in predicative adjectives]. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 183 (in Ukr.).

List of used sources

1. Humeniuk, N. (2015). Veresovi medy : roman [Heather honeys]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 320 (in Ukr.).
2. Humeniuk, N. (2019). Dozhyty do vesny : roman [Live until spring]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 240 (in Ukr.).

I. A. MELNYK. SEMANTIC SPECIFICITY AND FORMAL-SYNTACTIC POSITIONS OF ADJECTIVES (CASE STUDY – THE NOVELS “HEATHER HONEYS” AND “LIVE UNTIL SPRING” BY NADIIA HUMENIUK)

Summary. Introduction. *The research in which grammar phenomena are characterized on the basis of specific empirical material of the modern Ukrainian language is of great interest nowadays. The topicality of our study is conditioned by the fact that there is no research on semantic and formal-syntactic originality of the adjectives used in the novels by Nadiia Humeniuk.*

Purpose. *The purpose of our research is to carry out integral analysis of the semantic nature of adjectives, their primary and secondary formal-syntactic functions (case study – the novels “Heather Honeys” and “Live until Spring” by Nadiia Humeniuk).*

Methods. *To achieve the purpose and solve the tasks of the research, a set of methods have been utilized. The descriptive method is the main one, it has been used to carry out integral research of semantic specificity and functional peculiarities of the adjectives on the basis of specific empirical material of the modern Ukrainian language. We have also applied the method of observation of formal and semantic features of the adjectives, functional semantic peculiarities of linking components in the structure of the compound nominal predicate; the method of functional analysis was used to single out primary and secondary formal-syntactic functions of adjectives, etc.*

Results. *By semantic content twenty two groups have been distinguished, among which there are adjectives to denote emotional psychic condition of a person, their will, temper, physical and physiological features, inclination to some action or state, temperament, character, moral ethical features, spiritual world, intellectual capabilities, age, marital status, material prosperity, appearance*

features, some other features of a person, as well as physical, functional and structural properties of objects, temporal characteristics, parametric values, colour scheme, belonging to someone, etc. Primary and secondary formal-syntactic functions of the adjectives on the basis of their semantic potential have been characterized.

Originality. *The originality of our research is conditioned by the fact that semantic peculiarities of the adjectives used in the novels “Heather Honeys” and “Live until Spring” by Nadiia Humeniuk have been studied in detail for the first time in Ukrainian linguistics. On the basis of their semantic potential their primary and secondary formal-syntactic positions in the sentence structure have been analysed.*

Conclusion. *In the novels analysed there is a semantic variety of adjectives which have been mainly identified in primary attributive formal-syntactic position. A small number of adjectives have primary predicate and secondary attribute formal-syntactic position, indicating their transposition from the proper adjective into proper verb functioning.*

Key words: *adjective, adjective semantics, formal-syntactic sentence structure, formal-syntactic positions of adjectives, attribute, compound verbal predicate.*

Надійшла до редакції 12.02.21

Прийнято до друку 05.04.21

LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES OF MODERN ENGLISH TEXTS OF PUBLICISTIC STYLE

*I. O. Zelena, PhD (Pedagogy), Associate Professor of the Department
of Foreign Languages, State institution "South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky" (Odesa, Ukraine)*

e-mail: zsa777green@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5307-9179

The article deals with lexical and semantic features of modern English journalism. The purpose of the paper is to reveal lexical and semantic features of modern English texts of publicistic style (based on National Geographic). There has been given a brief overview of publicistic style, outlined its functions, namely informational, influencing, expressive and emotive. It has been concluded that publicistic style absorbs features of other functional styles mainly due to the fact of intertwining and interaction of language styles. Such style-forming features of publicistic style as evaluativeness, passion, emotionality, conciseness of expression, communicative and pragmatic focus on their recipients have been emphasized. To enhance the expressiveness and emotionality of the author's intentions, various lexical and semantic features of the organization of a publicistic text have been considered, namely epithets, metaphors, stylistic comparisons, insert constructions and clichés, inversions etc. The article also gives brief summarized data on the frequency of usage of the stylistic tropes and the figures showing the most productive and the least productive forms.

Key words: *modern English journalism, lexical and semantic features, publicistic style, stylistic devices.*

Introduction. Due to the great potential of modern English publicism and its great impact upon the diverse audience, the study of the specifics of the language of the media is today one of the major tasks, since the development of technical innovations is accompanied by a huge increase in the amount of information. Considering the fact that the latest terminology and the use of figurative vocabulary acquire special significance for publicism, as its most important property is a noticeable sensitivity to the requirements of the time, there is a need to reveal the characteristic features of the publicistic style. Various aspects of the problem under study have been the focus of research, in particular defining the functions and peculiarities of publicistic style (V. Kukhareno, A. Khudolii, L. Yefimov, O. Yasinetskaya.), its semantic and stylistic features (N. Hlinka, O. Yeskin), emotive and expressive appeal of publicistic style (O. Filimonova, A. Nikolenko, O. Yemelyanova, Yu. Yurko and other).

The relevance of research is determined by an insufficiently complete systematic description of lexical and semantic features of publicistic style in terms of practical application of the language. Despite the fact that magazines are gradually becoming the subject of the humanitarian research due to expansion of international relations, their lexical and semantic peculiarities haven't been revealed properly in the recent scientific literature. In this context, the analysis of lexical and semantic features of modern English publicism should be the focus of linguistic studies.

Thus, the **purpose** of the paper is to reveal lexical and semantic features of modern English texts of publicistic style (based on National Geographic).

To achieve the purpose, the following objectives were set: to give an overview of publicistic style, to clarify its functions, to disclose the emotive and expressive aspect of publicistic style, to reveal lexical and semantic features peculiar to modern English texts of publicistic style and to determine the frequency of their use.

Methods. The method of continuous sampling has been applied to select the actual material for the research; the method of semantic and stylistic analysis has been used to identify lexical and semantic features and compile a typical inventory of publicistic style; the statistical

method made it possible to determine the frequency of use of the stylistic devices, i. e. to establish certain statistical parameters of publicistic style.

Firstly, it is worth to define the general peculiarities of journalism and the main features of publicistic style in particular.

V. Kukhareno states that publicistic style can be considered as a variant of scientific style, which in contrast to a purely scientific text is accessible, fascinating, simple and clear, contains a large number of stylistic devices, however is characterized by a limited use of terminology [1, p. 127].

According to the classification of functional styles developed by L. Yefimov and O. Yasinetskaya, publicistic style belongs to the group of bookish ones, as it has its own structure, thus there can be distinguished the oratory style (speeches, lectures, reports), the style of radio and television programs, the style of essays and journalistic articles [2, p. 20].

Numerous studies [3; 4; 5] pay attention to the crucial functions of publicistic style, namely, informational and influencing. The task of publicism is to create public opinion, instruct and call for action. This establishes such important style-forming features of publicistic style as evaluativeness, passion and emotionality. The expressive function of language allows the speakers to express their feelings. The publicistic text usually reflects the personality of the author, differs explicitly in expression and emotion in the context of the author's attitude to the facts presented. The aesthetic function of a publicistic text is the author's intention to deliver the message in a way which would satisfy the aesthetic sense of the addressee.

According to O. Yemelyanova and Yu. Yurko, the main feature of the English publicistic discourse is the inseparable unity of informative and influential functions. This is what determines the priority of emotiveness in the content structure of such types of texts. The desire to achieve maximum expressiveness becomes a main motif in the search of emotive means of the language that can create an emotional effect and cause in the reader's mind an appropriate emotional response. This task can be achieved by means of involving various expressive means of the language. Emotiveness in contemporary English publicistic discourse is an effective means of speech influence and is presented by the selection and classification of facts and phenomena in their description at a certain angle, by the distribution of evaluative information, and by the ratio of negative and positive details in specific linguistic means [3, p. 257].

O. Filimonova [4] emphasizes that due to the combination of the characteristics of logical reasoning and appeal to emotions, coverage of events and facts by the media requires sound reasoning and compliance with the logical presentation of opinion, and on the other hand, the expression of the author's attitude to information requires the use of emotional language. Appeal to emotions is achieved through the use of words with emotional semantics, appropriate connotations, the use of images and other stylistic means similar to emotional prose. Thus, the combination of expression and certain standards is the most important feature of publicistic style.

Furthermore, it's crucial to identify and explore the peculiarities of the publicistic style in comparison with other styles. This type of language is characterized by clarity, objectivity, accuracy, logic of presentation, emotive and expressive appeal, a limited number of terminology and abstract concepts.

Given the fact that works of a publicistic nature are addressed to a wide range of readers, the main criterion for the selection of linguistic means is general clarity. The publicistic style is an open system of linguistic means, which allows journalists to refer to elements of other functional styles and, depending on the content of the publication, use a variety of vocabulary.

Meanwhile, A. Nikolenko states that the accuracy and logic of presentation in the texts of publicistic style should in no case constrain stylistic mobility, emotionality and expressiveness, the use of stylistic and linguistic devices, as well as constant interaction with other functional styles [5, p. 114].

A. Khudolii pays attention to the fact that publicistic style is characterized by conciseness of expression. This feature becomes a key and integral language tool at the same time, as the

texts of publicistic style are characterized by communicative and pragmatic focus on their recipients, and therefore are extremely informative and have a clear pragmatic attitude [6, p. 18].

N. Hlinka and O. Yeskin [7] studying the linguistic features of the texts of the “National Geographic” magazine come to the conclusion that the semantic and stylistic features of the organization of a publicistic text include the use of the following devices, in particular epithets, metaphors, stylistic comparisons, figurative expressions, cliches, metonymy etc., the purpose of which is to enhance the expressiveness and emotionality of the authorial intentions.

The vocabulary of publicistic style is distinguished by thematic diversity and stylistic richness. On a general neutral background, the evaluative lexical and phraseological means attract special attention. Admittedly, the publicistic style instantly adopts new concepts and corresponding words and phrases reflecting social and political processes in the country and the world, i. e. the use of speech standards and cliches in publicistic style deserves special attention.

Thus, the following main lexical and semantic features peculiar to publicistic style are as follows: conciseness of presentation, selection of language tools; the use of expressive means of speech, terminological vocabulary, cliches etc.; emotional and expressive appeal; combining the features of publicistic style with the features of other styles. Furthermore, publicistic style absorbs features of other functional styles mainly due to the fact of intertwining and interaction of language styles.

The study made it possible to identify a number of lexical and semantic features peculiar to modern English texts of publicistic style (based on National Geographic) [8]. Thus, considering the aforementioned lexical and semantic features of the publicistic text are as follows:

– the use of epithets which transmit in the publicistic texts various shades of expression, however the degree of expression frequently depends on a wider context: *the first full-scale assessment, the pervasive spread, the ultimate solution, densely populated urban areas, a never-before-documented flower, the tiny purple-and-white flower, one-inch-long flower, a cluster of four white, pollen-bearing stamens, a sharp distinctive odor, have a pungent smell and sharp taste, unchecked populations of deer, multiple, daisy-like heads, a few scattered populations, a harmful weed, garlicky, oniony taste, a dramatic improvement, nutritious invader, a tree-planting campaign, long-term funding, harsh conditions, unforeseen pollution;*

– moderate application of metaphors, which are one of the means of creating expression, thus, they act as indicators of the author’s attitude to the content of the article. Metaphor in a publicistic text is a widely used linguistic tool, and according to O. Filimonova, is one of the dominants of speech [4, p. 252]. This is due to its high evaluative potential, its imagery, i. e. the ability to effectively implement the author’s intention and influence the audience. As for the use and functioning of metaphor in different language styles, namely publicistic, the metaphor flexibly reflects the cognitive processes that take place in society and literature: *mere conveyor belts of plastics, botanical invader (garlic mustard), this weedy troublemaker, a trash-eating machine, native competitors, to repel the invader, nutritious invader;*

– stylistic comparisons/similes when an image is created by comparing one object with another by means of comparative conjunctions as, as if, exactly, as if and the like, or it can also be expressed by the verbs seems, resembles, looks like, as well as comparative inversions or subordinate comparative inversions: *rosette-like leaves, garlic mustard like other members of its family..., sunflower roots typically extend twice as deep as those of corn and soybeans, like many sunflower relatives, just like dogs descended from wolves, common crops like corn, wheat, and sunflowers, daisy-like heads;*

– abundant use of inversions in order to achieve expressiveness and emotionality in modern English publicism: *Just like dogs descended from wolves, common crops like corn, wheat, and sunflowers evolved, with human help, from wild varieties of plants growing in a range of environments, from wetlands to deserts. After two years, the plot of land given a boost from coffee showed a dramatic improvement. In the coffee-fueled plot, trees were also four times taller on average, soil samples were more nutrient-rich, and invasive grasses had been*

eliminated. Already capable of growing in harsh conditions, sunflowers have the potential to withstand even more;

– the use of detachments: The tree, *related to mint and originally from Africa*, is one of the world's most critically endangered tree species. The plant produces an abundance of glucosinolates, a family of sulfur-containing chemicals present in many types of mustards, which generally have a pungent smell and sharp taste. garlic mustard does produce significant amounts of hydrogen cyanide – *the well-known toxic gas* – when its leaves are cut or bitten into. Eighty percent of the plot was covered by young tree canopy, some trees already 15 feet – *including tropical species that can grow as tall as 60 feet* – versus just 20 percent in the untreated plot. A tree-planting campaign with stable, long-term funding – *whether federal or private* – could provide nurseries the certainty they need to ramp up production, experts agreed;

– the use of phrasal verbs is a characteristic feature of publicistic style, as the main purpose of the publicistic text is popularization of scientific knowledge: *chip away, mow down, pick up, shrivel up, interfere with, lag behind, rely on, pair well with, ramp up, scale up;*

– inserts and constructions are widely used for coherence and sequence of the text: *in all, as far as..., importantly, meanwhile, however;*

– the use of hyperbole: *plastic trash issue exploded in the last decade, conditions may chip away at sunflower populations, plant explosion;*

– at the lexical level there could be also observed a wide use of terminology: *woody ecosystem, native habitat, ocean floor, native habitat, glucosinolates, symbiotic mycorrhizal fungi, excreted by, to draw nutrients from the soil, genetically resilient plants, produce noxious chemicals, eradicate, pollinate, environmentally resilient cultivars, herbivores, decomposing bacteria, flourish in the soil, resistant to diseases, fatty acid compositions, increase their Vitamin E content, tree canopy, versus, to rust pathogens, coffee pulp;*

– the use of cliches: *the research underscores, the study also reinforces, marine scientists and other experts have long argued, separate groups of scientists concluded that..., literally, most of the research focused on, analysis of rivers and other freshwater systems has lagged behind, the researchers also took into account, as far as the plant scientists, to complicate matters, in the coming weeks, to the best of our knowledge, there certainly is no record of, from a standpoint of actual extinction, to meet such an ambitious goal, to call attention to, accumulating research suggests, as the study found.*

The results and discussion. To determine the frequency of the use of stylistic devices in a publicistic text, 249 examples of the use of stylistic tropes were selected by the method of continuous sampling. Among them, the most frequent and productive form were epithets, which accounted for about 17,7 % of all cases (44 units) and terminology 16,5 % (41 units). Inversions were the next most productive form, about 15,7 % of all cases (39 units). The third most frequently used were detachments – 14,8 % (37 units) and cliches 11,2 % (28 units). The next devices in terms of their frequency in a publicistic text were phrasal verbs 8,4 % (21 units). The least used tropes were similes 6,02 % (15 units), inserts and constructions 5,2 % (13 units), metaphors 3,2 % (8 units) and hyperbole 1,2 % (3 units).

We agree with the scholars M. Gillespie and J. Toynbee [9] who underline that one of the promising areas of modern media system study is examination of the specifics of a media text and give a general overview of the problem. Nevertheless, in terms of our study, we focused on the practical aspect, exploring the texts of National Geographic magazine through the prism of stylistic devices characteristic to them. The scholars [1; 2; 5] try to give the general interpretation of the publicistic style and outline its functions, however in our research we managed not only to consider the specifics of publicistic style in terms of its peculiarities, but also to reveal lexical and semantic features of the texts of publicistic style based on National Geographic.

Conclusions and perspectives. Summarizing the results, it is necessary to emphasize that the major point of our study is exploring the characteristic features of publicistic style, namely, logic and emotional expressiveness, evaluation, accuracy of information presentation, the use of terms, persuasiveness and simplicity. The results obtained in the course of the research proved

that there is a certain range of lexical and semantic features peculiar to the texts of publicistic style. In terms of our research, we focused our attention on exploring the most widespread features characteristic to the National Geographic texts. Thus, the perspective of our further research could embrace the study of other significant expressive language means as well as syntactical peculiarities of the publicistic texts.

Bibliography

1. Kukhareno V. A. A Book of Practice in Stylistics. Вінниця : Нова Книга, 2003. 160 p.
2. Єфімов Л. П., Ясінецька О. А. Стилїстика англійської мови і дискурсивний аналіз. Вінниця : Нова книга, 2004. 240 с.
3. Yemelyanova O., Yurko Yu. Foregrounding of the category of emotiveness in the modern English publicistic discourse. *Naukowa Prestrzen Eurory* (7–15 April 2014). *Filologiczne nauki. Przemysl. Nauka i studia*. Vol. 24. 2014. Pp. 56–61.
4. Филимонова О. Е. Язык эмоций в английском тексте. Когнитивный и коммуникативный аспекты : монография. Санкт-Петербург : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 2001. 259 с.
5. Ніколенко А. Г. Лексикологія англійської мови – теорія і практика. [англ.]. Вінниця : Нова Книга, 2007. 528 с.
6. Худолій А. О. Функціональні зміни у мові американської публіцистики кінця ХХ – початку ХХІ століття. Острого : Видавництво НаУОА, 2006. 384 с.
7. Глінка Н. В. Семантико-стилістичні особливості англомовних текстів публіцистичного стилю. URL: <http://www.ela.kpi.ua/handle/123456789/10468>.
8. National Geographic magazine. Retrieved from <https://www.nationalgeographic.com/magazine>.
9. Gillespie M., Toynbee J. Analyzing Media Texts. Understanding Media, 4. Maidenhead : Open University Press. 2006.

References

1. Kukhareno, V. A. (2003). A Book of Practice in Stylistics. Vinnytsia: Nova Knyha, 160 (in Eng.).
2. Yefimov, L. P., Yasinetska, O. A. (2004). Stylistyka anhliiskoi movy i dyskursyvnyi analiz [English stylistics and discursive analysis]. Vinnytsia: Nova knyha, 240 (in Ukr.).
3. Yemelyanova, O., Yurko, Yu. (2014). Foregrounding of the category of emotiveness in the modern English publicistic discourse: *Proceedings of the Conference, Naukowa Prestrzen Eurory*. Przemysl. 7–15 April, 2014. Przemysl. Nauka i studia. 24, 56–61 (in Eng.).
4. Filimonova, O. Ye. (2001). Yazyk emotsiy v angliyskom tekste (kognitivnyi i kommunikativnyi aspekty) [The language of emotions in the English text. Cognitive and communicative aspects]. Sankt-Peterburg, 259 (in Russ.)
5. Nikolenko A. H. (2007). Leksykolohiia anhliiskoi movy – teoriia i praktyka [anhl.] [Lexicology of the English language – theory and practice.]. Vinnytsia : Nova Knyha, 528 (in Ukr.).
6. Khudolii, A. O. (2006). Funktsionalni zminy v movi amerykanskoj publitsystyky kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Functional changes in the language of American journalism of the late XX – early XXI century]. Ostroh: Vydavnytstvo NaUOA, 384 (in Ukr.).
7. Hlinka, N. V. Semantyko-stylistychni osoblyvosti anhlo-movnykh tekstiv publitsystychnoho styliu. Retrieved from Retrieved from <http://www.ela.kpi.ua/handle/123456789/10468> (in Ukr.).
8. National Geographic magazine. Retrieved from: <https://www.nationalgeographic.com/magazine> (in Eng.).
9. Gillespie, M., Toynbee, J. (2006). Analyzing Media Texts. Understanding Media, 4. Maidenhead: Open University Press (in Eng.).

I. O. ЗЕЛЕНА. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

Актуальність. Актуальність дослідження вмотивована недостатньо повним систематичним описом лексико-семантичних особливостей публіцистичного стилю з погляду практичного застосування мови.

Мета. Метою статті є розкриття лексичних та семантичних особливостей сучасних англомовних текстів публіцистичного стилю (на основі National Geographic). Для досягнення мети були поставлені такі завдання: зробити огляд особливостей публіцистичного стилю, з'ясувати його функції, розкрити емоційно-експресивний аспект публіцистичного стилю, схарактеризувати лексичні та семантичні особливості, властиві сучасним англійським текстам публіцистичного стилю та визначити частоту їх використання.

Методи дослідження. Для відбору фактичного матеріалу застосовано метод безперервної вибірки, метод семантико-стилістичного аналізу та статистичний метод.

Результати дослідження. У статті окреслено функції публіцистичного стилю, а саме інформаційну, впливову, виразну та емоційну. Визначено такі риси публіцистичного стилю, як оцінність, емоційність, лаконічність висловлення, комунікативна та прагматична спрямованість на реципієнтів. Проаналізовано лексико-семантичні особливості організації публіцистичного тексту, зокрема епітети, метафори, стилістичні порівняння, вставні конструкції та кліше, інверсію тощо. У статті представлено короткі узагальнені дані щодо частотності використання стилістичних тропів та цифри, які засвідчують найбільш та найменш продуктивні форми.

Висновки та перспективи. Результати, отримані в ході дослідження, довели, що існує певний діапазон лексико-семантичних особливостей, властивих текстам публіцистичного стилю. З огляду на це, зосереджено увагу на характеристиці найбільш виразних ознак, характерних для сучасних англійських текстів публіцистичного стилю (на основі *National Geographic*).

Перспективи подальшого дослідження можуть стосуватися вивчення інших значущих виражальних мовних засобів, а також синтаксичних особливостей публіцистичних текстів.

Ключові слова: сучасна англійська публіцистика, лексико-семантичні особливості, публіцистичний стиль, стилістичні прийоми.

Надійшла до редакції 16.02.21

Прийнято до друку 05.04.21

**АСИНДЕТОН ЯК ОДИНИЦЯ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ
(НА МАТЕРІАЛІ «КОБЗАРЯ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)**

*Л. І. Лонська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики*

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: L.Lonska@ukr.net

ORCID: 0000-0003-0996-3586

Статтю присвячено аналізу однієї з одиниць експресивного синтаксису – асиндетону, або бесполучниковості. З'ясовано суть цього явища на лінгвістичному, зокрема синтаксичному, рівні; названо його ознаки. Представлено семантичну класифікацію цього поняття, зокрема схарактеризовано семантико-синтаксичні відношення в межах досліджуваного явища. Проаналізовано складні лексеми на позначення одного поняття, що є синонімами або антонімами, та слова з атрибутивною семантикою. Акцентовано на синонімічному повторі як стилістичній фігурі експресивного синтаксису. Виокремлено асиндетон за морфологічним критерієм: іменниковий, прикметниковий, прислівниковий, дієслівний – та описано функційно-стилістичний потенціал цієї одиниці.

Установлено, що асиндетон – це не лише одиниця літературознавча, а й стилістична фігура експресивного синтаксису, якій властиві певні ознаки, семантико-синтаксична організація та функційно-стильові особливості. Доведено, що асиндетон може бути реалізований у межах слова, речення та тексту, що підтверджує його синтаксичний характер.

Ключові слова: *асиндетон, бесполучниковість, синонімічний повтор, стилістична фігура, експресивний синтаксис, синонімічний підсилювальний асиндетон.*

Актуальність. Через свою здатність до побудови нових структур із лексичного матеріалу синтаксис має великий стилістичний потенціал. У художній мові найяскравішою його ознакою є насиченість «художніми елементами мовного вираження експресивних значень» [9, с. 346]. Експресивне забарвлення мають різні стилістичні фігури, до яких належить асиндетон – «велика й характерна прикмета української народної мови» [8, с. 225], що найповніше виражена в думках, піснях, казках, проте це мовне явище функціонує й у художніх текстах: найяскравіше воно представлене у творах Тараса Шевченка, чиє мовлення найбільш наближене до фольклору. Асиндетон – це одна з провідних рис Шевченкового стилю, яка вирізняє його з-поміж інших майстрів слова. Якщо асиндетон як літературне явище був об'єктом наукових студій, то лінгвістичний аспект цього поняття висвітлено недостатньо. Тому виникає проблема дослідження семантики, структури та функційних особливостей асиндетону як синтаксичного явища, що й зумовлює актуальність цієї теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі явища експресивного синтаксису на сьогодні досліджені неоднаково. Зокрема, одну з його одиниць – *xiazm* як синтаксичну структуру – проаналізувала Н. В. Гуйванюк [2], а також авторка цієї статті [4; 5], синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі стали об'єктом кандидатської дисертації Ю. В. Малої [6], проте асиндетон як одиниця експресивного синтаксису майже не досліджена (крім загальних зауваг в основоположних працях науковців минулих століть О. О. Потебні, О. Б. Курило, С. С. Смеречинського). На сьогодні немає досліджень, присвячених асиндетону як стилістичній фігурі, прийому, явищу. Його проаналізовано лише з літературознавчого погляду, та й то в лексикографічних джерелах.

Мета статті – дослідити асиндетон як синтаксичну одиницю, з'ясувати його ознаки та зробити структурно-семантичну і функційно-стилістичну класифікацію цього явища.

Матеріал і методи дослідження. Джерелом фактичного матеріалу слугував «Кобзар» Тараса Шевченка.

У процесі дослідження використано як основний контекстуально-інтерпретаційний метод, що вможливив виявлення слів, речень та частин тексту з асиндетоном, а також метод функційного аналізу – для визначення стилістичного потенціалу досліджуваного мовного явища в художньому поетичному тексті та з'ясування його функцій.

Результати дослідження та їх обговорення. У літературознавчих джерелах асиндетон називають стилістичною фігурою, стилістичним прийомом, фігурою поетичної мови, для якої характерна безсполучниковість, тобто суть цього поняття зведена до того, що асиндетон – це стилістична фігура, яка полягає в пропуску сполучників, що зв'язують окремі слова й частини фраз [3]. Словник іншомовних слів доповнює це визначення функційною ремаркою: «фігура поетичної мови, у якій пропущені сполучники для надання розповіді більшої виразності, стислості» [7]. З погляду термінології, це стилістична фігура, що має структуру складного безсполучникового речення. Акумулюючи ці визначення, пропонуємо таке: асиндетон, або безсполучниковість, – це одиниця експресивного синтаксису, суть якої полягає у відсутності сполучників у межах складних слів на позначення одного поняття, у безсполучниковості однорідних членів речення чи частин складного речення для передавання різних семантико-синтаксичних відношень із відповідною стилістичною метою.

Аналіз фактичного матеріалу вможливив виокремити такі конкретно-текстові різновиди асиндетону: 1) асиндетон у структурі складних слів та сполучень слів; 2) асиндетон у структурі речень; 3) асиндетон у структурі тексту.

У межах складних слів і сполучень слів досліджено такі типи:

1. Несинонімічні (антонімічні) поєднання слів на позначення одного поняття, кожне із яких має своє значення: *Батько, мати* (= батьки) – *чужі люде, Тяжко з ними жити* (с. 67). Ці одиниці перебувають у єднальних семантико-синтаксичних відношеннях (далі – ССВ) = пропущено сполучник *і* (*та*). Іменниковий асиндетон має узагальнене значення *батьки*; часто це значення реалізовано одним словом *батько-мати* й має відповідне графічне оформлення (написання через дефіс).

До цього різновиду зараховуємо прикметниковий асиндетон, структуру якого складають одиниці на позначення різних ознак: *Багатого губатого дівчина шанує* (с. 57) – ознака за соціальним статусом і зовнішністю. Ці поєднання перебувають у єднальних ССВ. У традиційному синтаксисі такі одиниці характеризують як неоднорідні означення.

2. Синонімічні сполучення слів, що належать до однієї тематичної групи на позначення одного поняття, але кожен із компонентів має своє значення: *Прокинулись ляшки-панки* (= поляки) (с. 61) – асиндетон виконує іронічну функцію, яку досягнуто через уживання суфікса пестливості. Ці одиниці перебувають між собою, як і в попередньому різновиді, у єднальних ССВ. Такі безсполучникові поєднання можуть бути реалізовані в межах різних частин мови: іменника, прикметника, числівника, прислівника, дієслова. Тому за морфологічною ознакою виокремлюємо такі типи асиндетону:

– іменниковий: *Напевне видумали свято Патриції-аристократи* (с. 327) = *пани*; *Єсть люде на світі – Сріблом-златом сяють* (с. 70) = *багатством, прикрасами*; *Возьміть срібло-злото Та будьте багаті* (с. 73) = *гроші*. Структури з асиндетоном можуть виконувати функцію підмета, додатка в реченні (як у попередніх прикладах) та локатива, який поєднує кілька слів: *Попід горою, ярм, долом, Мов ті діди високочолі, Дуби з Гетьманщини стоять* (с. 78) – пропущено єднальні сполучники;

– прикметниковий та прикметниково-займенниковий: найуживанішим прикметниковим асиндетоном є синонімічні сполуки, у яких пропущені сполучники *і*, *та*, що дають підсилене поняття: *Трохи одпочила Стара мати недобита* (с. 334) – позначають не лише ознаку за віком, а й увиразнюють стан людини. У межах цих частин мови трапляються лексеми, утворенні злиттям розмовних і літературних слів: *Брешеш, – скажуть, – сякий-такий* (с. 74) = *поганий*; у прикметниковому асиндетоні другим

компонентом може бути прикметник зі значенням заперечення, що уточнює, підсилює зміст попереднього слова: *Чого ж смутна, невесела, Заплакані очі* (с. 75) (пропущено єднальні сполучники);

– прислівниковий (категорійно-становий): *Тяжко-важко умирати У чужому краю* (с. 57).

– дієслівний, що виражає єднальні ССВ зі значенням одночасності: *Ідуть шляхом чумаченьки Пугача співають* (с. 74); послідовності дій: *Заплакала, пішла шляхом, В Броварях спочила* (с. 75).

Дієслівний асиндетон досить поширений в народнопоетичній та Шевченковій мові, він має свою специфіку:

1) виникає внаслідок уживання кількох синонімів, один із яких є повторенням спільнокореневих слів, інший – лексемою, що виконує певну стилістичну функцію (вільне поширення в просторі): *Вітер віє-повіває, По полю гуляє* (с. 84);

2) його формують синонімічні одиниці, що різняться відтінком у значенні: *Іде Катря, шкандибає* (с. 76) – перший компонент – нейтральна лексема, другий – стилістично й семантично маркована; *І, звичайно, як москалі, Сміються, жартують* (с. 77) – дієслівний компонент має лише семантичний відтінок, хоч контекст наводить на думку про глузування, а отже, можна говорити про стилістичне контекстне забарвлення лексем; *Думки-гадоньки не мають, В'ються-гнується та співають* (с. 352);

3) виникає в межах однорідних членів, що перебувають у синонімічних відношеннях, які не мають відтінку в значенні: *Любилася, кохалася, а серденько мліло* (с. 87) – з пропущеним єднальним сполучником;

4) безособові дієслова на -ло на позначення стану природи чи людини: *Виглядає Катерина...Минуло півроку, Занудило коло серця, Заколело в боку* (с. 67).

3. Сполучення слів, які перебувають в атрибутивних ССВ: *Де поділась доля-воля* (с. 59) = *вільна доля*; *...та не вміла на сім світі щастя-долі дати* (с. 60) (= щасливої долі), де пропущено єднальні сполучники *і, ні...ні*.

Близькими до синонімічного асиндетону є апозиції – асиндетони з описом другого члена, що містить якісну оцінку: *Сирота-собака має свою долю, Має добре слово в світі сирота* (с. 78).

4. Складні слова на позначення одного поняття, у яких компоненти належать до різних тематичних груп: *А ходім лиш, пани-брати, З поляками биться* (с. 60) = *козаки*. В асиндетоні різні за значенням слова зливаються в одне поняття з новим значенням. Уживання автором лексеми *пани* надає висловленню відтінку урочистості, виражає його шанобливе, поважне ставлення до козацтва.

5. Поєднання слів із порівняльною семантикою, у яких прикладковий компонент уточнює зміст поняття: *А ніч-мати дасть пораду, – Козак ляха знайде* (с. 60) = *ніч як мати*, добра порадиця: пропущено порівняльний сполучник *як*.

6. Слова, що перебувають у гіперо-гіпонімічних відношеннях із пояснювальними ССВ: *Проклятий час-годинька* (с. 69) = *можна відновити пояснювальний сполучник тобто, а саме*.

Асиндетон найбільш поширений у реченнях, завдяки чому вони мають значне стилістичне забарвлення: крім образності й лаконічності, вислів набуває виразності, а також «викликає підвищену діяльність мислення, що само з'єднує логічними мостами окремі речення й думки» [8, с. 82].

Асиндетон може функціонувати в неповних реченнях із пропущеним підметом: *Куди ж воно ділось? Відкіля [воно] взялось?* (с. 100). Це надзвичайно поширений різновид асиндетону, у якому різні форми вираження присудка (часові й способові вияви). Окремий різновид реченнєвого асиндетону становлять наслідкові конструкції, що позначають дії, різні в часі: *Заспіваю – розвернулась Висока могила* (с. 103) – пропуск сполучника *так що*. Дієслово-присудок набуває вторинного часового значення (майбутній у ролі минулого:

заспівав – розвернулася або навпаки: минулий у значенні майбутнього: заспіваю – розвернеться).

Досить поширеним є асиндетон на рівні тексту, що його формують безсполучникові речення з єднальними та зіставними ССВ: *На панцині тиєницю жала, Втомилася* (відношення одночасності); *не спочивать Пішла* (відношення послідовності дій) *в снопи, пошкандибала* (семантичні синоніми) *Івана сина годувать* (зіставні ССВ: *не спочивать, а годувать*). Воно сповитєс *кричало У холодочку під сном. Розповила, нагодувала, Попестила* (с. 339) – зіставні ССВ між окремими реченнями, об'єднані однією темою; в останньому реченні – єднальні ССВ. На рівні тексту асиндетон може реалізуватися через повтор у заперечних конструкціях з умовним значенням: *Не питали б люде, що в мене болить, Не питали б, за що проклиная долю, Чого нуджу світом?* (с. 96). Реалізуючись у тексті, асиндетон пришвидшує його читання, у такому разі відбуваються зміни в інтонаційному оформленні та ритміці.

Висновки і перспективи. Асиндетон як мовне явище широко представлений у поетичному мовленні Т. Шевченка, зокрема, він реалізований на синтаксичному рівні в межах складних слів, що становлять єдине поняття з новим значенням, а також властивий неоднорідним означенням та однорідним членам речення, тобто поширений у реченнях із пропуском сполучників, які замінені паузами, інтонацією, на письмі марковані розділовими знаками. Безсполучниковість може виражати різні семантико-синтаксичні відношення, найпоширенішими з яких є єднальні, зіставні та атрибутивні. Завдяки пропуску сполучників у художньому тексті, на думку С. С. Смеречинського, «створюються великий стилістичний ефект та виразність» [8, с. 237]. Як одиниця експресивного синтаксису, асиндетон, на відміну від синдетону, створює зовсім нові зі стилістичного (а часто й семантичного) боку конструкції, виражає підсилення, уточнення, що дає підстави вважати його високохудожнім стилістичним явищем. У поетичному мовленні Т. Шевченка є й інші асиндетичні сполуки, зокрема на рівні речення (причинові, умовні, з'ясувальні), аналіз яких може становити перспективу подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Булаховський Л. А. Походження та розвиток мови. Київ, 1925. 99 с.
2. Гуйванюк Н. В. Слово – речення – текст. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. С. 429–440.
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 65–66.
4. Лонська Л. І. Структурно-семантичні різновиди хіазму (на матеріалі українських паремій). *Мовознавчий вісник : зб. наук. праць*. Вип. 20. Черкаси, 2015. С. 99–104.
5. Лонська Л. І. Хіазм як одиниця експресивного синтаксису (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»). *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження*: Міжнародні наукові читання, присвячені пам'яті доктора філологічних наук, професора Н. В. Гуйванюк. Чернівці, 2014. С. 304–305.
6. Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2016. 20 с.
7. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Українська радянська енциклопедія, 1985. 966 с.
8. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 283 с. Репринт із видання 1932 р.
9. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ : Радянська школа, 1962. 495 с.

Список використаних джерел

1. Шевченко Т. Г. Кобзар. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2009. 718 с.

References

1. Bulakhovsky, L. A. (1925). *Pohodzhennya ta rozvytok movy* [Origin and development of language]. Kyiv, 99 (in Ukr.).
2. Guyvanyuk, N. V. (2009). *Slovo – rechennia – tekst* [Word – sentence – text]. Chernivtsi : Chernivetskyi natsionalnyi universytet, 429–440 (in Ukr.).

3. Gromyak, R. T., Kovalev, Y. I., Terenko, V. I. (Eds.) (2007). Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference book]. Kyiv : VTs «Akademii», 65–66 (in Ukr.).
4. Lonska, L. I. (2015). Strukturno-semantychni riznovydy khiazmu (na materialy ukrainskykh paremii) [Structural and semantic varieties of chiasm (on the material of Ukrainian proverbs)]. In : *Movoznavchyi visnyk : zb. nauk. prats* [Linguistic Bulletin : coll. science. wash]. Cherkasy, 20, 99–104 (in Ukr.).
5. Lonska, L. I. (2014). Khiazm yak odynytsia ekspresyvnogo syntaksysu (na materialy romanu Liny Kostenko «Zapysky ukrainskoho samashedshoho») [Chiasm as a unit of expressive syntax (based on the novel by Lina Kostenko «Notes of the Ukrainian samashedshogo»)]. In : *Aktualni problemy syntaksysu: suchasnyi stan i perspektyvy doslidzhennia: Mizhnarodni naukovy chytannia, prysviacheni pamiati doktora filolohichnykh nauk, profesora N. V. Huivaniuk* [Current issues of syntax: current status and prospects of research: International scientific readings on the memory of Doctor of Philology, Professor N. V. Guyvanyuk]. Chernivtsi, 304–305 (in Ukr.).
6. Mala, Yu. V. (2016). Syntaksychni zasoby ekspresyvizatsii v ukrainskomu politychnomu dyskursi [Syntactic means of expressionization in the Ukrainian political discourse]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Cherkasy, 20 (in Ukr.).
7. Melnichuk, O. S. (Ed.) (1985). Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. Kyiv : Ukrainska radianska entsyklopediia, 966 (in Ukr.).
8. Smerechynsky, S. (2021) (Reprint iz vydannia 1932 r.). Narysy z ukrainskoi syntaksy (u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu) [Essays on Ukrainian syntax (in connection with phraseology and stylistics)]. Kyiv : Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 283 (in Ukr.).
9. Cherednichenko, I. G. (1962). Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy [Essays on the general style of the modern Ukrainian language]. Kyiv : Radianska shkola, 495 (in Ukr.).

L. I. LONSKA. ASYNDETON AS A UNIT OF EXPRESSIVE SYNTAX (ON THE MATERIAL OF “KOBZAR” BY TARAS SHEVCHENKO)

Summary. Introduction. *The article is devoted to the analysis of one of the units of expressive syntax – asyndeton, or incoherence, which until now was the object of study only in literary studies. The linguistic aspect of this concept is insufficiently covered. Therefore, there is a problem of studying the semantics, structure and functional features of asyndeton as a syntactic phenomenon, which determines the relevance of this topic.*

The purpose of the article is to investigate asyndeton as a syntactic unit, to find out its features and to make a structural-semantic and functional-stylistic classification of this phenomenon.

Research methods. *In the process of research the contextual-interpretive method was used as the main method, which made it possible to identify words, sentences and parts of the text with asyndeton, and also the method of functional analysis was used to determine the stylistic potential of the studied linguistic phenomenon in artistic poetic text.*

Results. *The analysis of the factual material made it possible to distinguish the following specific textual varieties of asyndeton: 1) asyndeton at the level of complex words and word combinations; 2) asyndeton in the sentence structure; 3) asyndeton in the structure of the text.*

Asyndeton in the structure of complex words and word combinations is represented by six types: 1) non-synonymous combinations of words to denote one concept, each of which has its own meaning; 2) synonymous combinations of words belonging to one thematic group to denote one concept, but each of the components has its own meaning; 3) combinations of words that are in attributive semantic-syntactic relations; 4) complex words to denote one concept, in which the components belong to different thematic groups; 5) combinations of words with comparative semantics, in which the adverbial component clarifies the meaning of the concept; 6) words that are in hypero-hyponymic relations with explanatory semantic-syntactic relations.

Noun, adjective, adverbial and verb asyndeton are distinguished by part-of-speech affiliation.

At the sentence level, asyndeton is represented by unconnected structures with connecting, comparative, temporal and consequential CERs, other semantic relations are possible, but they are not analyzed in the article.

The scientific novelty of the work lies in the analysis of asyndeton as a linguistic phenomenon that determines the identity of the Ukrainian language, its huge stylistic potential and expressive color.

Conclusions. *As a unit of expressive syntax, asyndeton creates completely new stylistically constructions, expresses reinforcements, refinements, which gives grounds to consider it a highly artistic stylistic phenomenon.*

Key words: *asyndeton, incoherence, synonymous repetition, stylistic figure, expressive syntax, synonymous amplifying asyndeton.*

Надійшла до редакції 12.02.21

Прийнято до друку 02.04.21

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДНОСКЛАДНИХ ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Р. І. Горобець, аспірантка кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

(Вінниця, Україна)

e-mail: ruslana_horobets@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6659-3337

У статті з'ясовано особливості функціонування односкладних означено-особових речень у мові сучасної української прози для дітей, зокрема зацентровано на їхній комунікативно-прагматичній спроможності. Визначено, що такі речення, з огляду на семантико-граматичну реалізацію, є виразниками суб'єктно-об'єктивної модальності й водночас засобами експресивізації висловлення. Установлено, що в досліджуваних контекстах означено-особові речення зумовлені комунікативною потребою економного вираження думки, сприяють діалогізації викладу, його динаміці, деталізації, створюють колорит розмовності, виразно окреслюючи образ автора чи внутрішній стан персонажа твору.

Ключові слова: *односкладне означено-особове речення, типи односкладних речень, комунікативно-прагматична специфіка, сучасна українська проза для дітей.*

Актуальність. Сучасні мовознавчі дослідження засвідчують помітне зростання інтересу до вивчення комунікативно-прагматичних особливостей реченнєвих структур у різностильових текстах. Як слушно зазначає В. Ващенко, саме речення постає центральною мовною одиницею, у якій вдало виявлені стилістичні засоби, саме в ньому закладено той фон, на якому визначають мовні стилі, різновиди, істотні деталі, важливі диференційні особливості сучасного мовлення [1, с. 1]. Особливе місце в синтаксисі української мови посідають односкладні речення, які, виражаючи найтонші значеннєві відтінки, надають мовленню ознак динамізму, стислості, розмовності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Односкладні речення, їхні структурно-семантичні особливості, типологічні вияви неодноразово були предметом зацікавлення багатьох українських та зарубіжних мовознавців: Г. Арполенка, В. Бабайцевої, С. Бевзенка, І. Білодіда, В. Брицина, В. Ваценка, І. Вихованця, В. Горяного, П. Дудика, І. Завальнюк, А. Загнітка, Л. Кадомцевої, В. Кухаревої, О. Пономарева, І. Слинська, І. Сушинської, Г. Чирви, К. Шульжука, К. Югай та ін.

Чимало наукових розвідок присвячено й аналізу функціонування односкладних структур у художніх текстах: С. Бузько – «Функціонування односкладних номінативних речень у поетичному доробку Ліни Костенко», Л. Голоюх – «Односкладні речення в синтаксичній організації мови роману П. Загребельного «Роксолана», М. Ковальчук – «Семантико-синтаксичні параметри односкладних речень у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», Л. Максименко – «Стилістичні функції односкладних речень у поетичному мовленні М. Вінграновського», Н. Пасік – «Прагматика односкладних особових речень у контексті лірико-психологічної прози Євгена Гуцала» та ін.

Проте, попри істотну кількість лінгвістичних розвідок у цій царині, відсутнє комплексне дослідження комунікативно-прагматичного потенціалу односкладних речень, яке б ґрунтувалося на художніх текстах для дітей, що й зумовлює **актуальність** нашої наукової розвідки.

Метою статті є аналіз структурно-семантичних і комунікативно-прагматичних особливостей функціонування односкладних означено-особових речень у мові сучасної

української прози для дітей, установлення закономірностей їхнього поширення й актуалізації.

Зазначена мета зумовила реалізацію таких **завдань**: окреслити функційно-стильове призначення й емоційно-експресивний потенціал односкладних означено-особових речень; обґрунтувати комунікативно-прагматичні чинники їхнього використання в мові сучасної української прози для дітей.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом розвідки слугували сучасні прозові твори для дітей. Основним методом дослідження був описовий.

Виклад основного матеріалу дослідження. Література для дітей та юнацтва зумовлена специфічною комунікативно-психологічною адресністю, особливістю рецепції, що провокує формування жанрових систем, твори яких успішно діалогізують із читачем, є маркерами «читабельності» (динамічний сюжет, композиційна довершеність, яскраві самодостатні характери персонажів) і водночас віддзеркалюють суспільно-психологічні, культурні трансформації, успішно адаптуються до реалій розгерметизованого українського соціуму [5, с. 9]. Такі ефекти в художніх творах виникають також завдяки використанню односкладних речень, які «репрезентують гнучкість мови, її здатність слугувати синтаксичним засобом створення розгорнутих, різноаспектних, різноскерованих висловлень [2, с. 233].

Щодо витлумачення мовної природи цієї категорії речень, зазначимо, що в лінгвістиці поки немає однозначного трактування явища односкладності. Водночас такі структури є цілком самостійними синтаксичними одиницями, які мають широкі виражальні можливості й власну специфіку вживання в усіх стилях мови.

Як окремий структурний тип односкладні речення вирізняв О. Шахматов. Він запропонував термін «односкладні речення» і назвав односкладними такі конструкції, у яких «поєднання суб'єкта й предиката знаходить відповідність в одному члені (вираженому переважно одним словом)» [9, с. 30].

Справді, односкладні речення не протиставлені двоскладним і не є їхніми варіантами з випущеним підметом чи присудком, не потребують поновлення другого головного члена й не можуть бути доповнені ним без зміни змісту висловленого. Це своєрідний «тип простого речення, структурно-предикативна основа якого ґрунтується на функціонуванні єдиного поширеного або непоширеного залежними компонентами (другорядними членами) головного члена, що виступає засобом вираження предикативності» [7, с. 395].

Дискусійним питанням сучасного мовознавства є також класифікація односкладних речень. У пропонованій статті послуговуємося усталеною в академічному синтаксисі української мови класифікацією, згідно з якою виокремлюють односкладні дієслівні (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні) та іменні (номінативні) речення.

У прозових творах для дітей різні типи односкладних речень функціонують неоднаково: найактивніше – означено-особові конструкції. Це пояснюємо бажанням автора зосередити увагу на внутрішньому світі героя, відтворити його настрої, враження та переживання, динамічно й лаконічно відтворити події.

Простежено, що інформативність двоскладних й односкладних речень переважно збігається, проте стилістичне забарвлення останніх виражене яскравіше. Узасвідуючи з простими двоскладними реченнями, односкладні структури розширюють і збагачують стилістичні можливості різножанрових текстів. Напр.: *Слухняно виконую інструкцію – обережно витягую фото з рамки. Після цього знаходжу на «свистку» крихітні кнопки – такі, як на електронному будильнику – і виставляю час. Потім замружують і кладу руку на фотографію – просто на вершечок велетенської піраміди* (3, с. 74). Якщо видозмінити текст, перебудувати односкладні речення на двоскладні, зникне своєрідне забарвлення послідовності виконання дій, зруйнується специфічний динамізм висловлення, Напруження, неспокій, хвилювання героя не будуть передані так гостро. Основну увагу буде зосереджено не на діях, а на особі. Односкладні ж означено-особові речення «чітко

переносять акцент із виконавця дії на дію, є стилістично індивідуальними, зумовленими комунікативною потребою економного вираження думки» [4, с. 122].

Цей тип речень вирізняється своєрідною синтаксичною та стилістичною значущістю. Його використовують за відсутності «потреби в логічному виділенні особи (осіб) у таких займенникових формах, як форми 1-ї або 2-ї особи однини чи множини» [3, с. 239], напр.: *Обов'язково поверну дітей до читання книжок* (12, с. 28); *Давай сюди свої кружальця!* (8, с. 39); *Ходімо до сусідньої хати* (3, с. 20); *Запитаєте пана Кривальського* (4, с. 15). Уживані в українських прозових творах для дітей означено-особові речення «реалізують свої специфічні стильові риси: стислість, економність, яскраву виокремленість на тлі звичних двоскладних реченневих структур» [4, с. 121].

Головний член односкладних означено-особових речень у творах для дітей виражений найчастіше дієсловом першої особи однини дійсного способу теперішнього (напр.: *Вже негайно викликаю* (12, с. 46); *Не втримуюсь від повчань* (16, с. 5); *Прощаюся з малими* (16, с. 7); *Дзвоню в двері навпроти* (16, с. 40); *Стукаю довгенько* (16, с. 40); *У найдальшому кутку, біля сміттевого контейнера, помічаю знайоме картате пальтечко* (16, с. 10); *Знеможено втягую в себе сонячне зимове повітря* (16, с. 17)) та майбутнього часу (напр.: *Що ж, не завважатиму!* (16, с. 52); *Тепер у вас поживу* (19, с. 35); *Або подрімаю на холодильнику* (19, с. 40)).

Таке значне переважання означено-особових речень із головним членом, вираженим дієслівною формою в першій особі однини, можемо пояснити специфікою текстів, призначених для дитячого читання. Для того щоб правильно зрозуміти художній твір, дитина має ставитися до нього як до тексту, у якому зображені реальні герої, ситуації, явища. Оповідач – не просто свідок та коментатор усіх подій, а дійова особа, із якою відбуваються цікаві історії. Зосереджуючи увагу на власних міркуваннях, він формує оцінні судження читачів, викликає почуття вольового й емоційного напруження, закликає до співпереживання.

Означено-особові речення з головним членом, вираженим дієсловом першої особи множини теперішнього та майбутнього часу, трапляються рідше: *Минаємо подвір'я, в якому поважно походить зграйка гусей* (16, с. 6); *Ходімо до середини* (17, с. 15).

Активними є також речення, головний член яких виражений дієсловом наказового способу другої особи однини, напр.: *Ану віддай і більше не лізь не в свої справи* (3, с. 33); *Налаштуй часоліт на першу годину ночі* (3, с. 72); *То ж будь обережний!* (17, с. 77); *Тільки не пропонуй мені пиріжків з яблуками – залиши їх собі* (19, с. 4); *Піди купи мандаринок* (11, с. 39); *Наглядай за моїми горобенятами* (9, с. 22); *Дай мені трошки водички з туманом зеленим* (18, с. 27); *Подаруй супергаплик своїй дівчині та гапликніться разом* (7, с. 24); *Подякуй роботів-інформатору* (3, с. 154); *Дивись краще на свого Юрасика-любасика* (5, с. 5). Менш поширені структури, головний член яких має форму дієслова наказового способу другої особи множини, напр.: *Одведіть мене, будь ласка, до мого будинку* (12, с. 20); *О, дайте мені валер'янки* (16, с. 28); *Одійдіть, будь ласка, в куток, до Дівчинки-Хвилинки* (10, с. 34).

Використання односкладних означено-особових речень у текстах для дітей засвідчує динамічність висловлення, сприяє уникненню повторів членів речення, виражених займенниками. Дієслівна форма вказує на те, що дію виконує означена особа, яка конкретизована комунікативною ситуацією, де чітко можна визначити мовця й адресата мовлення, напр.: *А коли все ж стикався десь із Сашком ніс до носа, то просто тікав, як звичайний боягуз* (3, с. 8).

Простежуємо тенденцію до використання звертань у складі означено-особових речень, які, указуючи на суб'єкта дії, полегшують сприйняття тексту, сприяють асоціативному увиразненню викладу: *[Тату, татуню, врятуй лиса!]* – почала плакати Оксана (2, с. 83); *Мамочко, ріднесенька, приходь швидше* (11, с. 67); *Не вішай носа, братику* (11, с. 101); *Геннадію Максимовичу, візьміть оселедчика* (14, с. 161); *Так отож, мої дорогесенькі, слухайте уважно і запам'ятовуйте* (3, с. 223). Як бачимо, звертання

сприяють максимальному наближенню цих речень до двоскладних. Головний член у таких структурах виражений здебільшого формами наказового способу, що дає змогу авторові буквально вести за собою читачів, залучати до описуваних дій.

Крім виразної структурно-семантичної специфіки, коли головний член є не лише структурним компонентом, а й активно перебирає на себе семантичну значущість висловленого, означено-особові речення виявляють ще й широкі експресивно-виражальні можливості. Ефекту експресивізації досягають передусім завдяки застосуванню стилістичного прийому повтору, зокрема дієслівних форм. Повторення дієслів виражає семантику неперервності процесу, багаторазової тривалої дії, яка потребує великих фізичних чи психологічних зусиль для подолання труднощів. Пор.: **Обертаю, обертаю, обертаю вже!** (10, с. 115); **Ключите, рибоньки! Ключите, будь ласка** (13, с. 123); **Випий, синку, випий молочка** (13, с. 123); **Шукали-шукали той двір і ті візерунчасті двері, але так і не знайшли** (15, с. 19); **І тікаю звідси сам – вірю-вірю чудесам** (15, с. 55); **Давай-давай! І не барись** (10, с. 21); **Зачекай-зачекай! Не дзвони ще** (6, с. 107).

Виявлено також використання трикомпонентних дієслівних повторів: **Піднімаємося-піднімаємося-піднімаємося... Усе в тебе всередині вниз іде. А тоді опускаємось-опускаємось-опускаємось. І все у тебе всередині вгору іде** (13, с. 62). Завдяки таким повторам головного члена речення зростає динамічність, поглиблюється змістове насичення, згадані фрагменти стають емоційно-експресивним ядром розповіді.

Експресивного впливу на читача досягають також повторенням синонімічних, подекуди взаємозамінних дієслівних форм, якими виражений головний член односкладного речення, напр.: **Я мудрець Розуман. Все відаю, все знаю** (12, с. 14).

Спостережено, що значної емоційної напруги поетичному тексту надає також спонукально-оклична інтонація означено-особових речень, напр.: **А мене краще пригости рибкою!** (19, с. 4); **Не можу всьому цьому дати ради – і край!..** (16, с. 36); **Не хвилюйтесь! Не пропаду!** (12, с. 12); **Крацюго словоноші у лісі не знайдеши!** (8, с. 36); **От побачиш!** (16, с. 44). Ще більш стилістично виразними є означено-особові речення з питальною інтонацією, напр.: **І знаєш чим прославився той характерник?** (3, с. 93); **А якщо вас не випущу? І примушу доглядати за квітами?** (12, с. 25); **Справді-справді принесете?** (1, с. 30). Вони спрямовують читача на пошуки відповідей у тексті твору, створюють ефект посиленого очікування, чим інтригують читача, викликають підвищений інтерес до оповіді. Водночас такі структури надають художнім творам діалогічності, зверненості до читача, який легко може уявити себе адресатом.

Реалізація комунікативно-прагматичних спроможностей означено-особових речень представлена й частотним використанням однорідних головних членів у їхньому складі, які надають синтаксичним конструкціям стилістичної виразності, передають динаміку оповіді, поживляють, конкретизують або ж відтворюють послідовність розгортання подій. Для таких речень, як слушно зауважує А. Коваль, характерне перенесення акценту з діяча на дію, нагнітання дії [6, с. 29], напр.: **Заходь у сад і починай тренуватися!** (3, с. 17); **Головне: ні з чого не дивуйся і не кричи** (3, с. 40); **Витягни фотографію з рамки, приклади до неї руку** (3, с. 74); **Цим ключем відчиниш дверцята, сядеш за кермо, а далі отримаєш нові інструкції** (3, с. 58); **Ось напечемо пиріжечків з яблуками й волошку почастуємо** (19, с. 8); **Ну, трохи відпочинемо й за півгодини будемо рушати!** (8, с. 35); **Насторожено відчиняю вхідні двері й опиняюсь у темному возкому під'їзді** (16, с. 39); **Нехай ітиму довше, та бодай не заважатиму** (16, с. 24); **Даю першокласникам завдання і знетямлено вилітаю в коридор** (3, с. 28); **Обережно беру двома пальцями гостинця і виходжу** (3, с. 13); **«12.00», – [пишу і ставлю свій підпис]** (3, с. 4).

Висновки і перспективи. Отже, односкладні означено-особові конструкції становлять своєрідну щодо структури й семантики синтаксичну категорію. Їм властиве перенесення акценту з діяча на дію, нагнітання дії особливо тоді, коли дієслово перебуває в наказовій формі. Сучасна українська проза для дітей демонструє процес актуалізації означено-особових речень, які виявляють неоднакову комунікативно-прагматичну

специфіку функціонування, що залежить від тематики твору, його жанрового різновиду, а також від особистих уподобань й інтенцій письменника. За допомогою досліджуваних синтаксичних одиниць автор художнього твору розкриває індивідуалізований внутрішній світ героя, виводить його в центр зображення, динамізує мовлення персонажів, передає емоційно-експресивну й інтонаційну природу висловлення, забезпечує економію виражальних засобів, сприяє стилізації розмовності.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в аналізі формально-синтаксичних та функційно-стилістичних особливостей інших типів односкладних речень у мові сучасної української прози для дітей.

Список використаної літератури

1. Вашенко В. С. Стилістика речення в українській мові : учб. посіб. з стиліст. синтаксису. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т, 1968. 158 с.
2. Дудик П. С. Односкладні речення. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. С. 232–262.
3. Дудик П. С. Стилістика української мови: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів. Київ : Видавн. центр «Академія», 2005. 368 с.
4. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : монографія. Вінниця : Нова Книга, 2009. 400 с.
5. Кизилова В. В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс : навч.-метод. посібник для студ. вищих навч. закл. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2015. 236 с.
6. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови : підруч. для студентів філол. ф-тів ун-тів. Київ : Вид-во Київськ. ун-ту, 1967. 400 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
8. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. 3-е изд. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 624 с.

Список використаних джерел

1. Андрусак І. Вісім днів із життя Бурундука. Київ : Грані-Т, 2012. 72 с.
2. Вздольська В. Вертихвіст : повість. Київ : Грані-Т, 2013. 100 с.
3. Воронина Л. Таємне Товариство Боягузів та Брехунів : повісті. Київ : Грані-Т, 2012. 268 с.
4. Гаврош О. Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу. Львів : Видавництво Старого Лева, 2007. 191 с.
5. Гуменюк Н. Зустріч на Босому мосту. Київ : Грані-Т, 2009. 184 с.
6. Дереш Л. Дивні дні Гані Грак. Київ : Грані-Т, 2007. 128 с.
7. Есаулов О. Таємниця Великого Сканера. Київ : Гамазин, 2009. 192 с.
8. Малик Г. Вуйко Йой і Лишиня : повість. Київ : Грані-Т, 2010. 128 с.
9. Мовчун Л. Арфа для павучка. Львів : Видавництво Старого Лева, 2012. 48 с.
10. Нестайко В. Найновіші пригоди Їжачка Колька Колючки та Зайчика Косі Вуханя. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2008. 160 с.
11. Нестайко В. Одиниця з обманом : повісті й оповідання. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. 320 с.
12. Нестайко В. Принцеса Іванна. Дивовижні пригоди незвичайної принцеси : повість-казка. Київ : Країна Мрій, 2015. 64 с.
13. Нестайко В. Тореодори з Васюківки. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. 440 с.
14. Нестайко В. Чарівний талісман : повісті. Київ : Країна Мрій, 2010. 288 с.
15. Нестайко В. Чарівні окуляри. Київ : Веселка, 2008. 95 с.
16. Павленко М. Чи шкідливо ходити покрівлями гаражів? Київ : Грані-Т, 2011. 70 с.
17. Сняданко Н. Країна поламаних іграшок. Київ : Грані-Т, 2008. 80 с.
18. Чередниченко Д. Мандри Жолудя: вірші, казки, оповідання. Київ : Школа, 2007. 224 с.
19. Чередниченко Д. Чого Волошка запишалася. Київ : Грані-Т, 2012. 60 с.

References

1. Vashchenko, V. S. (1968). Stylistyka rechenia v ukrainkii movi : uchb. posib. z stylist. syntaksysu [Stylistics of the sentence in the Ukrainian language]. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk. derzh. un-t, 158 (in Ukr.).
2. Dudyk, P. S. (1972). Odnoskladni rechenia. In : Bilodid I. K. (Ed.). Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys [One-syllable sentences. Modern Ukrainian literary language. Syntax]. Kyiv: Nauk. dumka, 232–262 (in Ukr.).
3. Dudyk, P. S. (2005). Stylistyka ukrainskoi movy : navch. posib. dlia studentiv vyshchychk navch. zaklad. [Stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv: Vydavn. tsentr «Akademii», 368 (in Ukr.).

4. Zavalniuk, I. Ya. (2009). Syntaksychni odynytsi v movi ukrainskoi presy pochatku XXI stolittia: funktsionalnyi i prahmalinhvistychnyi aspekty : monohrafiia [Syntactic units in the language of the Ukrainian press of the beginning of the XXI century: functional and pragmlinguistic aspects]. Vinnytsia: Nova Knyha, 400 (in Ukr.).
5. Kyzlyova, V. V. (2015). Ukrainska literatura dlia ditei ta yunatstva: novitnii dyskurs : navchalno-metod. posibnyk dlia stud. vyshchikh navch. zakl. [Ukrainian literature for children and youth: the latest discourse]. Starobilsk: Vyd-vo DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka», 236 (in Ukr.).
6. Koval, A. P. (1967). Praktychna stylystyka suchasnoi ukrainskoi movy : pidruch. dlia studentiv filol. f-tiv un-tiv [Practical stylistics of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Vyd-vo Kyivsk. un-tu, 400 (in Ukr.).
7. Rusanivskiyi, V. M., Taranenko O. O. (Ed.) (2000). Ukrainska mova. Entsyklopediia [Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv : «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 752 (in Ukr.).
8. Shakhmatov, A. A. (2001). Syntaksys russkoho yazyka [Russian syntax]. 3-e izd. Moskva : Editorial URSS, 624 (in Russ.).

List of used sources

1. Andrusiak, I. (2012). Visim dniv iz zhyttia Burunduka [Eight days in the life of a chipmunk]. Kyiv: Hrani-T, 72 (in Ukr.).
2. Vzdulska, V. (2013). Vertykhvist: povist [Scatterbrain]. Kyiv: Hrani-T, 100 (in Ukr.).
3. Voronyna, L. (2012). Taiemne Tovarystvo Boiahuziv ta Brekhuniv: povisti [Secret Society of Cowards and Liars]. Kyiv: Hrani-T, 268 (in Ukr.).
4. Havrosh, O. (2007). Neimovirni pryhody Ivana Syly, naiduzhchoi liudyny svitu [Incredible adventures of Ivan Sila, the strongest man in the world]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 191 (in Ukr.).
5. Humeniuk, N. (2009). Zustrich na Bosomu mostu [Meeting on the Barefoot Bridge]. Kyiv: Hrani-T, 184 (in Ukr.).
6. Deresh, L. (2007). Dyvni dni Hani Hrak [Strange days of Ghana Grak]. Kyiv: Hrani-T, 128 (in Ukr.).
7. Esaulov, O. (2009). Taiemnytsia Velykoho Skanera [The secret of the Great Scanner]. Kyiv: Hamazyn, 192 (in Ukr.).
8. Malyk, H. (2010). Vuiko Yoi i Lyshynia : povist [Uncle Yoi and Lishynia]. Kyiv: Hrani-T, 128 (in Ukr.).
9. Movchun, L. (2012). Arfa dlia pavuchka [Harp for a spider]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 48 (in Ukr.).
10. Nestaiko, V. (2008). Nainovishi pryhody Yizhachka Kolka Koliuchky ta Zaichyka Kosi Vukhania [The latest adventures of Kolka Kolyuchka the Hedgehog and Kosi Vuhan's Bunny]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 160 (in Ukr.).
11. Nestaiko, V. (2006). Odynytsia z obmanom : povisti y opovidannia [Unit with deception]. Kharkiv: VD «ShKOLA», 320 (in Ukr.).
12. Nestaiko, V. (2015). Pryntsesa Ivanna. Dyvovyzhni pryhody nezvychainoi pryntsesy : povist-kazka [Princess Ivanna. Amazing adventures of an unusual princess]. Kyiv : Kraina Mrii, 64 (in Ukr.).
13. Nestaiko, V. (2009). Toreodory z Vasiukivky [Toreadors from Vasyukivka]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 440 (in Ukr.).
14. Nestaiko, V. (2010). Charivnyi talisman : povisti [Magic mascot]. Kyiv: Kraina Mrii, 288 (in Ukr.).
15. Nestaiko, V. (2008). Charivni okuliary [Magic glasses]. Kyiv: Veselka, 95 (in Ukr.).
16. Pavlenko, M. (2011). Chy shkidlyvo khodyty pokrivliamy harazhiv? [Is it harmful to walk on the roofs of garages?]. Kyiv: Hrani-T, 70 (in Ukr.).
17. Sniadanko, N. (2008). Kraina polamanykh ihrashok [The country of broken toys]. Kyiv: Hrani-T, 80 (in Ukr.).
18. Cherednychenko, D. (2007). Mandry Zholudia : virshi, kazky, opovidannia [Mandry Acorn]. Kyiv: Shkola, 224 (in Ukr.).
19. Cherednychenko, D. (2012). Choho Voloshka zapyshalasia [What Cornflower was proud of?]. Kyiv: Hrani-T, 60 (in Ukr.).

R. I. HOROBETS. COMMUNICATIVE-PRAGMATIC SPECIFICITY OF FUNCTIONING OF SINGLE-COMPOUND SENTENCES-PERSONAL SENTENCES IN THE LANGUAGE OF MODERN UKRAINIAN PROSE FOR CHILDREN

Summary. Introduction. *In modern linguistics, a lot of scientific research is devoted to the analysis of the functioning of simple structures in literary texts.*

However, a study of the communicative and pragmatic potential of single-syllable sentences, which would be based on artistic texts for children, has not yet been carried out.

Purpose. *Analysis of structural-semantic and communicative-pragmatic features of functioning of one-syllable definite-personal sentences in the language of modern Ukrainian prose for children, establishment of regularities of their distribution and actualization.*

Results. *One-syllable definite-personal constructions constitute a syntactic category peculiar to structure and semantics. They are characterized by the transfer of emphasis from the actor to the action, the injection of action, especially when the verb is in the imperative form. Modern Ukrainian prose for children demonstrates the process of actualization of definite-personal sentences, which reveal different communicative-pragmatic specifics of functioning, which depends on the subject of the work, its genre variety, as well as on the personal preferences and intentions of the writer.*

Originality. *Scientific research is the first attempt to analyze the communicative-pragmatic specifics of the functioning of one-syllable definite-personal sentences in the language of modern Ukrainian prose for children.*

Conclusion. *With the help of researched syntactic units the author of the work of art reveals the individualized inner world of the hero, brings it to the center of the image, dynamizes the speech of the characters, conveys the emotionally expressive and intonational nature of expression, saves expressive means, promotes stylization.*

We see the prospect of further scientific research in the analysis of formal-syntactic and functional-stylistic features of other types of one-syllable sentences in the language of modern Ukrainian prose for children.

Key words: *one-syllable signified-personal sentence, types of one-syllable sentences, communicative-pragmatic specifics, modern Ukrainian prose for children.*

Надійшла до редакції 07.02.21
Прийнято до друку 11.04.21

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ СИНКРЕТИЧНИХ СУРЯДНО-ПІДРЯДНИХ СПОЛУЧНИКІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ В. ШЕВЧУКА)**

Н. В. Маслюк, аспірантка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)
e-mail: masluk.natalka@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9746-6039

*Статтю присвячено аналізу семантико-синтаксичної сфери функціонування синкретичних сурядно-підрядних сполучників в ідіостилі Валерія Шевчука. Досліджено специфіку синкретизму означених сполучників у творах «Три листки за вікном», «Дім на горі», «На полі смиренному», «Око прірви». Проаналізовано семантико-синтаксичний потенціал виокремлених К. Г. Городенською сурядно-підрядних сполучників: протиставно-пояснювальних, протиставно-допустових, розділово-допустових, зіставності-відповідності. Активність функціонування та особливості семантико-синтаксичного вияву кожної з груп підтверджено прикладами з творів письменника. Серед протиставно-пояснювальних сполучників найактивнішими є **тобто, чи**; у межах протиставно-допустових – **але, однак, проте**; розділово-допустових – **хоч ..хоч, чи то ...чи то**. Сполучники зіставності-відповідності не представлені в аналізованих творах письменника. Кожна семантико-синтаксична група сполучників співвіднесена з відповідним різновидом складного речення чи із синтаксичним варіантом простого ускладненого речення. Визначено кількісні показники частотності вживання кожного сполучного засобу.*

Ключові слова: сурядно-підрядні сполучники, протиставно-пояснювальні, протиставно-допустові, розділово-допустові, зіставності-відповідності, твори Валерія Шевчука.

Актуальність. За традиційного підходу в граматиці сполучники трактують як незмінну службову частину мови [9, с. 293], що слугує засобом зв'язку членів речення або предикативних частин речення. Однак сучасні дослідження у сфері синтаксису складного речення засвідчують, що сполучники «не лише сполучають складники реченнєвої структури в єдине смислове й інтонаційне ціле, а і є своєрідними виразниками семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складного речення» [11, с. 416]. Визначення гетерогенності функціонування сполучних засобів складних сполучникових та простих ускладнених речень актуалізувало вивчення специфіки виражених ними семантико-синтаксичних відношень, спричинило оновлення їхньої класифікації. Зазнала певних трансформацій і класифікація складних речень в аспекті теорії перехідності [13]. Усе це зумовило актуальність вивчення синкретичних сполучних засобів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Упродовж останніх десятиліть в українському мовознавстві активно обговорюють питання класифікації сполучних засобів [5; 12]. Сучасні лінгвістичні дослідження у сфері синкретизму сполучників зосереджені на їхньому формально-синтаксичному та семантико-синтаксичному функціонуванні. Зазначений підхід до аналізу засобів синтаксичного зв'язку представлений у монографіях К. Г. Городенської [6], О. В. Ковтун [10], Л. В. Шитик [13]. Проаналізовано специфіку функціонування й особливості семантичної структури сполучних засобів у межах складнопідрядних (Р. О. Христіанінова [12], Н. Ю. Ясакова [14]) та складносурядних речень (Г. С. Весельська [1], О. Ю. Роїк [11]). Комплексний систематизований опис сполучників представлено в «Грамотичному словнику української мови» К. Г. Городенської [4]. Попри це, синкретичні сполучники не вивчені остаточно, оскільки сучасний художній дискурс уможлиблює уточнення нових аспектів семантико-

синтаксичного функціонування синкретичних сполучних засобів, зокрема сурядно-підрядних сполучників.

Мета статті – з'ясувати специфіку семантико-синтаксичного функціонування синкретичних сурядно-підрядних сполучників у творах Валерія Шевчука.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати семантико-синтаксичні особливості синкретичних сурядно-підрядних сполучників;
- 2) виявити кількісні показники вживання означених сполучних засобів в ідіостилі письменника;
- 3) визначити синтаксичні умови функціонування сурядно-підрядних сполучників як компонентів складного речення чи елементів простого ускладненого речення.

Матеріали і методи дослідження. Фактичний матеріал дослідження дібрано з романів Валерія Шевчука «Три листки за вікном», «Дім на горі», «На полі смиренному», «Око прірви». У процесі дослідження використано метод лінгвістичного опису мовних явищ для інвентаризації синкретичних сполучних засобів та з'ясування особливостей їх уживання, метод контекстного аналізу – для встановлення семантико-синтаксичних особливостей ужитих в ідіостилі В. Шевчука сурядно-підрядних сполучників; метод кількісних підрахунків – для визначення частотності використання досліджуваних мовних одиниць.

Результати дослідження та їх обговорення. Сполучники виражають семантико-синтаксичні відношення між синтаксичними одиницями простого (однорідні члени речення) чи предикативними частинами складного речення. За характером зв'язку ці компоненти можуть бути граматично рівноправні (сурядні, умовно незалежні) або ж граматично нерівноправні (підрядні, за такої умови одна з частин підпорядкована іншій).

Традиційно в українському мовознавстві складним реченням називають синтаксичну конструкцію, утворену поєднанням кількох предикативних частин на основі відповідного синтаксичного зв'язку й семантико-синтаксичних відношень і використовуювану в ролі одиниці повідомлення [3, с. 280]. На переконання І. Р. Вихованця, «центр формально-граматичної організації основних різновидів складного речення становлять сполучники (або сполучні слова), які вказують на тип синтаксичного зв'язку» [там само, с. 282]. Зрозуміло, відповідні сполучні засоби є показниками сурядного чи підрядного сполучникового зв'язку в складних сполучникових реченнях [9, с. 444]. За участю сполучників у вираженні семантико-синтаксичних відношень їх поділяють на сполучники сурядні (сурядності) та підрядні (підрядності) [6, с. 17; 9, с. 294].

Частина складних речень української мови одночасно містить ознаки і складносурядних, і складнопідрядних речень унаслідок трансформації, перенесення семантико-синтаксичних відношень з одного різновиду на інший [3, с. 284]. Такий перехідний тип синтаксичного зв'язку характерний для речень, що поєднують підрядні засоби зв'язку між предикативними частинами і сурядні змістові відношення між ними або ж сурядні засоби зв'язку за підрядних змістових відношень [6, с. 40–41; 13, с. 258–324].

У зазначених різновидах речень сполучні засоби нетипово виконують свою семантико-синтаксичну функцію, що й зумовило перегляд класифікації сполучників української мови, адже традиційний поділ на сурядні та підрядні внеможливілює визначення всієї повноти переданих ними семантико-синтаксичних відношень.

У пропонованому дослідженні використано класифікацію сполучних засобів, представлену в монографії К. Г. Городенської. Науковець диференціює дві групи синкретичних сполучників: сурядно-підрядні та підрядно-сурядні. [6, с. 38–45]. На думку дослідниці, сурядно-підрядні сполучники доцільно виокремлювати на основі вираженого ними синкретичного сурядно-підрядного зв'язку, суть якого полягає в поєднанні ним синтаксичних одиниць (предикативних частин чи інших одиниць), що мають ознаки граматичної рівноправності / нерівноправності [6, с. 38]. Граматичну рівноправність зумовлює синтаксична незалежність частин для вираження тотожної думки, коли друга

частина покликана увиразнювати, конкретизувати вже висловлене в першій частині, але за допомогою інших формально-синтаксичних засобів. Водночас граматичну нерівноправність спричинює опосередкована залежність другої частини від предикативного ядра чи якогось із членів речення першої частини [6, с. 39].

К. Г. Городенська вважає за доцільне зараховувати до групи синкретичних сурядно-підрядних сполучників пояснювально-ототожнювальні сполучники *тобто*, *себто*, *цебто*, *або*, *чи*. На думку І. Р. Вихованця, поєднані зазначеними сполучними засобами складні речення належать до розряду синкретичних. Їхні предикативні частини (препозиційна пояснювана та постпозиційна пояснювальна) вступають у пояснювальні відношення [3, с. 345]. К. Г. Городенська стверджує, що означений вид зв'язку характерний і для поєднання інших синтаксичних одиниць. На думку дослідниці, пояснювально-ототожнювальні сполучники можуть бути використані в реченнях, де друга частина висловлення (предикативний компонент чи інша синтаксична одиниця) є тотожною за змістом висловленого в першій частині, але водночас уточнює, конкретизує, чіткіше з'ясовує надану інформацію [6, с. 39–41]. Подеколи пояснювально-ототожнювальні сполучники допомагають граматично передати ідентичність понять, назв (окремих слів, словосполучень) у простому ускладненому реченні [там само, с. 87]. Як бачимо, комунікативна причина появи пояснювальної конструкції може бути різною (зокрема, поєднання різних номінацій того самого поняття; виклад у пояснювальній конструкції додаткової, супровідної інформації для правильного розуміння пояснюваного тощо) [6, с. 108–112; 8, с. 35], що спричинює модифікацію семантичного відношення тотожності й різний характер граматичного зв'язку між поєднуваними частинами [6, с. 39].

К. Г. Городенська виокремлює основні позиції вживання в українській мові пояснювально-ототожнювальних сполучників, серед яких найчастотнішим є *тобто* [6, с. 108–112]. У творах В. Шевчука реалізована більшість цих характеристик. Проаналізуємо найтиповіші з них¹.

1. Приєднання предикативної частини, яка чіткіше з'ясовує, пояснює виражений у попередній предикативній частині зміст, напр.: *Коли вдасться мій задум і вистава сподобається – я врятований, **тобто** примирення настане, а життя моє освітиться незгасимим світлом* («Три листки за вікном»); *Диякон Созонт був сильною будови чоловічина, мав сорок і два роки, але борода його вже посівіла по краях, так само й густе чорне волосся, **тобто** голову мав пелехату* («Око прірви»).

2. Уживання парцельованої частини з тією самою функцією, напр.: *Чи тоді, коли на мене дивилося Око Прірви, чи коли його не було; зрештою, чи тоді, коли Смерть здавалася мені мостом між марнотами і тлінним світом та вічністю, чи ж тоді, коли вона бачилася мені служницею ненависника світу – диявола? **Тобто** сумнів у мене був: чи диявол є супротивником Божим, чи інструментом його для нашого спитування?* («Око прірви»).

3. Уживання слова, словосполучення, кількісно-іменної сполуки, тотожних за значенням попередньому слову, словосполученню, кількісно-іменній сполуці, напр.: *Зала була забита людьми, бо такого не бачив у Шклові ще ніхто, прийшли благочестиві і римляни, **тобто** єзуїти й домініканці* («Три листки за вікном»); *<...> і, коли це зі мною траплялося, нездатний ставав, **тобто** охлялий, сонний, не маючи ні до чого інтересу, все мені тоді здається у світі несправжнє й позбавлене глузду, людські дії видаються примарними, а марнота всюдисущою* («Око прірви»).

4. Приєднання власної назви, яку вживають паралельно до попередньої, у творах В. Шевчука віднаходимо лише в позиції називання прізвиська замість прізвища чи імені, тоді як у К. Г. Городенської мова йде про географічні назви. Напр.: *– Звати мене Федором на прізвище Куценко, **чи** Куций, я підсусідок значкового товариша пана Нестора*

¹ Основні позиції функціонування пояснювально-ототожнювальних сполучників аналізуємо за К. Г. Городенською [6].

Федоровича («Три листки за вікном»); Тоді Нечерда, **чи** інакше Дядечко, сказав: – Піди-но постав, негідний сину, мені кухля! («Три листки за вікном»).

5. Уживання словосполучення або речення, що розкриває суть попередньо вжитого терміна чи слова, напр.: *Можна назвати його кільцем, **або** ж змієм, що кусає власного хвоста* («Три листки за вікном»); *Одежа була чорна, з полотна, без розкриль, **тобто** не розділена навпіл, але пошита щільно, як дияконський стихар, із вузькими рукавами – цю накидку перегрини носять поверх звичайних одерж, схованих під нею* («Око прірви»).

6. Приєднання словосполучення чи речення, що є контекстуальним поясненням / уточненням попереднього слова, висловлення, напр.: *Марія Яківна притакувала і скаржилася, що Хлопцева мама давно до неї не приходила, а вона, **тобто** Марія Яківна, правду кажучи, за нею скучає* («Дім на горі»); *Все добро своє, сказали ці брехуни, він, **себто** я, набув злісними нападами й грабунками* («Три листки за вікном»).

Інколи пояснювальне значення синкретичного сполучника у творах В. Шевчука може бути підсилене частками *б, ж*, напр.: *Волею долі, може, проясниться в Анатолія, **чи б** то Віталія, розум, і він згадає всіх своїх покинутих та покривджених* («Дім на горі»); *Можна назвати його кільцем, **або** ж змієм, що кусає власного хвоста* («Три листки за вікном»); *Господар Василь Бабій за Кучурбу, **чи** ж бо Кочубея, посвідчив* («Три листки за вікном»).

З огляду на синтаксичну будову, прості речення, що мають у своєму складі синтаксичні одиниці, поєднані пояснювально-ототожнювальними сполучниками, можна схарактеризувати як ускладнені прикладкою.

Що ж до характеристики складних речень, предикативні частини яких поєднані сполучниковими маркерами пояснювальних семантико-синтаксичних відношень, Л. В. Шитик радить кваліфікувати їх як синкретичні утворення, підрядні за формою й сурядні за змістом на тій підставі, що за формальним показником вони мають будову підрядного, але частини між собою відносно рівноправні [13, с. 270].

До другої групи синкретичних сурядно-підрядних сполучників К. Г. Городенська зараховує протиставно-допустові *а, але, зате, проте, однак* [6, с. 41]. Як відомо, протиставні сполучники виражають протиставні відношення між синтаксичними частинами у складносурядному реченні або між однорідними членами речення. Подвійний статус вищезазначених сполучних засобів зумовлений уживанням їх у складних реченнях, частини яких формально пов'язані сурядним протиставним сполучником, але водночас виражають допустові семантико-синтаксичні відношення [там само, с. 41]. Як стверджує К. Г. Городенська, оскільки частини речення повинні виражати контрастне значення, у формуванні протиставного відношення певну роль відіграє лексичне наповнення поєднаних складників речення [там само, с. 61]. Ця ознака характеризує й синкретичний синтаксичний зв'язок. Відновити ж формальний показник допустовості можна, увівши сполучник *хоч, незважаючи на те що* та ін. Протиставно-допустові сполучники у творах В. Шевчука вжито переважно в складних реченнях, напр.: *Очі його покривала кривава пелена, **але** силу він ще мав* («Дім на горі»); *Гострою колючкою дрягнуло мене те запитання, **але** на вуста лягла спокійна всмішка* («Три листки за вікном»); *Одному дано вогню більше, іншому менше, **зате** не кожному дається донести його до кінця днів своїх* («Три листки за вікном»); *<...> таке моє жадання може видатися на стороннє око химерним, **однак** було воно щире* («Три листки за вікном»).

Зрідка В. Шевчук передає синкретичні протиставно-допустові відношення, маркуючи їх відповідними засобами зв'язку, у простому реченні, ускладненому однорідними членами речення. Напр.: *Знав, що там обов'язково зустріну органіста, **але** не боявся тієї зустрічі. Небагато мені вже залишилося, небагато я вже й можу, **але** хай зустріну морок віч-на-віч, як лицар* («Три листки за вікном»).

Протиставно-допустові відношення, виражені сполучником *проте*, у творах В. Шевчука вжито переважно в парцельованих конструкціях, напр.: *І я вже насправді хотів*

заспівати, вже й навипиньки звівся, так моцувався. **Проте** голосу не було, лише підступно мокли щоки, бо сльози без припину котилися мені по обличчі («Три листки за вікном»).

Зафіксовано парцельовані конструкції зі сполучниками *однак, але*, напр.: *Звісно, це завдало мені скрути, бо знову я опинився без даху над головою і без заняття. Однак регент, новий мій знайомий, заспокоїв мене* («Три листки за вікном»); *Тоді до неї простяглося десяток рук, щоб вихопити листок. Але вона була моторніша, сховала листка за спину і сказала безапеляційно...* («Дім на горі»).

Що ж до особливостей уживання синкретичного сполучника *однак* (чи його фонетичного варіанта *одначе*), то його семантичний потенціал автор часто використовує в ролі вставного слова, напр.: *<...> стояла оце перед нею, і ладна була все задля неї віддати. Галя, однак, мала інші думки* («Дім на горі»).

Складні речення, предикативні частини яких поєднані протиставно-допустовими сполучниками, на думку Л. В. Шитик, варто кваліфікувати як синкретичні конструкції, сурядно-підрядні за формою та значенням, оскільки, за граматичної рівноправності предикативних частин, речення має відчутний семантичний відтінок підрядності [13, с. 272]. Синтаксичних одиниць такого типу найбільше у творчому доробку В. Шевчука.

До синкретичних сурядно-підрядних сполучників зараховано й розділово-допустові повторювані *хоч ...хоч, чи то ...чи то, чи ...чи* [6, с. 196]. На думку деяких дослідників, такі повторювані сполучники в поєднанні з протиставним *а (але, та)* утворюють сполучникові комплекси [13, с. 119–120; 14, с. 6–7]. Однак відсутність формального показника протиставності не позбавляє висловлення відповідної семантики, яку легко встановити, умовно відновивши в синтаксичній будові речення відповідний сполучник. К. Г. Городенська зауважує, що для повторюваних розділових сполучників характерне значення альтернативи з кількох можливих характеристик чи вагання щодо вибору [6, с. 64; 5]. Воно властиве (але за певної умови, висловленої в реченні) і синкретичним розділово-допустовим засобам зв'язку. Напр.: **Чи** *вловив на нещирості, чи й так – між нами запала на мить тиша* («Три листки за вікном»); **Чи** *то так впливало на неї західне небо, чи так налаadowувала себе, зрозуміла раптом Галя: оця стара, яка сидить так велично й поважно на порозі, й справді гідна королівської корони* («Дім на горі»).

Притаманне ж повторюваному розділовому сполучнику *чи ...чи* питальне забарвлення [6, с. 45] стає другорядним саме завдяки протиставній семантиці, напр.: *Але чи зблудив я, чи й справді так було треба, села мені не трапилося...* («Три листки за вікном»).

Як зауважує К. Г. Городенська, складні речення, предикативні частини яких поєднані розділово-допустовими сполучниками, подеколи мають відтінок значення, за якого важливі всі вказані ознаки. Це також характерне для речень з повторюваними розділовими сполучниками. У творах В. Шевчука фіксуємо такі конструкції, напр.: *І хоч стояли ще гарячі дні, хоч цвіркуни ще кричали-заливалися, хоч дзвонив, розсипаючи срібло, жайворонок, Іван відчув, що той навучок проклав дорогу і до його серця* («Дім на горі»).

Погоджуємося з думкою Л. В. Шитик, що складні речення, предикативні частини яких поєднані розділово-протиставними сполучниками, логічно зараховувати до сурядно-підрядних розділово-допустових речень, у яких «названі протилежні явища, із якими зіставлено повідомлене в другій частині» [13, с. 274].

Окремо варто сказати про вживання у творах В. Шевчука повторюваного сполучника *чи...чи* в реченнях, що за своїм пунктуаційним оформленням нагадують безсполучникові конструкції, однак презентують підрядний зв'язок між частинами. Напр.: *Гультіпаки домовлялися ^{як?} про мою смерть: чи одразу вбити та в хліб затагти, чи голого до груші прив'язати* («Три листки за вікном»).

На переконання Л. В. Шитик, якщо пунктуаційне оформлення речень відповідає схемі [двокрапка – *чи* – крапка] або [кома – *чи* – знак питання], конструкції можна характеризувати як проміжні утворення, позначені однаковим ступенем вияву синтезованих показників [13, с. 70], де повторюваний *чи...чи* виконує роль сполучника-

частки. Напр.: *Отже, на восьмий день вийшов ігумен і запитав, звідкіля він і куди йде, як зветься, чи не вчинив нічого лихого, чи не тікає від панів своїх?* («Око прірви»).

У творах В. Шевчука у такому значенні найчастіше вжито одиничний *чи*, напр.: *Самі дива, отче, бачиш, чи не забагато їх? Отож і покликав я тебе, брате, щоб збігав ти подивився, чи ж у келії Михаль?* («На полі смиренному»).

Якщо ж пунктуаційне оформлення речення не порушує лад безсполучникового речення [двокрапка – *чи* – знак питання], то в *чи* переважають диференційні ознаки питальної частки [13, с. 70]. Напр.: *Скажи, старче: чи кожен, хто шукає, знаходить незвідане, чи нам, молодим, судилося перейти тільки ваші стежки?* («Три листки за вікном»); *А в тому, що я не міг належно визначити: чи Дух Божий поселяється в мені тоді, коли любив цей світ, чи тоді, коли я його ненавидів, отже, чи тоді, коли починався його красою, чи коли бачив красу погноєм та вмістилищем тліну?* («Око прірви»).

Домінують ознаки сполучника в складнопідрядних реченнях, що мають властиве їм пунктуаційне оформлення – кому між предикативними частинами й крапку в кінці речення [13, с. 70]. Напр.: *«Все це мало статися, – подумав він, слухаючи мелодійний подзвін, – бо коли б не так, хто зна, чи варто було б і виживати...»*; *Людина крива й бистронога однаково йдуть, має значення, чи добру дорогу вони топчуть* («Три листки за вікном»); *Немає ніякого дякона у Львові, і не там це відбувалося, а таки в Києві, і я не певен, чи воно відбувалося, а чи було це сонне видження* («Око прірви»).

Усі наведені випадки вживання повторюваного (*чи ...чи*) й одиничного (*чи*) сполучника презентують синкретизм виражених ним семантико-синтаксичних відношень.

Четверту групу синкретичних сурядно-підрядних сполучних засобів становлять сполучники зіставності-відповідності, транспоновані зі сфери підрядних сполучників: *отже й, отже і* [5; 6, с. 58–61, 107]. Однак зразків уживання цих сполучних засобів в обстежених творах В. Шевчука не виявлено.

Укладений корпус ілюстративного матеріалу є показовим, оскільки він нараховує 191 приклад уживання сурядно-підрядних сполучників. Найчисельнішим є сполучник *але* (102 одиниці – 59 %), *тобто* (40 речень – 20,9 %), *чи* (22 одиниці – 11,5 %). Менш кількісним є використання сполучників *однак* (9 – 4,7 %), *чи...чи* (6 – 4,1 %), *проте* (4 – 2,0 %), *хоч...хоч* (3 – 1,5 %). Найменший вияв мають *або, себто, зате, та, чи то...чи то* (кожен по 0,5 %).

Висновки і перспективи. Отже, функціонування синкретичних сурядно-підрядних сполучників позначене розмаїттям семантико-синтаксичного вияву. Будова речення, його формально-синтаксичне комплектування, контамінований характер семантико-синтаксичних відношень уможливорює синкретизм зазначених сполучних засобів.

Особливості вживання синкретичних сурядно-підрядних сполучників у творах Валерія Шевчука відповідають новітній класифікації сполучників К. Г. Городенської й репрезентують диференційовані дослідницею семантико-синтаксичні відношення. Визначено кількісний вияв сурядно-підрядних сполучників у творчому доробку письменника, з'ясовано синтаксичні умови їх функціонування. Письменник надає перевагу синкретичним складним реченням, сурядним-підрядним за формою та значенням, засобом зв'язку в яких є синкретичні протиставно-допустові сполучники. Цим пояснюємо найбільшу частотність уживання сполучника *але*. Виявлено синкретизм сурядних сполучних засобів у реченнях не класифікованого раніше типу, зокрема із підрядним і безсполучниковим зв'язком.

Загалом окреслена семантико-синтаксична сфера функціонування сурядно-підрядних сполучників прогнозує широкий спектр дослідження інших різновидів синкретичних сполучних засобів у проєкції на індивідуальний стиль письменника, що й уможливорює перспективу подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. : монографія. Житомир : Видавництво ЖДУ, 2014. 159 с.

2. Весельська Г. С. Нові тенденції у функціонально-стилістичному використанні розділових сполучників в українській літературній мові початку XXI століття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2012. Вип. 16. С. 46–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2012_16_11 (дата звернення : 20.03.2021).
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Наукова думка, 1993. 368 с.
4. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: сполучники. Київ ; Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
5. Городенська К. Сполучникова реалізація семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Філологія»*. Вінниця, 2009. Вип. 11. С. 8–15. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10685.html> (дата звернення : 10.04.2021).
6. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
8. Кадочнікова О. П. Різномірні кореляції пояснювальних конструкцій: формально-граматичний аспект. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*. 2016. Т. 189. С. 34–38. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10404/Kadochnikova_Riznorivnevi_koreliatsii_poiasnivalnykh.pdf (дата звернення : 22.03.2021).
9. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. С. О. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
10. Ковтун О. В. Функціонально-семантична кореляція сполучників і сполучних комплексів у сучасній українській літературній мові : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2014. 144 с.
11. Роїк О. Функціональна природа семантично знівелюваних зіставно-протиставних сполучників у структурі складносурядних речень. *Теоретична і дидактична філологія*. 2014. Вип. 17. С. 414–425. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tidf_2014_17_37 (дата звернення : 20.03.2021).
12. Христіанінова Р. О. Формально-граматична і семантико-синтаксична типологія складнопідрядних речень : дис. ...докт. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2013. 464 с.
13. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
14. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2001. 20 с.

Список використаних джерел

1. Шевчук Валерій. Дім на горі. Вид. 3-тє. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. 558 с.
2. Шевчук Валерій. На полі смиренному. Київ : Дніпро, 1983. 191 с.
3. Шевчук Валерій. Три листки за вікном : роман. Київ : А-БА-БА-ГАЛА-МА-ГА, 2011. 702 с.
4. Шевчук Валерій. Чотири романи : На полі смиренному. Око прірви. Мор. Сповідь. Київ : А-БА-БА-ГАЛА-МА-ГА, 2013. 768 с.

References

1. Veselska, G. S. (2014). *Novi yavyscha u funktsionuvanni suriadnyh spoluchnykiv v ukrayinskiy movi kintsya XX – pochatku XXI st. : monohrafiya* [New phenomena in the functioning of conjunctive conjunctions in the Ukrainian language of the late XX – early XXI centuries : monograph]. Zhytomyr : Vydavnytstvo ZHDU, 159 (in Ukr.).
2. Veselska, G. S. (2012). *Novi tendentsiyi u funktsionalno-stylistychnomu vzhvyanni rozdilovykh spoluchnykiv v ukrayinskiy literaturniy movi pochatku XXI stolittya* [New trends in the functional and stylistic use of dividing conjunctions in the Ukrainian literary language of the early XXI century]. In : *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubynskoho. Seriya: Filolohiya (linhvistyka)* [Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. Series: Philology (linguistics)]. 16, 46–51. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2012_16_11 (in Ukr.).
3. Vykhoanets, I. R. (1993). *Hramatyka ukrayinskoyi movy. Syntaksys* [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv : Naukova dumka, 368 (in Ukr.).
4. Horodenska, K. H. (2007). *Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi movy: spoluchnyky* [Grammatical dictionary of the Ukrainian language: connectors]. Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy, Khersonskiy derzhavnyi universytet. Kyiv ; Kherson : Vydavnytstvo KhDU, 340 (in Ukr.).
5. Horodenska, K. (2009). *Spoluchnykova realizatsiia semantyko-syntaksychnykh vidnoshen u skladnosuriadnykh rechenniakh* [Conjunctive realization of semantic-syntactic relations in compound sentences]. In : *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubynskoho. Seriya «Filolohiya»* [Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. Philology series]. Vinnytsia, 11, 8–15. Retrieved from <http://www.info-library.com.ua/books-text-10685.html> (in Ukr.).

6. Horodenska, K. H. (2010). Spoluchnyky ukraïnskoi literaturnoi movy : monohrafiia [Connectors of the Ukrainian literary language : monograph]. Kyiv : Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 208 (in Ukr.).
7. Zahnitko, A. P. (2001). Teoretychna hramatyka ukraïnskoi movy : Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax]. Donetsk : DonNU, 662 (in Ukr.).
8. Kadochnikova, O. P. (2016). Riznorivnevi koreliatsii poiasniuvalnykh konstruksii: formalno-hramatychnyi aspekt [Multilevel correlations of explanatory constructions: formal-grammatical aspect]. In : *Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky (Movoznavstvo)* [Scientific notes of NaUKMA. Philological Sciences (Linguistics)]. 189, 34–38. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10404/Kadochnikova_Riznorivnevi_koreliatsii_poiasniuvalnykh.pdf (in Ukr.).
9. Karaman, S. O. et al. (2011). Suchasna ukraïnska literaturna mova : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchychykh navchalnykh zakladiv [Modern Ukrainian literary language: a textbook for students of higher educational institutions]. Kyiv : Litera LTD, 560 (in Ukr.).
10. Kovtun, O. V. (2014). Funktsionalno-semantychna koreliatsiia spoluchnykiv i spoluchnykh kompleksiv u suchasniï ukraïnskii literaturnii movi : monohrafiia [Functional-semantic correlation of connectors and connecting complexes in the modern Ukrainian literary language : monograph]. Vinnytsia : VNTU, 144 (in Ukr.).
11. Roik, O. (2014). Funktsionalna pryroda semantychno znivelovanykh zistavno-protystavnykh spoluchnykiv u strukturi skladnosuriadnykh rechen [Functional nature of semantically leveled comparative-opposite conjunctions in the structure of compound sentences]. In : *Teoretychna i dydaktychna filohiia* [Theoretical and didactic philology]. 17, 414–425. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tidf_2014_17_37 (in Ukr.).
12. Khrystianinova, R. O. (2013). Formalno-hramatychna i semantyko-syntaksychna typolohiia skladnopidriadnykh rechen [Formal-grammatical and semantic-syntactic typology of complex sentences]. ScD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 464 (in Ukr.).
13. Shytyk, L. V. (2014). Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyts v ukraïnskii literaturnii movi : monohrafiia [Synchronous transition of syntactic units in the Ukrainian literary language : monograph]. Cherkasy : vydavets Chabanenko Yu. A., 474 (in Ukr.).
14. Iasakova, N. Yu. (2001). Hramatychna semantyka analitychnykh spoluchnykiv pidriadnosti u strukturi skladnoho rechennia [Grammatical semantics of analytical conjunctions of subordination in the structure of a complex sentence]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 2001 (in Ukr.).

N. V. MASLIUK. SEMANTIC-SYNTACTIC FUNCTIONS OF SYNCRETIC SUBORDINATE-COORDINATE CONJUNCTIONS (ON THE MATERIAL OF V. SHEVCHUK'S NOVELS)

Summary. Introduction. *Modern linguistics seeks to comprehensively analyze the structural and semantic specificity of simple and composite sentences with an eye to the peculiarities of the use of connecting means. The corpus of illustrative material is actively supplemented by examples from fiction discourse, which create a basis for studying syncretic functioning of connecting means.*

Purpose of this article is to find out the specificity of semantic-syntactic function of subordinate-coordinate conjunctions in the Valeriy Shevchuk's novels.

Methods. In order to achieve the purpose the following methods were used: linguistic description of lingual facts, context analysis, quantitative calculations.

Results. The approach to the classification of connecting means used in the work made it possible to characterize the semantic-syntactic potential of syncretic subordinate-coordinate conjunctions in fiction discourse in the projection of Valeriy Shevchuk's idiosyle. The specificity of the four main groups of connecting means: disjunctive-explanatory, disjunctive-concessive, partitive-concessive, of comparison and correspondence is analyzed. The activity of functioning and peculiarities of semantic-syntactic demonstration of each group is confirmed by examples from the works of the writer. Among the most active of the disjunctive-explanatory conjunctions are *тобто, чи*; within disjunctive-concessive group – *але, однак, протє*; the partitive-concessive group – *хоч ... хоч, чи то ...чи то*. The conjunctions of comparison and correspondence are not represented in the analyzed works of the writer. Each semantic-syntactic group of conjunctions is correlated with the corresponding type of composite sentence or with a syntactic variant of a simple complicated sentence. The quantitative indicators of the frequency of each conjunction's occurrence are determined.

Originality. The originality of the scientific research lies in the complex analysis of the specificity of semantic-syntactic function of subordinate-coordinate conjunctions in the Valeriy Shevchuk's novels «Three Leaves by the Window», «The House on the Mountain», «On the Humbled Field», «The Eye of the Abyss».

Conclusion. It concludes that the peculiarities of subordinate-coordinate conjunctions in the Valeriy Shevchuk's works correspond to the new classification of conjunctions by K. Gorodenska and represent the semantic-syntactic relations differentiated by the researcher. The quantitative

demonstration of the subordinate-coordinate conjunctions in the creative elaboration of the writer is determined. The most productive are the following conjunctions: але (59 %), тобто (20,9 %), чи (11,5 %). The use of conjunctions alone (однак (4,7 %), чи...чи (4,1 %), проте (2,0 %), хоч...хоч (1,5 %) is less frequent. The least used are себто, занадто, ма, чи то...чи то (0,5 % each). The writer gives preference to syncretic composite sentence, subordinate-coordinate in form and content, the means of connection in which are syncretic disjunctive-concessive conjunctions. This explains the highest frequency of use of the conjunction але. The syncretism of the use of the coordinate conjunctions in sentences of the type that has not been classified before, especially the one with subordinate and asyndetical relations, is determined. The prospect of further scientific researches lies in the investigation of the semantic-syntactic sphere of functioning of other kinds of syncretic connecting means in the projection on the individual style of the writer.

Key words: *subordinate-coordinate conjunctions, disjunctive-explanatory, disjunctive-concessive, the partitive-concessive, conjunctions of comparison and correspondence, Valeriy Shevchuk's novels.*

Надійшла до редакції 01.02.21

Прийнято до друку 15.04.21

ДИСКУРСОЛОГІЯ. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ОНОМАСТИКА

УДК 811.161.2'373

DOI: 10.31651/2226-4388-2021-30-114-121

УКРАЇНСЬКІ АНТИПАРЕМІЇ: ПРИЧИНИ ПОЯВИ

*В. В. Калько, доктор філологічних наук, доцент кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики*

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9394-1664

Антипаремії в сучасних дискурсах – вагомий аргумент на користь того, що давню традицію етнос підтримує й сьогодні. Продуктивна трансформація класичних паремій переконує в спадковості народної мудрості, зміна глибинного змісту й формального плану вихідних прислів'їв засвідчує їхнє пристосування до нових суспільно-історичних умов, цінностей. Основними причинами появи антипаремій є: 1) панування філософії постмодернізму; 2) політичні, економічні, соціальні зрушення в українському суспільстві початку ХХІ століття; 3) поява нових реалій сучасного життя; 4) заперечення, критичне осмислення стереотипів, які історично склалися в суспільстві; 5) творчий підхід до пізнання світу за допомогою мовної гри; 6) реалізація мовного закону експресивності; 7) чітка структура, поширеність і впізнаваність форми традиційних прислів'їв. Перекручування традиційних прислів'їв однозначно засвідчує їхню значущість й актуальність, адже якщо традиційне висловлення не зазнає змін, не оцінюється кожним новим поколінням по-своєму, воно стає неактуальним, несуттєвим для суспільства. Антипаремії почасти руйнують стереотипи, віками вироблені етносом, за рахунок комічного ефекту, перетворення ментальних кліше призводить до появи гумористичного ореолу. Карнавалізація мови засобів масової інформації, зокрема й інтернет-видань, повсякденного побутового спілкування призвели до того, що прислів'я активно потрапляють у поле ігрових маніпуляцій.

***Ключові слова:** антипаремія, паремія, трансформація, карнавалізація, гумор, мовна гра.*

Актуальність. Паремії як мовні знаки відображають колективне мислення, світовідчуття мовців, особливості етнічної ментальності, передаваної від покоління до покоління. Однак у сучасному світі, як ніколи в історії українського суспільства, ці прецедентні висловлення зазнають модифікації, відображаючи специфіку повсякденності, нівеляцію вічних цінностей. Трансформована цитация паремій здебільшого трапляється в публіцистичних текстах, де вона є засобом привертання уваги читача, мовною грою. Унаслідок такого цитування постають антипаремії, які, на відміну від повчальності прислів'їв, спрямовані на висміювання й руйнування моральних і мовних норм [2, с. 7].

Мета статті – установлення основних причин появи й поширеності українських антипаремій, виявлення мовного й соціокультурного тла їхніх трансформацій, що змінюють структуру й семантику традиційних прислів'їв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зібрання й вивчення антипаремій у національному й інтернаціональному масштабі нині набуває все більшої актуальності як у пареміології, так і в пареміографії. В. Мідер у 1982 році опублікував перший збірник антипаремій німецької мови [12], у 1999 році вийшов друком збірник антипаремій англійської мови [14], у 2005 році Х. Вальтер та В. М. Мокієнко уклали словник російських антиприслів'їв [2], а у 2013 році І. Я. Глуховцева опублікувала «Словник модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця ХХ – початку ХХІ століття» [3], зібравши з публіцистичного та побутового мовлення трансформовані мовні одиниці,

утворені на ґрунті традиційних прислів'їв та приказок, афоризмів, фразеологізмів. Інтерес до вивчення цього нового жанру традиційного фольклору зумовлений насамперед тим, що на початку ХХІ століття трансформація паремій набула значної популярності: за підрахунками дослідників, 40 % уживань класичних прислів'їв у сучасних текстах зазнають змін [7, с. 249]. У науковій літературі дослідження антипаремій провадять у таких напрямках: 1) лексикографічна фіксація (Х. Вальтер, І. Я. Глуховцева, А. Т. Литовкіна, В. Мідер, В. М. Мокієнко й ін.); 2) способи трансформації (Т. І. Дамм, Л. І. Даниленко, Н. І. Качукова, І. В. Лакомська, Б. Ю. Норман та ін.); 3) сприйняття носіями мови (Д. Боронкай, А. Т. Литовкіна, В. Хлебда й ін.).

Результати дослідження та їх обговорення. Антипаремії оперативно реагують на події й фіксують передусім зміни, що відбуваються у світі, мові, культурі, соціумі, економіці, політиці, мисленні як окремого індивіда, так і етносу загалом. Традиційний глибинний зміст паремій зазнає осучаснення, набуває нового модифікованого концептуального значення. Уживаючи трансформоване класичне прислів'я, мовець привертає увагу слухача, задіює інтенцію управління аудиторією, провадить мовленнєвий вплив на неї. Трансформація відомих паремій не відбувається випадково, а має відповідну мету. На нашу думку, поява антипаремій спричинена кількома чинниками.

Першою причиною появи антипаремій є панування філософії постмодернізму, замішаній на еклектиці й пронизаній духом скепсису та релятивізму. Сучасну людину неможливо примусити говорити тисячолітньою мовою діалектики, коли усталений за позитивістською настановою світ активізує спротив собі, виштовхнувши індивіда в порожнечу ідеологічних ілюзій [10, с. 129], тобто фактично спостерігаємо формування нового стилю мислення, світосприйняття, культури, для вираження яких необхідні нові мовні форми. Постмодернізм засвідчив, що «об'єктивна істина – фантомна, що докільля перетворюється на театр абсурду, апокаліптичний карнавал» [6, с. 254], сучасні тексти зорієнтовані на «кітч, на подію задля події, де естетичні критерії спрофановані шоу-бізнесом, масовою інформацією, культивуванням споживацького ставлення» [6, с. 255]. Саме прецедентність прислів'їв, обізнаність із ними значної кількості представників етнокультури призводить до поширення на них дії закону карнавалізації, обґрунтованого М. М. Бахтіним. На думку дослідника, карнавал – це ритуал, пов'язаний із руйнуванням ієрархічного світогляду й запереченням можливих бінарних опозицій, у процесі реалізації якого відбувається змішування «священного з профанним, високого з низьким, великого з мізерним, мудрого з дурним тощо» [1, с. 209]. Отже, карнавалізація загалом – це неофіційне доповнення до панівної культури, яке символічно нищить традиційні цінності. Карнавалізація ж художнього чи життєвого явища зокрема – це його осучаснення: пародійність, орієнтована на розвінчування звичних цінностей, безпосередньо пов'язана з потенціалом оновлення. Сакральне неодмінно перетворюється в профанне через висміювання [5, с. 257]. Перекручування традиційних прислів'їв однозначно засвідчує їхню значущість й актуальність, адже, якщо традиційне висловлення не зазнає змін, не оцінюється кожним новим поколінням по-своєму, воно стає неактуальним, несуттєвим для суспільства. Саме висміювання – це «найбільш природна форма перевірки життєвої спроможності тої чи тої офіційної ідеї чи цінності» [5, с. 257]. Відзначимо, що антипаремії досить активно виникають саме в інтернет-дискурсах, де вони стають об'єктами мемів, засобами самопрезентації автора, способами ігрової комунікативної тональності, оперативно віддзеркалюючи загальні тенденції розвитку сучасної культури з її орієнтованістю на демократизацію та уникнення офіційності й патетики, напр.: *Друзі пізнаються в їжі; Пізня пташка тільки встає, а рання пташка вже зранку пиво п'є; У рогах правди немає; Вік живи – вік лікуйся; Одна голова – добре, а з тілом – краще; Дружба дружбою, але куди лібідо дівати?* (ua.starwomens.com); *Зробив діло – вимий тіло* (sobolexpress.prom.ua); *Добре там, де мене нема: якщо не вірите, можу прийти* (konivjab.net); *Незваний гість гірше Гагаріна; Не плюй у криницю, там же нікого немає; Робота – як кіл, заб'єш і стоїть; Що у ситого в шлунку, те у п'яного на язиці*

(mobildi.narod.ru); *Щастя – мати гарну жінку, горе – мати таке щастя; Якщо не любиш свою професію, краще сиди вдома* (www.5.ua).

Другою причиною появи антипаремій є політичні, економічні, соціальні зрушення в українському суспільстві початку XXI століття, адже трансформовані одиниці пов'язані передусім із реаліями сьогодення, активно реагують на виклики часу. Саме суспільно-політичні суперечності призводять до карнавалізації, яку активно використовують у сучасних медіа, зокрема й інтернет-виданнях, напр.: *Слово не горобець, а тим паче – слово президентське* (ТСН. 31.08.2019); *Ліс рубають – гроші летять; Ліс рубають – гроші кружляють* (site:openforest.org.ua); *На Херсонщині ліс рубають – догани летять* (Новий день. 11.12.2020); *Ліс рубають... і штрафів не бояться* (Голос України. 23.06.2020). Створюючи антипаремію, автори пристосовують її зміст до нинішньої ситуації, освіжають народну мудрість, наділяючи її новим значенням, пор.: *Земан з возу – Європі легше* (ibigdan.com); *Кравченко з возу – Кучмі легше* (Україна молода. 27.02.2004); *Прокоментував слова Бориса Шефіра і лідер Радикальної партії Олег Ляшко: «Очевидно, що у Зеленського на умі, те у його бізнеспартнера Шефіра на язиці»*, – сказав він (Україна молода. 31.05.2019); *Гуртом і Зеленського легше бити. Президент розширює коло своїх ворогів* (glavcom.ua); *Язык Луценка доведе Говду до буцегарні* (naspravdi.today); *Гривню восени рахують – що впливає на зміцнення гривні зараз та що може змінитись вже за місяць* (terminovo.te.ua); *«Роботу знайти – не поле перейти, – глибокодумно повідомляють нам. – І навіть не грядку, і не присадибну ділянку, і не клумбу, і не Пушкінський парк, що неподалік станції метро «Шулявська»* (Україна молода. 01.09.2016).

Відзначимо, що досить продуктивно на творення антипаремій вплинула ситуація, яку спричинила поява вірусу COVID-19, багато традиційних прислів'їв під впливом поширення епідемії та запровадження карантину стало підґрунтям для трансформацій, пор.: *Баба вдома – медсистемі легше; Сивина в бороду – вірус в ребро; Не все то антисептик, що спиртом пахне; Один у полі – дотримується карантину; Добре тим живеться, де гуртом сухо не кашляється; Береженого Бог береже, а кордони санепідем стереже* (site.ua/iryna.kupchynska/26967).

Третю причину появи антипаремій убачаємо в реалізації мовного закону експресивності. Журналісти досить часто використовують їх у сучасних медіа для створення емоційно-образного забарвлення, зрозумілості й метафоричності, посилення маніпулятивного потенціалу тексту, який розрахований на масового читача, і тому повинен максимально його зацікавити, заінтригувати, напр.: *Після цих слів «слуги божого» розумієш, що не такий страшний чорт, як протоієрей Чаплін!* (Голос України. 04.01.2020); ***Не такий страшний “COVID-19”, як вірус некомпетентності “Зе-19” – Порошенко розкритикував владу за економічні провали*** (Прямий. 24.09.2020); *Скажи, як ти збираєшся працювати, і я скажу, хто ти... Це перефразоване відоме народне прислів'я вельми доречно навести з огляду на те, що 15 січня урочисто відкриті громадські приймальні народного депутата-мажоритарника свободівця Юрія Бублика у його 145-му виборчому окрузі на Полтавщині* (Полтавщина. 16.01.2015); *То ж команда окупантів робить добру справу. Нема поганого без доброго. Куй залізо, враже. Куй і викуєш* (Українська правда. 20.05.2010).

У сучасному соціокультурному просторі, який беззаперечно підвладний процесам карнавалізації, ієрархічна система цінностей зазнає суттєвих перетворень: «високе» і «низьке» в карнавальному світовідчутті міняються місцями. Відхід від формального подання інформації, перетворення всіх учасників дійства в повноправних акторів, наявність особливої мови комунікації, сміховий фон – елементи сучасного карнавалу в соціальних медіа. Антипаремії почасти руйнують стереотипи, віками вироблені етносом, за рахунок комічного ефекту, перетворення ментальних кліше призводить до появи гумористичного ореолу, адже, як зауважував У. Еко, «одна з нових ознак суспільства, у якому ми живемо, – стовідсоткова карнавалізація життя, ми тонемо в тотальній

карнавалізації» [11, с. 141], напр.: *Не знаючи броду, пропусти вперед товариша* [3, с. 47]; *Індик теж думав, що купається, поки вода не закипіла* [3, с. 119]; *Незваний гість гірше рекетира; Важко в лікуванні – легко в раю* (siver.com.ua); *Який Зеленський, такий у нього і Гіперлун* (tvoemisto.tv).

Створюючи антипаремії, автори за допомогою гумору, жарту намагаються привернути увагу читача, розсмішити. Традиційне прислів'я стає підґрунтям для пародії. У такому разі значення паремії зазнає суттєвих змін і набуває жартівливого, комічного, іронічного відтінку. Порівняймо прислів'я *Хто рано встає, тому Бог дає* – «людина, яка рано встає і відповідно багато працює, отримує щедрі результати своєї праці» й антипаремії, що виникли на підставі його моделі: *Хто рано встає, той двірник, а хто пізно встає – мер* (Україна молода. 29.03.2013); *Хто рано встає... той, падло, всіх бісить, грюкає дверима, гримить чайником і голосно ходить* (Україна молода. 22.05.2012); *Народна мудрість: хто рано встає, того ще не скоротили* (Україна молода. 06.02.2009); *Хто рано встає – той далеко від роботи живе!* (Україна молода. 13.01.2007); *Хто рано встає, тому Бог перфоратор дає* (konivjab.net); *Хто рано встає, той з вами не п'є* (polyana.kiev.ua); *Хто рано встає, той всіх дістає* (sites.google.com); *Хто рано встає, той до вечора ледве ноги волочить* (webpen.com.ua).

Прислів'я як прецедентні висловлення письменники використовують у творах гумористичного жанру, обігруючи їхній глибинний зміст і формуючи нове семантичне навантаження. Зокрема, прислів'я *Не май сто рублів, а май сто друзів* стало концептуальним підґрунтям для гуморески: *Коли сто карбованців в мене було, / Сто друзів гуляло і їло, й пило. / Коли ж я на друзів розтратив всі сто, / До мене уже не приходить ніхто* (Ю. Кругляк. Бібліотека «Перця». № 354). Автор висміює споживацькі взаємини між друзями, акцентуючи увагу на зміні морально-етичних норм у суспільстві.

Четверта причина появи антипаремій пов'язана з новими реаліями сучасного життя. Як традиційні прислів'я коментують усі аспекти й особливості життя, так і антипаремії реагують значенням відчуження вихідної думки на все нове, що оточує людину [13, с. 243–244]. Якщо більшість традиційних прислів'їв відображає усталений погляд на працю, її результати, методи господарювання, ґрунтуючись на світоглядних засадах українського селянина, то нові віддзеркалюють модерні види діяльності, напр.: *У семи менеджерів креатив без брифа; Коментуй своїх, щоб чужі боялися; Не все те ребрендинг, що новий логотип; Любиш бюджети – люби і відкати возити; Кожен цвіркун – знай своє позиціонування; Трафік креатору не товариш; Не май 100 гривень, а май річне обслуговування* (iberty.ua/library/funny/pryslivya-prykazky-reklamistiv). Підтвердженням того, що антипаремії сприймають як традиційну народну мудрість, є уведення їх у структуру тексту за допомогою маркера **приказка**, який підкреслює, що адресант не висловлює власний погляд, а опирається на думку певної групи, напр.: *«У айтішників є приказка: працює – не лізь, – посміхається Дмитро. – Тому я ніколи не втручаюся в роботу хлопців просто так* (biz.nv.ua); *Де тонко, там і рветься, каже приказка, а де вузько, там обмежується. Наші руки можуть витримати великі навантаження, але і у них є своє слабке місце* (alt.ck.ua); *Є така приказка (можна по-різному до неї ставитися), що тренер із футболу не зобов'язаний грати в футбол* (osvita.uz.ua); *Виходить все за приказкою: «Зареєстрував ФОП – сплатиш все, що мусиш за законом. Не зареєстрував ФОП – нічого не сплатиш»* (tverezo.info).

П'ятою причиною появи антипаремій є чітка структура, поширеність і впізнаваність форми традиційних прислів'їв. В. Мідер запам'ятовуваність форми (memorizable form) уважає однією з найважливіших ознак прислів'їв [12, с. 119]. Етнос упродовж віків вишліфував традиційні форми народної мудрості, наділивши їх довершеною структурною будовою, милозвучністю, римованістю, що, з одного боку, сприяє стійкості цих мовних знаків, а з іншого – зумовлює появу численних трансформованих висловлень. Справді, прислів'я зазвичай творять за певними структурно-семантичними моделями, які, на думку Д. О. Добровольського, можна звести до одного образно-семантичного інваріанта, що

схематично відображає відносну регулярність фразоутворювальних процесів [4, с. 26]. Саме синтаксична модель прислів'я певною мірою спричинює появу нового висловлення внаслідок повної чи часткової зміни компонентного складу, зумовлюючи докорінну трансформацію змісту й водночас збереження структури. Зокрема, антипаремії запозичили в народних висловлень їхню будову за моделями: 1) **який... , такий: Який муляр – такий фундамент!** Або як легко налаштувати роботу у системі Мій Дім Online (miydimonline.com.ua); **Він навіть не спромігся назвати село, про відключення в якому так красномовно розповідав і це не дивно – адже який депутат, такий і представник** (Полтавщина. 17.05.2019); **Який депутат, такий і помічник. Один одного вартий** (Волинь-24. 02.06.2016); **Який депутат – такий і закон** (Волинь-24. 27.01.2018); **Яка зарплата – така й освіта** (Дзеркало тижня. 30.09.2011); **Яка освіта, така й держава** (Педагогічна преса. 25.06.2015); 2) **кому..., а кому...: Кому – Голодомор, а кому – ікра: як експрем'єра Франції у Харкові частували у 1933** (www.bbc.com); **Кому коронавірус, а кому хочеться ще більшої влади: приклад Орбана в Угорщині** (Радіо Свобода. 23.02.2020); **Кому мільйон, а кому сто тисяч. Як в Україні виплачують компенсації за збитки під час катастроф** (Суспільне. 08.02.2021); **Кому карантин, а кому й «вільна каса». Тобто, поки ви бідкаєтеся, як воно важко в карантин, для когось відкрилося нове вікно можливостей** (Демократична сокира. 26.11.2020); 3) **було б., а... знайдеться: «Тут читаю, а тут не читаю».** Звідси і відомий у народі вислів, – **«була б людина, а стаття для неї завжди знайдеться»** (mediarnbo.org); **Була б людина, а справа знайдеться** (Радіо Свобода. 23.02.2021); **Було б бажання – стаття знайдеться** (newskm.net); **Була б дитина і щоденник, а зауваження знайдеться** (osvita.ua); 4) **де..., там: У результаті місцеві коаліції формувались за принципом «де гроші, там і інтереси»** (Укрінфом. 12.02.2020); **Але хто в Україні не знає: де гроші – там... корупція. Ну такі реалії, нічого не поробиши** (prostir.ua); **Де совок – там і сміття** (Погляд. 28.07.2016); **По правді, де Зеленський, там можна сміятись. Навіть тут** (gordonua.com); 5) **краще..., ніж: Краще перехворіти, ніж щепитися** (zaxid.net); **Краще хаос, ніж застій** (День. 21.03.2021); **Краще хороший бос, ніж хороша компанія** (hr-security.ua); **Краще пузо від пива, ніж горб від роботи; Краще переспати, ніж недоїсти** (vn.20minut.ua); **Краще запобігти, ніж захворіти** (uzhnu.edu.ua). Наші спостереження доводять, що досить популярними є українські антипаремії, побудовані на ґрунті бінарних моделей, що, на думку В. Мідера й А. Т. Литовкіної, дають змогу за однією формулою закріпити різні образи, ідеї [14, с. 5].

Шоста причина активного побутування антипаремій – заперечення, критичне осмислення стереотипів, які історично склалися в суспільстві, але нові устої засвідчують їхню невідповідність сучасним реаліям соціального життя. Зокрема, традиційні прислів'я активно відображають одну з основних настанов: для забезпечення власного добробуту людина повинна працювати, напр.: *Хто не працює, той не їсть; Хто не працює, той голод чує; Хто не робить, той голий ходить; Хто робить, той заробить; Хто працює, той має; Хто працює, той не бідуює.* Натомість антипаремії майже повністю заперечують такий традиційний, стереотипний погляд на працю, пор.: *Хто не працює, той вдало вийшла заміж!* (Україна молода. 17.05.2012); *Перший старшому й каже: «Хто не працює – той їсть!»* (Україна молода. 28.10.2003); *Хто не працює, той їсть йогурт* (ТСН. 28.07.2017); *Хто працює, той розплачується?* (khp.org); *Скільки з нас можна знущатися, хто робить, той нічого не отримує* (buhgalter.com.ua); *Хто робить, той двигун* (subject.com.ua); *Хто робить – той страждає; Хто не робить – премії та нагороди получає* (education.ua); *Хто не робить, той керує* (Волинь-24. 14.04.2021); *Так закінчилася спроба повернути порядок речей: хто не працює – той солодко їсть, а хто працює – їсть з милості того, хто не працює* (М. Бікун).

Сьому причину продуктивного творення антипаремій убачаємо у вияві творчого підходу до пізнання світу за допомогою мовної гри. Традиційні народні вислови активно залучають у лінгвокогнітивний простір сучасного мовця для використання в мовному обіграванні. Як одиниці культурного знання вони все більше зазнають креативного

перероблення, оскільки домінантою сучасного життя є сміхова культура. Не лише карнавалізація мови засобів масової інформації та Інтернету, а й повсякденного побутового спілкування призвели до того, що прислів'я активно потрапляють у поле ігрових маніпуляцій. Структурно-семантична парадоксальність і експресивність паремій і фразем, на думку В. М. Мокієнка, є природним матеріалом для мовної гри, а різні способи їхньої трансформації підвищують потенціал мовного обігрування [8, с. 49]. Погоджуємося з тлумаченням мовної гри як «свідомого маніпулювання мовою, побудованого якщо не на аномальності, то, принаймні, незвичному використанні мовних засобів» [9, с. 37], В. З. Санников процес перефразування прислів'їв, реалізований в абсурді, парадоксі й іронії, вважає одним із її виявів [9, с. 4]. Мовна гра в процесі творення антипаремій представлена на таких рівнях: 1) фонетичному: *Зробив тіло – гуляй сміло* (scoolbylife); *Друг пізнається в біде* (mobildi.narod.ru); 2) лексичному: *Зустрічають по одягу – проводжають по номерках у гардеробі*; *Апетит приходить під час довгої відсутності їжі в шлунку* (myplanet.com.ua); *Язык до кілера доведе!* (www.gumog.org); *В здоровому тілі – здоровий біолог!* (univ.kiev.ua); 3) синтаксичному: *Щодо теми «РосУкрЕнерго» Діма Медведєв мовчав, як риба об лід* (gordonua.com); *Здоров'я не купиш за зарплату* (osvita.ua); *Здоров'я не купиш, ним можна лише розплачуватися* (sites.google.com).

Висновки та перспективи. Наявність антипаремій у сучасних дискурсах – вагомий аргумент на користь того, що давню традицію етнос підтримує й сьогодні. Зв'язок із прецедентним висловленням є потужною ознакою антипаремії, що переконує в спадковості народної мудрості; зміна глибинного змісту й формального плану вихідних прислів'їв засвідчує їхнє пристосування до нових суспільно-історичних умов, цінностей. Поява антипаремій в українському дискурсі – це результат мовної гри, маніпулювання як із формою, так і з глибинним змістом. З одного боку, антипаремії зберігають відносну формальну й семантичну впізнаваність, а з іншого – порушують норму, завдяки новизні, оригінальності, актуальності вони в сучасних медіа слугують потужним носієм інформації, одночасно привертаючи увагу читача, впливаючи на нього.

Більшість антипаремій, особливо в засобах масової інформації, пов'язана з конкретними, одиничними ситуаціями, тому їх можна кваліфікувати як індивідуально-авторські утворення. Вони, віддзеркалюючи типові події, швидко набувають стійкості, відтворюваності в новій мовній формі, неодноразово зафіксовані в різних джерелах, тому певною мірою набувають ознак узуальних мовних одиниць. Їхня поява засвідчує зміни, що відбуваються у світобаченні й нормативно-ціннісних пріоритетах етносу. До основних причин появи антипаремій належать: панування філософії постмодернізму; політичні, економічні, соціальні зрушення в українському суспільстві початку ХХІ століття; реалізація мовного закону експресивності; поява нових реалій сучасного життя; чітка структура, поширеність і впізнаваність форми традиційних прислів'їв; заперечення, критичне осмислення стереотипів, які історично склалися в суспільстві; творчий підхід до пізнання світу за допомогою мовної гри. Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо в аналізі основних способів появи українських антипаремій, що вможливить отримання знань про загальні закономірності і впливову природу таких висловлень.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва : Художественная литература, 1972. 470 с.
2. Вальтер Х., Мокиенко В. М. Антиполовицы русского народа. Санкт-Петербург : Нева, 2005. 578 с.
3. Глуховцева І. Я. Словник модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 328 с.
4. Добровольский Д. О. Структурно-типологический анализ фразеологии и фразеографическая параметризация (на материале русской и германской идиоматики). *Фразеологизм и его лексикографическая разработка*. Минск : Наука и техника, 1987. С. 24–26.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 476 с.
6. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 2. М (Маадай-Кара) – Я (я-форма) / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 622 с.

7. Литовкина А. Т., Федосов О. Русские антиполовицы в семиотическом пространстве. *Bis dat, qui cito dat. Gegengabe in Parmiology, Folklore, Language and Literature. Honoring Wolfgang Mieder on His Seventieth Birthday*. Edited By Christian Grandl and Kevin J. McKenna Frankfurt am Main : Peter Lang, 2015. S. 249–258.
8. Мокиенко В. М. Мотивация демотивируемого: проблемы анализа внутренней формы фразеологии. *Актуальные проблемы мотивологии в лингвистике XXI в.* Томск, 2012. С. 40–50.
9. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. Москва : Языки русской культуры, 1999. 544 с.
10. Фуко М. О Трансгрессии. *Танатография Эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века*. Санкт-Петербург : Мифрил, 1994. С. 111–132.
11. Эко У. Полный назад! «Горячие войны» и популизм в СМИ. Москва : Эксмо, 2007. 476 с.
12. Mieder W. Antisprichwörter. Wiesbaden : Verlag für deutsche Sprache, 1982. 235 p.
13. Mieder W. American proverbs: A study of texts and contexts. Bern ; New York : Peter Lang, 1989. 396 p.
14. Mieder W., Litovkina A. T. Twised Wisdom: Modern Anti-Proverbs. Burlington : The University of Vermont, 1999. 254 p.

References

1. Bakhtin, M. (1972). Problemy poetiki Dostoyevskogo [Problems of Dostoevsky's poetics]. Moscow: Fiction, 470 (in Russ.).
2. Walter, H., Mokienko, V. M. (2005). Antiposlovitsy russkogo naroda [Anti-proverbs of the Russian people]. Saint Petersburg: Neva, 578 (in Russ.).
3. Hlukhovtseva, I. Ya. (2013). Slovyk modyfikovanykh stiykykh spoluchen sliv v uzusi kintsya XX – pochatku XXI stolittya [Dictionary of modified stable combinations of words in the usus of the end of the XX – beginning of the XXI century]. Luhansk: Taras Shevchenko Lviv National University Publishing House, 328 (in Ukr.).
4. Dobrovolskiy, D. O. (1987). Strukturno-tipologicheskii analiz frazeologii i frazeograficheskaya parametrizatsiya (na materiale russkoy i germanskoy idiomatiki) [Structural and typological analysis of phraseology and phraseographic parametrization (based on Russian and German idioms)]. In: *Frazeologizm i yego leksikograficheskaya razrabotka* [Phraseologism and its lexicographic development]. Minsk: Nauka i tekhnika, 24–26 (in Russ.).
5. Karasik, V. I. (2002). Azykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs [Language circle: personality, concepts, discourse]. Volgograd: Change, 476 (in Russ.).
6. Kovaliv, Yu. (Ed.) (2007). Literaturoznavcha entsyklopediya [Literary Encyclopedia]: v 2 t. T. 2. M (Maaday-Kara) – Ya (Ya-Forma). Kyiv : Academy, 622 (in Ukr.).
7. Litovkina, A. T., Fedosov, O. (2015). Russkiye antiposlovitsy v semioticheskom prostranstva [Russian anti-proverbs in semiotic space]. In: *Bis dat, qui cito dat. Gegengabe in Parmiology, Folklore, Language and Literature. Honoring Wolfgang Mieder on His Seventieth Birthday*. Edited By Christian Grandl and Kevin J. McKenna Frankfurt am Main: Peter Lan, 249–258 (in Russ.).
8. Mokienko, V. M. (2012). Motivatsiya demotiviruyemogo: problemy analiza vnutrenney formy frazeologii [Motivation of the demotivated: the problem of analyzing the internal form of phraseology]. In: *Actual problems of motivology in linguistics of the XXI century*. Tomsk, 40–50 (in Russ.).
9. Sannikov, V. Z. (1999). Russkiy yazyk v zerkale yazykovoy igry [Russian language in the mirror of a language game]. Moscow: Languages of Russian Culture, 544 (in Russ.).
10. Fuko, M. (1994). O Transgressii [About Transgression]. In: *Thanatography of Eros: Georges Bataille and French Thought of the Mid-20th Century*. St. Petersburg: Mithril, 111–132 (in Russ.).
11. Eco, U. (2007). Polny nazad! «Goryachiye voyny» i populizm v SMI [Full back! «Hot Wars» and Populism in the Media]. Moscow: Eksmo, 476 (in Russ.).
12. Mieder, W. (1982). Antisprichwörter. Wiesbaden: Verlag für deutsche Sprache, 235 (in Germ.).
13. Mieder, W. (1989). American proverbs: A study of texts and contexts. Bern ; New York: Peter Lang, 396 (in Eng.).
14. Mieder, W., Litovkina, A. T. (1999). Twised Wisdom: Modern Anti-Proverbs. Burlington: The University of Vermont, 254 (in Eng.).

V. V. KALKO. UKRAINIAN ANTI-PROVERBS: CAUSES OCCURRENCE

Summary. Introduction. *Phraseological units of a language, including proverbs and anti-proverbs, take the center stage in studying cultural peculiarities of a nation. Nowadays, the reflection of gender in languages has much gained in importance and scholars are particularly interested in anti-proverbs which can be defined as alterations of traditional paremias manifesting the changes happening in the society.*

The purpose of the article is to analyze the reasons for the emergence of transformed Ukrainian paremias. To achieve this goal, the author collected relevant items from dictionaries and Internet.

Results. *Creating parodies of traditional proverbs and their purposeful recasting is not a very new phenomenon, but the term itself is quite new. Professor of Vermont University W. Mieder has coined the term 'anti-proverb' for such deliberate proverb innovations. The paper offers a detailed analysis of modern Ukrainian anti-proverbs deliberated and innovative variations of traditional proverbs and sayings by changing their exterior shape and their interior form. The aim is to reject tightened sapiences of proverbs and sayings by developing humorous effects. Existing mental and cultural overused cliches become derided up to the very bottom of peoples behaviour and their all day life. That makes anti-proverbs a part of laugh culture. Attention is paid to the semantic and cognitive components, which is understood as historically formed structural and semantic modification of the proverbs showing the change in the cognitive consciousness of native speakers of the language to a particular object or phenomenon of the surrounding world because of the change in relation to it due to extralinguistic causes (social, economic, etc.).*

Originality. *Differences between proverbs (sayings of edifying character, which contain the centuries-old experience of the people) and anti-proverbs (the authors consider anti-proverbs to be the semantic antithesis of proverbs) are highlighted. The authors pay special attention to the study of the semantics of proverbs and their transformants to identify relevant semantic and cognitive characteristics. The analysis revealed that Ukrainian anti-proverbs mostly tend to reflect political and economical issues. Dominant feature of anti-proverbs is their mocking and humorous nature where humour emerges through unexpectedness and violation of the old folk wisdom.*

Conclusions. *Thus, it should be noted that despite the fact that the anti-proverbs are ironic and humorous in nature, they reflect gender images fixed in a culture. Anti-proverbs is the phenomenon of carnival that characterizes almost all the spheres of communication nowadays, and the linguistic means of its presentation in the modern newspaper discourse.*

Key words: *anti-proverbs, proverbs, transformation, carnival in communication, humor culture, language game.*

Надійшла до редакції 02.02.21

Прийнято до друку 06.04.21

**ФЕНОМЕН МОЛОДІЖНОГО СПІЛКУВАННЯ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ
ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ
(НА ПРИКЛАДІ МОВИ VONG)**

*Л. О. Овсієнко, кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри німецької філології*

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: lesichkameta@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6503-7398

М. В. Кодола, магістрантка першого курсу

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: marina.kodola7777@gmail.com

У статті схарактеризовано ключові моменти інтернет-дискурсу на прикладі мови Vong. Інноваційні напрями в розвитку німецької мови представлені як орфографічними, так і граматичними особливостями мови Vong, яка репрезентує на сьогодні основну варіативність у німецькомовному середовищі на просторах Інтернету. Досліджено історію виникнення мови Vong, її мету та сфери застосування. Виявлено, що використання мови Vong притаманне молодшому поколінню, вона деякою мірою прирівняна до молодіжного сленгу, який посідає вагоме місце в інтернет-дискурсі.

***Ключові слова:** інтернет-дискурс, молодіжне спілкування, мова Vong, розмовний аналіз, німецькомовне середовище.*

Актуальність. Вивчення особливостей молодіжного спілкування в інтернет-дискурсі постає як нагальна потреба, зумовлена антропоцентричним напрямом досліджень міжособистісної інтеракції, що перебуває під неабияким впливом сучасних соціальних медіаресурсів. Дослідження й опис мови Vong є новітнім етапом вивчення сучасної інтернет-комунікації молоді. Актуальність статті зумовлена необхідністю комплексного аналізу феномену молодіжного спілкування в німецькомовному інтернет-дискурсі, який представлений мовою Vong. Особливий дослідницький інтерес до представленої інтеракції в соціальних мережах викликає форма її організації, оформлення та значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтернет як феномен сучасності став не лише новітнім середовищем спілкування, але й об'єктом низки цікавих наукових досліджень, зокрема й лінгвістичних. Через стрімкий розвиток новітніх технологій значущим у системі гуманітарних знань стає виокремлення й вивчення інтернет-дискурсу. Вагомим підґрунтям для дослідження комунікативно-прагматичної організації німецькомовного інтернет-дискурсу стали праці, спрямовані на всебічний аналіз Інтернету як засобу соціальної комунікації (Т. Ж. Бальжирова, В. М. Хорошилова), виокремлення стратегій і тактик у процесі інтернет-спілкування (Є. П. Белінська), теорії міжособистісної взаємодії (В. Ю. Андреева, Г. П. Грайс) та особливостей мови Vong (Л. О. Овсієнко). На сучасному етапі розвитку лінгвістики особливе місце посідає проблема дослідження інтернет-комунікації в лінгвокультурологічному та когнітивно-прагматичному аспектах (Л. Ф. Компанцева), гендерні дослідження спілкування в Інтернеті (О. І. Горошко) та вивчення різних аспектів лексики, що представлена у віртуальному спілкуванні (Н. О. Гудзь) [7, с. 364].

Мета дослідження – описати феномен молодіжного спілкування в німецькомовному інтернет-дискурсі на прикладі мови Vong.

Матеріали і методи дослідження. Методологічною основою розвідки є дискурсивна лінгвопрагматика й дискурсологія. Дослідження проведено із залученням дискурс-аналізу – для критичного опису феномену молодіжного спілкування в інтернет-дискурсі; прагматичного й конверсаційного аналізу – для виявлення особливостей реалізації мови Vong; методу суцільної вибірки – для відбору фактичного матеріалу.

Результати дослідження та їх обговорення. Варто зазначити, що тлумачення терміна «дискурс» бере початок ще з античних часів. Понад дві тисячі років у стародавньому Римі цим поняттям позначали бесіди, діалоги, мовлення вчених. Уже в XIX ст. термін стає полісемічним і поширюється також на мовлення широкого загалу [8].

Ю. С. Степанов наголошує на тому, що дискурс це «мова в мові», представлена як особлива соціальна даність. Дискурс реально існує не у вигляді своєї «граматики» та свого «лексикону», а насамперед і головно в текстах, але таких, за якими постає особлива граматики, особливий лексикон, особливі правила слововживання та синтаксису, особлива семантика, зрештою – особливий світ. Це можливий (альтернативний) світ, одним із яких є світ Інтернету [9].

Як було зазначено вище, розвиток сучасної сфери інформаційних технологій привертає увагу дослідників гуманітарних наук (лінгвістики, філософії, психології та ін.), що пояснює перетворення інтернет-дискурсу на ефективне інформаційно-комунікативне середовище, яке охоплює письмо й усне мовлення. Поняття інтернет-дискурсу набуло особливої актуальності в контексті інформатизації суспільства [11].

Є. Ю. Распопіна трактує інтернет-дискурс як складну текстову систему, зумовлену соціокультурними й екстралінгвальними чинниками, а також комунікацією за допомогою комп'ютера або інших електронних приладів [16]. Так і розвивається молодіжне спілкування, яке стало невід'ємним складником сучасної інтеракції.

Дослідники наголошують на тому, що сучасний світ можна назвати цивілізацією гіпертексту, сучасну людину – віртуальною, мережевою людиною, а сучасний соціум – інформаційним [17]. Фахівці багаторазово зазначали, що мовлення Інтернету має характерні лише для нього лінгвальні особливості. Через новітність цього поняття немає усталеного терміна для покликання на нього. Д. Крістал називає мовлення, що притаманне мережевому спілкуванню, *нетмовою* (Netspeak за аналогією до Newspeak Дж. Оруела) [14].

На основі вивчення молодіжного спілкування зазначимо, що для мови Vong в Інтернеті характерні:

- наявність спеціальних піктограм; невербальні засоби спілкування; до них належать передусім «смайлики», які передають різні почуття мовця у вигляді тих чи тих забавних малюнків, уживання великої літери, що символізує підвищення голосу, тощо;
- використання нелітературних мовних засобів, що зближує з мовою публіцистики;
- широке використання скорочень;
- створення неологізмів за продуктивними словотворчими моделями (інтелектуальне калькування, пряме запозичення без змін);
- поява нових слів під впливом технічного (комп'ютерного) жаргону;
- наявність ономастичної лексики з підвищеною експресією;
- активне використання форм імперативу першої особи однини замість форми ввічливості у другій особі множини;
- тяжіння до аграматизмів (відхилення від синтаксичних і пунктуаційних норм літературної мови);
- емоційний синтаксис [10].

У мережевих текстах часто наявні порушення пунктуаційних правил. До того ж нещодавно в інтернет-комунікації були створені особливі аббревіатури, що можуть передавати як скорочені речення, так і слова, вони базовані на принципі транскрибованого передавання інформації.

Такі особливості мови в Інтернеті є наслідком передусім впливу молоді, нового покоління, адже кожна людина «пропускає» мову через своє «я», власний емоційний світ, намагаючись оживити образи останнього.

Молодіжна мова потрактована як соціальний діалект молодих людей, що виникає через протиставлення себе не стільки старшому поколінню, скільки системі. Основним мотивом використання молодіжної мови є потреба молоді в самоствердженні й самоідентифікації. Учені зазначають, що політичне й економічне життя країни, як у дзеркалі, відображене в лінгвістиці. Саме гострі соціальні проблеми знаходять відгук у молодіжній мові з багатим стилістично забарвленим словником.

Найважливішою особливістю молодіжної мовної культури є поширення сленгу, яке виникає як протест проти словесних штамів, одноманітності повсякденної мови, і, зрештою, завдяки прагненню до елітарності в тексті, бажанню сказати гостре слівце, виділитися, бути оригінальним, що властиво молоді в усі часи.

Дослідники зауважують, що «молодіжна мова є еліптичною: молоді люди зазвичай не вживають “зайвих” слів, що не мають суб’єктивної значущості. У їхній мові можна знайти чимало прикладів натяків та недомовок. Основою побудови семантико-синтаксичної схеми висловлення в молодіжній мові (як і в розмовній) є дієслово. Проте синтаксична будова висловлень в усному мовленні представників молодіжних груп синтаксично спрощена» [2].

Завдяки розвитку Інтернету з’явилася можливість використовувати всі його досягнення в різних виявах – у соціальних мережах, де представлені найрізноманітніші відтінки молодіжної комунікації.

Поняття «соціальна мережа» вперше використав англійський соціолог Дж. Барнс. Під «соціальною мережею» він розумів соціальну структуру, що охоплює відносини між соціальними об’єктами (спільнотами, соціальними групами, людьми) [5].

Щодо проблеми самовираження в Інтернеті, не можна не погодитись з думкою Н. В. Болдовської, яка вбачає причину глобальної персоналізації Інтернету в проблемах самопрезентації, самоідентифікації й комунікативного успіху або провалу, основним джерелом чого є соціальні мережі [6].

Сторінка німецькомовної Вікіпедії подає тлумачення мови Vong «як стилю німецької мови, який виник у середині 2010 року, був названий інтернет-феноменом та частково увійшов у вжиток молодіжного сленгу» [18].

Із виникненням мови Vong пов’язують відомого співака з Австрії Money Boy (справжнє ім’я – Себастьян Мейсінгер), який почав уживати в текстах пісень цифру 1 замість неозначених артиклів *ein / eine* та *kl* замість *kein / keine*, що в майбутньому стало однією з основних ознак мови Vong.

Варто зазначити, що творця й модератора сторінки «*Nachdenkliche Sprüche mit Bildern*» у соціальній мережі «Facebook» Віллі Нахденкліха (справжнє ім’я – Себастьян Цаврель) також пов’язують із виникненням мови Vong. До того ж на його рахунок 2 книги, написані цією мовою: «*1 gutes Buch vong Humor her: 18 Kunstgeschichten*» та «*Shakespeare oder Willy, das ist hier 1 Frage: 1 literarisches Feuerwerk in 24 Akten*». Чимало онлайн-видань часто розповідають історію про те, як хворий Віллі, лежачи в ліжку, зіткнувся з величезною кількістю псевдофілософських висловлень, де були граматичні та орфографічні помилки [12]. Бажаючи висміяти такі форми спілкування, він почав публікувати «глибокі за змістом» пости, навмисно роблячи типові помилки.

Мова Vong сатирично сприймає низький рівень знань німецької мови багатьох молодих людей та дорослих, які щось публікують у соціальних мережах.

Користувачі мережі активно поширили таку ідею. Це спричинило «Vong-Нуре» в Інтернеті. На сьогодні не лише ЗМІ, а й мовознавці виявляють зацікавленість цим явищем. До того ж у 2017 році редакція команди Langenscheidt проголосила вислів *I bims* словом року серед молоді [15].

Важливим складником дослідження мови Vong є її особливості. Зокрема, вислів *vong ... her* походить від прийменника *von* та є ключовим у феномені молодіжного інтернет-сленгу: *Buch vong Humor her, Vorsprung von Technik her* [13].

Зокрема, варто вирізнити такі орфографічні особливості мови Vong:

– заміна неозначеного артикля *ein / eine* числівником 1 (*eines – Ies; Heinz – H1; ein gutes Buch – 1 gutes Buch; einfach – Ifach; Was für 1 geile Idee; Wie kan 1 Mensch 13 Jahrem zung Schule gehm; 1 sehr bekanntes Moto; k1 Sorge; k1 Plan*);

– додавання до прийменників *in / von / vom* літери *g* (*in – ing; von – vong; vom – vomg; man – mang; Nachricht vong Mama; auf Grund vong der Kälte*) [4];

– помилкове написання англійських слів, використання транскрипцій і транслітерацій із застосуванням аналогічної за значенням вихідної одиниці англійської мови, що пов'язане з існуванням аналогічного до німецького поняття (*Baby – Beby; I don't care – I don't kehre; Lockdown – Lockdown / Logdown; true love – tru love; say – sei; lol – lel*);

– заміна подвоєння приголосних однією літерою (*Spass – Spas; erstellen – erstelen; dass – das; dann – dan; hallo – halo*) [13].

До граматичних особливостей можна зарахувати такі:

– ігнорування артиклів, закінчень та їх змішане, позбавлене логіки використання (*dieser eine Typ mit kurzem Hose; dem welt zeigem; in dem Kommentaren; in mein nähe*);

– своєрідне відмінювання допоміжних дієслів *haben* (*i hab / han; du hasd; er hat / hant; wir habem; ihr habd; si habem*) та *sein* (*i bim; du bimst; er isd; wir simd; ihr seit; sie simd*);

– дієслова у третій особі однини отримують закінчення *-d* (*es passd; es machd; er wohnd*) [3; 13].

Висновки і перспективи. Отже, вивчення особливостей молодіжного спілкування на просторах Інтернету є актуальною темою сьогодення, адже це дає змогу відстежити, дослідити й систематизувати нові лінгвістичні явища в царині мови.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в подальшому вивченні мови Vong у різних типах дискурсів.

Список використаної літератури

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
2. Коломиец Е. А. Русско-немецкий словарь современного молодежного жаргона: около 2000 выражений. Москва : АСТ : Восток–Запад, 2005. 326 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Сов. Энциклопедия, 1990. 685 с.
4. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва : Гнозис, 2003. 280 с.
5. Мельникова М. С., Яковлев И. П. Понятие «социальная сеть» в социологических теориях и Интернет-практиках. Санкт-Петербург : Вестник СПбГУ, № 1, 2014. С. 254–257.
6. Овсієнко Л. О. Комунікативно-прагматична організація німецькомовного Інтернет-дискурсу. *Науково-практичний журнал «Одеський лінгвістичний вісник»*. Вип. 9. Т. 1. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 186–189.
7. Овсієнко Л. О. Реалізація мови «Vong» у сучасному німецькомовному Інтернет-дискурсі. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. Кропивницький : Видавництво «КОД», 2018. Вип. 164. С. 363–368.
8. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : монографія. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. 392 с.
9. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности. *Язык и наука конца XX века* : сб. статей. Москва : РГГУ, 1995. 432 с.
10. Шкворченко Н. Інтернет-дискурс як лінгвістична категорія. Одеса, 2019. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/23_2019/part_3/14.pdf.
11. Шугаєв А. В. Інтернет-дискурс у глобальній епісі інформатизації суспільства. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33597/1.pdf>.
12. Bayerischer Rundfunk. Willy Nachdenklich. URL: <http://www.willy-nachdenklich.de/mediemberichte>.
13. Bedeutung Online. Was ist die Vong-Sprache? Bedeutung, Beispiele, Ursprung, Definition. URL: <https://www.bedeutungonline.de/was-ist-die-vong-sprache-bedeutung-beispiele-ursprung-definition/>.

14. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 472 p.
15. Feuerbach L. Ich hätte nie gedacht, dass das so groß wird. URL: <https://www.faz.net/aktuell/gesellschaft/jugendwort-des-jahres-willy-nachdenklich-im-interview-15297454.html>.
16. Raspopina E. Y. Strategic aspect of informative genre of Internet discourse: abstract of dissertation. Irkutsk, 2012. 21 p.
17. Romanov O. V. Ontological and epistemological problems of Internet philosophy (Genesis and synthesis of fundamental ideas). URL: <http://www.dslib.net/ontologia/ontologicheskie-i-gnoseologicheskie-roblemy-filosofii-interneta.html>.
18. Wikipedia. Vong (Sprache). URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Vong_\(Sprache\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Vong_(Sprache)).

References

1. Karasik, V. I. (2002). Yazyikovoi krug: lichnost, kontseptyi, diskurs [Language circle: personality, concepts, discourse]. Volgograd: Peremen, 477 (in Russ.).
2. Kolomiets, E. A. (2005). Russko-nemetskii slovar sovremennogo molodezhnogo zhargona : okolo 2000 vyrazhenii [Russian-German Dictionary of Modern Youth Jargon : about 2000 expressions]. Moskva: AST: Vostok-Zapad, 326 (in Russ.).
3. Yartseva, V. N. (Ed.) (1990). Lingvisticheskii entsiklopedicheskii slovar [Linguistic encyclopedic dictionary]. Moskva: Sov. Entsiklopediya, 685 (in Russ.).
4. Makarov, M. L. (2003). Osnovyi teorii diskursa [Foundations of Discourse Theory]. Moskva: Gnozis, 280 (in Russ.).
5. Melnikova, M. S., Yakovlev, I. P. (2014). Ponyatie «sotsialnaya set» v sotsiologicheskikh teoriyah i internet-praktikah [The concept of «social network» in sociological theories and Internet practices.]. Sankt-Peterburg: Vestnik SpbGU (1), 254–257 (in Russ.).
6. Ovsienko, L. O. (2017). Komunikatyvno-prahmatychna orhanizatsiia nimetskomovnoho Internet-dyskursu. [Communicative and pragmatic organization of German-language Internet discourse]. In : *Naukovo-praktychnyi zhurnal «Odeskyi linhvistychnyi visnyk»* [Scientific and practical journal «Odessa Linguistic Bulletin»]. Odesa: Natsionalnyi universitet «Odeska yuridichna akademiya», 9, 1, 186–189 (in Ukr.).
7. Ovsienko, L. O. (2018). Realizatsiia movy «Vong» u suchasnomu nimetskomovnomu Internet-dyskursi [Implementation of the language «Vong» in modern German-language Internet discourse]. In : *Naukovi zapysky. Seriia : Filolohichni nauky* [Proceedings. Series : Philological Sciences]. Kropyvnytskyi : Vydavnytstvo «KOD», 164, 363–368 (in Ukr.).
8. Serazhym, K. (2002). Dyskurs yak sotsiolinhvalne yavyshe: metodolohiia, arkhitektonika, variatyvnist : monohrafiia [Discourse as a sociolinguistic phenomenon: methodology, architecture, variability]. Kyiv: Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, 392 (in Ukr.).
9. Stepanov, Yu. S. (1995). Alternativnyii mir, Diskurs, Fakt i printsip Prichinnosti [Alternative World, Discourse, Fact and Principle of Causality.]. *Yazyk i nauka kontsa XX veka* : sb. Statey [Language and science of the end of the XX century]. Moskva : RGGU, 432 (in Russ.).
10. Shkvorchenko, N. (2019). Internet-diskurs yak lingvistichna kategoriya [Internet discourse as a linguistic category]. Odesa. Retrieved from http://www.aphn-journal.in.ua/archive/23_2019/part_3/14.pdf (in Ukr.).
11. Shuhaiev, A. V. Internet-diskurs u hlobalnii eposi informatyzatsii suspilstva [Internet discourse in the global era of informatization of society]. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33597/1.pdf> (in Ukr.).
12. Bayerischer Rundfunk. Willy Nachdenklich [Bavarian Broadcasting. Willy Nachdenklich]. Retrieved from <http://www.willy-nachdenklich.de/mediemberichte> (in Deut.).
13. Bedeutung Online. Was ist die Vong-Sprache? Bedeutung, Beispiele, Ursprung, Definition [Meaning online. What is the Vong language? Meaning, examples, origin, definition]. Available at : <https://www.bedeutungonline.de/was-ist-die-vong-sprache-bedeutung-beispiele-ursprung-definition/> (in Deut.).
14. Crystal, D. (1987). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 472 (in Eng.).
15. Feuerbach Leonie. Ich hätte nie gedacht, dass das so groß wird [I never thought it would be that big]. Retrieved from <https://www.faz.net/aktuell/gesellschaft/jugendwort-des-jahres-willy-nachdenklich-im-interview-15297454.html> (in Deut.).
16. Raspopina, E. Y. (2012). Strategic aspect of informative genre of Internet discourse: abstract of dissertation. Irkutsk, 21 (in Eng.).
17. Romanov, O. V. Ontological and epistemological problems of Internet philosophy (Genesis and synthesis of fundamental ideas). Retrieved from <http://www.dslib.net/ontologia/ontologicheskie-i-gnoseologicheskie-roblemy-filosofii-interneta.html> (in Eng.).
18. Wikipedia. Vong (Sprache) [Wikipedia. Vong (language)]. Retrieved from [https://de.wikipedia.org/wiki/Vong_\(Sprache\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Vong_(Sprache)) (in Deut.).

L. O. OVSIENKO, M. V. KODOLA. THE PHENOMENON OF YOUTH COMMUNICATION IN GERMAN INTERNET DISCOURSE (ON THE EXAMPLE OF VONG LANGUAGE)

Summary. Introduction. *The article is devoted to the study of the variability of the meanings of Internet discourse and its role in the modern world. Internet discourse influences language processes, which leads to the emergence of new ways of using language on the Internet.*

Purpose. *One of the main directions is to describe the phenomenon of youth communication in German Internet discourse on the example of the Vong language.*

Methods. *The research was conducted with the involvement of discourse analysis – for a critical study of the phenomenon of youth communication in Internet discourse; pragmatic and conversational analysis - to identify features of the implementation of the Vong language; continuous sampling method - to select the actual research material.*

Results. *Characterization of Internet discourse based on the Vong language characterizes it as the latest dynamic phenomenon that goes beyond the accepted and creates new forms of means of communication. The study was based on fragments of communication using the Vong language on the Internet, extracted from a continuous sample of Internet sources.*

Originality *of the article is determined by the need for a broader study of Internet discourse on the example of Vong, as the topic is quite new and we see it appropriate to study Internet discourse on the example of Vong with all its features and modifications.*

Conclusion. *There is an opinion that discourse is a “language within a language”, presented in the form of a special social fact. Discourse really does not exist in the form of its “grammar” and its “lexicon”, but primarily and mainly in texts, but those that are followed by a special grammar, a special lexicon, special rules of word usage and syntax, special semantics, ultimately – a special world. This is a possible (alternative) world. One such alternative world is the world of the Internet. Based on this, we can conclude that the Vong language, which became the basis of the study, is a holistic subject for research and serves as a system of communication of young people on the Internet.*

Key words: *Internet discourse, youth communication, Vong language, conversational analysis, German-speaking environment.*

Надійшла до редакції 04.02.21
Прийнято до друку 22.03.21

**ЯЗЫКОВОЙ ПОРТРЕТ ЛИЧНОСТИ В ПРОСТРАНСТВЕ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА: РОЛЬ ВЕРБАЛИЗАЦИИ
НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА КОММУНИКАЦИИ**

*Т. В. Мосейчук, кандидат филологических наук,
заведующий кафедрой общего и славянского языкознания
Могилёвского государственного университета имени А. А. Кулешова
(Могилёв, Беларусь)*

e-mail: tmosejchuk@yandex.ru
ORCID: 0000-0001-8973-1704

В публикации делается попытка выявить роль вербализации невербального компонента коммуникации в процессе формирования языковой личности художественного персонажа в пространстве художественного текста (на примере описания невербального поведения мастера в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита»). Прослеживаются лексико-синтаксические особенности языковой репрезентации фонационных и кинесических компонентов коммуникации, выявляется взаимосвязь фонационных характеристик речи, жестового сопровождения коммуникации и эмоционального состояния героя художественного произведения.

Ключевые слова: невербальный компонент коммуникации (НВК), фонация, кинесика, окулесика, проксемика, вербализация, языковая репрезентация, коммуникативная ситуация.

Актуальность. Теснейшая связь лингвистики и паралингвистики наблюдается не только в системе взаимосвязей вербальных и невербальных сигналов, но и в том, что информация, передаваемая невербально, может трансформироваться в вербальную оболочку. Так, многие воспроизводимые сигналы закрепились в лексической и фразеологической системах языка [об этом см. 10]. Под вербализацией невербального компонента коммуникации (далее НВК) понимаем его словесное описание. Самая обширная область вербализации НВК – художественный текст. Реализация замысла автора, раскрытие характеров литературных героев немислимы без показа как вербального, так и невербального поведения персонажей в различных коммуникативных ситуациях [обзорно о проблеме см. 11].

Разумеется, каждый автор, создавая языковую личность литературного героя, использует арсенал вербализованных НВК по-своему, выбирая из средств языковой репрезентации то, что соответствует его идиостилю и не вступает в противоречие с характером персонажа.

Анализ последних исследований и публикаций. Наиболее значимыми фундаментальными работами последнего времени в области невербальной коммуникации стали исследования Г. Е. Крейдлина [7, 8]. Предприняты попытки лексикографического описания невербальных средств коммуникации [1; 4; 5]. В настоящее время существует множество популярной и научно-популярной литературы, посвященной проблеме невербальной коммуникации, и она пользуется спросом широкой читательской аудитории, что говорит об актуальности проблемы. Исследование же НВК в художественном тексте представлено в научной литературе не столь обширно. К описанию некоторых особенностей невербального поведения персонажей русской повествовательной художественной прозы как средства создания образов обратилась, например, Л. Н. Шелгунова [12]. Начало XXI века ознаменовалось повышением интереса к проблеме, что вызвало появление ряда диссертационных исследований в области функционирования НВК в художественном тексте [3; 6; 9 и др.]. Однако в настоящее время нет единого подхода к исследованию невербального компонента коммуникации в художественном тексте, нет достаточной теоретической и практической базы для обобщения и систематизации материала, да и в выборе художественных произведений для

исследования не наблюдается системности. Следовательно, такое направление паралингвистики, как исследование языковой репрезентации НВК в художественном тексте и ее роли в формировании языкового портрета личности, находится в настоящий момент в стадии становления.

Цель статьи – выявить роль вербализации невербального компонента коммуникации в процессе формирования языковой личности художественного персонажа в пространстве художественного текста (на примере описания невербального поведения мастера в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита»).

Результаты исследования и их обсуждение. Языковой портрет личности героя художественного произведения не будет полным без описания его невербального поведения. НВК героя позволяет показать читателям его истинные мысли и чувства, не прибегая к прямому описанию, например: «...*мастер, притянул к себе Маргариту, обнял ее за плечи и прибавил: – Она образумится, уйдет от меня...*» (Здесь и далее [2]). В данном примере вербальный и невербальный компоненты коммуникации противоречат друг другу. Мастер высказывает косвенное пожелание, чтобы любимая женщина оставила его, прислушавшись к голосу разума. Однако его невербальное поведение (*притянул к себе Маргариту, обнял ее за плечи*) говорит о противоположном – желании не расставаться с ней. Таким образом, в описании коммуникативной ситуации и коммуникативного акта достигается достоверность, близость к реальным, не литературным, а жизненным диалогам.

Языковая репрезентация фонационных особенностей НВК мастера в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита». Фонация как часть НВК теснее других компонентов связана с вербальной коммуникацией, так как является неотъемлемой частью устного высказывания. В художественном тексте фонационные характеристики речи описываются при помощи лексических средств: слов, обозначающих речемыслительный процесс, маркеры интонации, чувства, эмоции, особенности дикции.

Анализ конструкций с прямой речью мастера показывает зависимость фонационных характеристик речи героя от коммуникативной ситуации и в особенности состава коммуникантов. Так, в беседе мастера с поэтом Иваном Бездомным в больничной палате клиники профессора Стравинского преобладает тихий звук, репрезентируемый лексемами *шептать, шепотом*, которые встречаются в разных грамматических формах и словосочетаниях 11 раз: – *Вообразите мое изумление, – шептал гость в черной шапочке, – когда я сунул руку в корзину с грязным бельем и смотрю: на ней тот же номер, что и в газете.* Кроме того, встречаются так называемые языковые жесты, призывающие к соблюдению тишины: *Итак, неизвестный погрозил Ивану пальцем и прошептал: «Тсс!»; – Тсс, – шепнул гость и, выскочив на балкон, закрыл за собою решетку.*

Высокая эмоциональность речи показывается при помощи лексемы *воскликнуть* и близких по значению слов (6 раз). Встречаются словосочетания, соединяющие противоположные характеристики громкости звучания: *шепотом вскрикивал, исступленно, но беззвучно вскричал*, что соответствует коммуникативной ситуации и роли в ней мастера – эмоционально неуравновешенного пациента психиатрической клиники, творческого, интеллигентного человека, страдающего от заболевания, вызванного психологической травмой: – *Об одном жалею, что на месте этого Берлиоза не было критика Латунского или литератора Мстислава Лавровича, – и исступленно, но беззвучно вскричал: – Дальше!*

Единственный случай описания фонационного действия экстралингвистического характера (смеха) тоже указывает на невысокую громкость звука: *Кот, плативший кондукторше, чрезвычайно развеселил гостя, и он давился от тихого смеха, глядя, как взволнованный успехом своего повествования Иван тихо прыгал на корточках, изображая кота с гривенником возле усов.*

Эмоциональные интонации (тон) высказывания мастера разнообразны и зависят от микротемы беседы и отношения мастера к обсуждаемой информации. Маркеры глаголов

речи, 5 из 6-ти (*твердо, строго, веско, иронически, с мрачным презрением*), свидетельствуют о наличии собственной позиции и точки зрения героя, несмотря на его болезнь: – *Нет, – твердо ответил гость, – я не могу удрать отсюда не потому, что высоко, а потому, что мне удирать некуда.* Особенности дикции мастера репрезентируются в двух случаях: в ситуации разговора с Иваном о личности незнакомца (*веско и раздельно сказал*) и в момент воспоминаний о реакции литературного общества на роман о Понтии Пилате, где глагол *бормотал* повторяется в двух конструкциях с прямой речью. В первом случае четкость дикции демонстрирует уверенность, абсолютное знание предмета и понимание ситуации, во втором отсутствие четкости, неразборчивость речи свидетельствует о глубокой душевной травме, вызванной историей с романом: – *Ну хорошо, – ответил гость и веско и раздельно сказал: – Вчера на Патриарших прудах вы встретились с сатаной; – Что я помню после этого? – бормотал мастер, потирая висок, – да, осыпавшиеся красные лепестки на титульном листе и еще глаза моей подруги. Да, эти глаза я помню; – Помню, помню этот проклятый вкладной лист в газету, – бормотал гость, рисуя двумя пальцами рук в воздухе газетный лист, и Иван догадался из дальнейших путаных фраз, что какой-то другой редактор напечатал большой отрывок из романа того, кто называл себя мастером.*

В коммуникативной ситуации у Воланда после извлечения мастера из клиники фонационные особенности НВК мастера немногочисленны, в конструкциях с прямой речью используются преимущественно нейтральные глаголы речи (*сказал, ответил*), а невербальное поведение героя относится в большей мере к области кинесики. Фонация тем не менее присутствует в области дикции: мастер бормочет, пытаясь оградиться от незнакомой обстановки, погружаясь в автокоммуникацию: *Но тот неизвестно отчего впал в тоску и беспокойство, поднялся со стула, заломил руки и, обращаясь к далекой луне, вздрагивая, начал бормотать: – И ночью при луне мне нет покоя, зачем потревожили меня? О боги, боги...* Бормотание выступает также средством абстрагирования от остальных участников коммуникативной ситуации в общении с возлюбленной: – *Он приложил щеку к голове своей подруги, обнял Маргариту и стал бормотать: – Бедная, бедная...*

В разговоре мастера и Маргариты, где сила голоса варьирует от шепота до крика, эмоциональный тон высказывания репрезентируется маркерами *глухо, страдальчески*, а в общении с Воландом и его свитой – *нерешительно, робко*: – *Что ты делаешь? – страдальчески прокричал мастер, – Марго, не позорь себя; – Мне кажется почему-то, что вы не очень-то кот, – нерешительно ответил мастер, – меня все равно в больнице хватятся, – робко добавил он Воланду.*

В коммуникативной ситуации в подвальчике после встречи с Воландом мастер беседует с Маргаритой, и немногочисленные (3) фонационные характеристики силы и тона голоса его высказываний свидетельствуют об изменении его душевного состояния, обретении уверенности, что подтверждает и языковое наполнение высказываний: *Тогда мастер вытер глаза, поднял с колен Маргариту, встал и сам и твердо сказал: – Довольно! Ты меня пристыдила. Я никогда больше не допущу малодушия и не вернусь к этому вопросу, будь покойна. Я знаю, что мы оба жертвы своей душевной болезни, которую, быть может, я передал тебе... Ну что же, вместе и понесем ее.*

Аналогичную картину наблюдаем в коммуникативной ситуации визита Азazelло: выраженные, осознанные эмоции, громкий голос: *Открыв глаза, тот глянул мрачно и с ненавистью повторил свое последнее слово: – Отравитель...; – Я понял все, что вы говорили, – вскричал мастер, – не продолжайте! Вы тысячу раз правы.*

В итоговой коммуникативной ситуации прощанья сила голоса мастера достигает высочайшего уровня, для языковой репрезентации которого недостаточно значения, заложенного в глаголе «крикнуть» или в стандартных маркерах типа «громко». Автор привлекает развернутую метафору, грамматически оформленную в виде

сложноподчиненного предложения: *Он сложил руки рупором и крикнул так, что эхо запрыгало по безлюдным и безлесым горам: – Свободен! Свободен! Он ждет тебя!*

Таким образом, на протяжении романа мы наблюдаем изменение душевного состояния мастера через фонационные характеристики голоса в конструкциях с прямой речью. Сила голоса выступает основным критерием перемен. В первой сцене появления главного героя преобладающий звук – шепот. Постепенно звук крепнет и в последней сцене вызывает эхо в горах. Также меняется дикция. Бормотание, свидетельствующее о неуверенности, волнении, расстройстве чувств, встречается в первых двух коммуникативных ситуациях – в больнице и сразу после извлечения мастера оттуда. В последующих сценах дикция мастера не маркируется, что говорит об отсутствии каких-либо отклонений в произнесении высказываний.

Языковая репрезентация кинесических особенностей НВК мастера в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита». Анализ кинесических средств НВК также показывает различия в их выборе в зависимости от коммуникативной ситуации. Так, в беседе мастера с Иваном Бездомным превалирует жестикуляция – движения рук (10), часто сопровождая фонацию: *Итак, неизвестный погрозил Ивану пальцем и прошептал: «Тсс!» / – Как? – забыв осторожность, крикнул гость и сам себе зажал рот рукой, – потрясающее совпадение! Умоляю, умоляю, расскажите! / Тогда гость молитвенно сложил руки и прошептал: – О, как я угадал! О, как я все угадал!*

Трижды встречается описание движения головой, при этом подчеркивается деталь – черная шапочка мастера с вышитой Маргаритой буквой «М»: *– И я вышел в жизнь, держа его в руках, и тогда моя жизнь кончилась, – прошептал мастер и поник головой, и долго качалась печальная черная шапочка с желтой буквой «М».*

Мимика и окулесика представлена 10-ю контекстами, преобладает описание движения и выражения глаз: *Тут глаза гостя широко открылись, и он продолжал шептать, глядя на луну...* Мимика же связана с проявлением не только волнения от воспоминаний, но и признаков психического заболевания: *Судороги то и дело проходили по его лицу.*

В тексте рассказа мастера о встрече с Маргаритой при описании своего невербального поведения встречаются практически только проксемические (связанные с расположением в пространстве) и гаптические (связанные с тактильным контактом) средства НВК. Таким образом репрезентируется тип восприятия мастера, подчеркивается различие речевых планов автора и героя. Если проследить последовательность проксемики в сцене встречи, вырисовывается цепочка, отражающая динамику сближения, сокращения коммуникативного пространства от публичной зоны (свыше 400 см) к социальной (120–400 см), затем к личной (50–120 см) и, наконец, к интимной (до 50 см): *свернул в переулок и пошел по ее следам – мы шли по ...переулку.., я по одной стороне, а она по другой – быстро перешел на ее сторону – шел с нею рядом, стараясь идти в ногу – шли [молча некоторое время, пока она не вынула у меня из рук цветы, не бросила их на мостовую, затем продела свою руку в черной перчатке с раструбом в мою, и] мы пошли рядом.* При этом заметна ведущая роль Маргариты, мастер же действует, *«повинуясь этому желтому знаку», идя «по ее следам», «стараясь идти в ногу».*

В коммуникативной ситуации у Воланда после извлечения мастера из клиники невербальное поведение мастера равномерно представлено всеми видами кинесики и отражает его душевное состояние: *– Не плачь, Марго, не терзай меня. Я тяжело болен. – Он ухватился за подоконник рукою, как бы собираясь вскочить на него и бежать, оскалил зубы, всматриваясь в сидящих, и закричал: – Мне страшно, Марго! У меня опять начались галлюцинации.* При этом проксемические и гаптические средства представлены только в коммуникативных актах с адресатом Маргаритой: *Мастер отстранил ее от себя и глухо сказал: – Не плачь, Марго, не терзай меня. Я тяжело болен. / – Он приложил щеку к голове своей подруги, обнял Маргариту и стал бормотать: – Бедная, бедная...* Невербальное поведение мастера в отношении Маргариты

выглядит противоречиво (*отстранил – приложил щеку, обнял*). Такое же противоречие можно наблюдать в соотношении вербального сообщения и НВК.

В коммуникативной ситуации в подвальчике после встречи с Воландом кинесика мастера направлена вверх, что может быть истолковано и символически – как подъем душевных и физических сил: *Он воздел руки к небу и закричал: – Нет, это черт знает что такое, черт, черт, черт! / Тогда мастер вытер глаза, поднял с колен Маргариту, встал сам и твердо сказал: – Довольно! Ты меня пристыдила. Я никогда больше не допущу малодушия и не вернусь к этому вопросу, будь покойна. Я знаю, что мы оба жертвы своей душевной болезни, которую, быть может, я передал тебе... Ну что же, вместе и понесем ее.* К тому же, если в первой встрече мастеру отводилась роль ведомого, он шел за Маргаритой, то в описываемой коммуникативной ситуации мастер не только поднимается сам, но и поднимает с колен Маргариту, хотя ведущая роль Маргариты остается в подтексте, и речь мастера указывает на это (*Ты меня пристыдила*).

В последней ситуации прощанья жестикация мастера служит вспомогательным средством фонации – увеличивает силу звука (*Он сложил руки рупором и крикнул так, что эхо запрыгало по безлюдным и безлесым горам: – Свободен! Свободен! Он ждет тебя!*), а жест «*тронув поводья*» подчеркивает готовность отправиться в путь.

Подавляющее большинство описываемых жестов мастера относится к семантическому типу жестов-иллюстраторов – движений, сопровождающих речевое высказывание, отражающих какой-либо момент коммуникации (*– С этой... ну... этой, ну... – ответил гость и защелкал пальцами*). Чаще всего иллюстративная жестикация носит непреднамеренный характер, в отличие от регулятивной, ориентированной на управление ходом коммуникативного процесса. Несколько регулятивных жестов встречается в ситуации беседы мастера с Иваном Бездомным (*погрозил Ивану пальцем; поднял палец*), один из них можно отнести к саморегуляции (*сам себе зажал рот рукой*).

Языковая репрезентация кинесической составляющей НВК в процессе формирования языковой личности главного героя романа отличается от репрезентации фонации не только лексической семантикой употребляемых языковых средств, но и синтаксическими построениями. Если обозначение явлений фонации может быть заложено в семантике глагола речемыслительной деятельности (*шепнуть, воскликнуть*), а для уточнения эмоций достаточно однословного маркера, выраженного наречием илименной падежной формой (*иронически отозвался, с мрачным презрением ответил*), то для адекватной вербализации кинесики часто требуются более развернутые конструкции. Среди них простые (*поднял палец, поместился в кресле*) и сложные словосочетания (*погрозил Ивану пальцем, спрятал в карман связку ключей, сам себе зажал рот рукой*); конструкции, осложненные однородными членами предложения (*– Навсегда! Это надо осмыслить, – прошептал мастер и лизнул сухие, растрескавшиеся губы*); обособленными обстоятельствами – деепричастными оборотами (*оскалил зубы, всматриваясь в сидящих; открыв глаза, тот глянул мрачно*); простые распространенные предложения (*Судороги то и дело проходили по его лицу. В глазах его плавал и метался страх и ярость*); сложные предложения, целиком посвященные репрезентации НВК (сложносочиненные: *Тут глаза гостя широко открылись, и он продолжал шептать, глядя на луну*; сложноподчиненные: *Гость сделал жест, означавший, что он никогда и никому этого не скажет, и продолжал свой рассказ*).

Языковая репрезентация кинесики в романе более сложна и разнообразна, нежели репрезентация фонации, она требует более сложных синтаксических построений. Речевая коммуникация – процесс сложный и разноплановый, поэтому речевому акту часто сопутствует даже не один, а несколько невербальных компонентов. Так, фонация соединяется с кинесикой, проксемикой, образуя сложный коммуникативно-информативный комплекс. Для языковой репрезентации комплекса различных невербальных компонентов в романе используются конструкции с однородностью, обособлениями. Наиболее частотная связь – соединительная, выраженная союзом *и*. НВК,

вербализуемый в тексте романа, важен для понимания коммуникативной ситуации, состояния героя в описываемой ситуации. Он содержит не только буквальное, ситуативное значение – анализ НВК помогает проследить изменение состояния, динамику развития языковой личности персонажа, следовательно, имеет и символическое значение.

Выводы и перспективы. Анализ языковой репрезентации невербального поведения языковой личности художественного персонажа показывает зависимость выбора фонациональных и кинесических средств НВК от коммуникативной ситуации, состава коммуникантов, эмоционального состояния; заметны также различия в выборе языковых средств, грамматических конструкций при передаче различных элементов НВК.

Перспектива дальнейших исследований требует значительного расширения материала исследования, как в рамках одного произведения или ряда произведений одного автора, так и в области различных направлений, жанров, временных периодов. Внимание при этом может быть направлено, во-первых, на их сравнительно-сопоставительный анализ, во-вторых, на детальное изучение лингвистической составляющей вербализации НВК в художественном тексте, в-третьих, на выявление системных связей невербальной семиотики и теории коммуникации, в-четвертых, на разработку классификаций, максимально учитывающих лексико-грамматические, семиотические и коммуникативные характеристики.

Список использованной литературы

1. Акишина А. А., Кано Х., Акишина Т. Е. Жесты и мимика в русской речи. *Лингвострановедческий словарь*. Москва : Русский язык, 1991. 146 с.
2. Булгаков М. Мастер и Маргарита : роман. Нижний Новгород : «Русский купец», «Братья славяне», 1993. 384 с.
3. Голованова И. Я. Репрезентация невербального поведения в русских и немецких художественных текстах: сопоставительный аспект : автореф. дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.20. Новосибирск, 2009. 19 с.
4. Григорьева С. А., Григорьев Н. В., Крейдлин Г. Е. Словарь языка русских жестов. Москва ; Вена : Языки русской культуры ; Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 49, 2001. 254 с.
5. Ефимов В. С. Невербальная коммуникация. Москва, 2003. С. 45-47.
6. Жэнь Фэй. Невербальная коммуникация и ее отражение в художественном тексте (на материале произведений А. П. Чехова) : автореф. дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.01. Киров, 2016. 26 с.
7. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. Москва : Языки славянской культуры, 2005. 221 с.
8. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. Москва : Новое литературное обозрение, 2004. 581 с.
9. Мишин А. В. Невербальные средства коммуникации и их отражение в художественном тексте : автореф. дисс. ...канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 2005. URL: <http://www.dslib.net/russkij-jazyk/neverbalnye-sredstva-kommunikacii-i-ih-otrazhenie-v-hudozhestvennom-tekste.html/>.
10. Мосейчук Т. В. Невербальный компонент коммуникации в культуре и языке восточных славян. *Романовские чтения – 13* : сборник статей Международной научной конференции, посвященной 105-летию МГУ имени А. А. Кулешова, Могилев, 25 – 26 октября 2018 г. / под общ. ред. А. С. Мельниковой. Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2019. С. 136–137.
11. Мосейчук Т. В. Языковая репрезентация невербального компонента коммуникации в художественном тексте. *Итоги научных исследований ученых МГУ имени А. А. Кулешова в 2018 году* : материалы научно-методической конференции, 25 января – 7 февраля 2019 г. / под ред. Е. К. Сычовой. Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2019. 276 с.
12. Шелгунова Л. Н. Указания на речежестовое поведение персонажей как средство создания образа в русской повествовательной реалистической художественной прозе : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Рус. яз. и лит.». Волгоград : Волгоградский ГПИ, 1979. 80 с.

References

1. Akishina, A. A., Kano, X., Akishina, T. Ye. (1991). Zhesty i mimika v russkoy rechi [Gestures and facial expressions in Russian speech]. In : *Lingvostranovedcheskiy slovar'* [Linguistic and Cultural Dictionary]. Moskva: Russkiy yazyk, 146 (in Russ.).
2. Bulgakov, M. (1993). Master i Margarita : roman [The Master and Margarita : a novel]. Nizhniy Novgorod: «Russkiy kupets», «Brat'ya slavyanE», 384 (in Russ.).
3. Efimov, V. S. (2003). Neverbal'naja kommunikacija [Non-verbal communication]. Moskva, 45–47 (in Russ.).

4. Golovanova, I. Ya. (2009). *Reprezentatsiya neverbal'nogo povedeniya v russkikh i nemetskikh khudozhestvennykh tekstakh: sopostavitel'nyy aspekt* [Representation of non-verbal behavior in Russian and German literary texts: A comparative aspect]. Extended abstract of PhD dissertation (Sravnitel'no-istoricheskoe, tipologicheskoe i sopostavitel'noe yazykoznanie). Novosibirsk, 19 (in Russ.).
5. Grigor'yeva, S. A., Grigor'yev, N. V., Kreydlin, G. Ye. (2001). *Slovar' yazyka russkikh zhestov* [Dictionary of Russian Sign Language]. Moskva; Vena : Yazyki russkoy kul'tury; Vena : Jazyki russkoj kul'tury; Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 49, 254 (in Russ.).
6. Zhen', Fey. (2016). *Neverbal'naya kommunikatsiya i yeye otrazheniye v khudozhestvennom tekste (na materiale proizvedeniy A. P. Chekhova)* [Non-verbal communication and its reflection in a literary text (based on the works of A. P. Chekhov)]. Extended abstract of PhD dissertation (Russkij yazyk). Kirov, 26 (in Russ.).
7. Kreydlin, G. Ye. (2005). *Muzhchiny i zhenshchiny v neverbal'noy kommunikatsii* [Men and women in non-verbal communication]. Moskva: Yazyki slavyanskoy kul'tury, 221 (in Russ.).
8. Kreydlin, G. Ye. (2004). *Neverbal'naya semiotika: yazyk tela i yestestvennyy yazyk* [Non-verbal semiotics: body language and natural language]. Moskva : Novoye literaturnoye obozreniye, 581 (in Russ.).
9. Mishin, A. V. (2005). *Neverbal'nyye sredstva kommunikatsii i ikh otrazheniye v khudozhestvennom tekste* [Non-verbal means of communication and their reflection in a literary text]. Extended abstract of PhD dissertation (Russkij yazyk). Moskva. Retrieved from <http://www.dslib.net/russkij-jazyk/neverbalnye-sredstva-kommunikacii-i-ih-otrazhenie-v-hudozhestvennom-tekste.html/> (in Russ.).
10. Moseychuk, T. V. (2019). *Neverbal'nyy komponent kommunikatsii v kul'ture i yazyke vostochnykh slavyan* [The non-verbal component of communication in the culture and language of the Eastern Slavs.]. In : *Romanovskiy chteniya – 13 : sbornik statey Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, posvyashchennoy 105-letiyu MGU imeni A. A. Kuleshova, Mogilev, 25–26 oktyabrya 2018 g. / pod obshch. red. A. S. Mel'nikovoy* [Romanov Readings – 13]. Mogilev: MGU imeni A. A. Kuleshova, 136–137 (in Russ.).
11. Moseychuk, T. V. (2019). *Yazykovaya reprezentatsiya neverbal'nogo komponenta kommunikatsii v khudozhestvennom tekste* [Linguistic representation of the non-verbal component of communication in a literary text]. In : *Itogi nauchnykh issledovaniy uchenykh MGU imeni A. A. Kuleshova v 2018 godu : materialy nauchno-metodicheskoy konferentsii, 25 yanvarya – 7 fevralya 2019 g.* [Results of scientific research of scientists of Moscow State University named after A. A. Kuleshov in 2018] / pod red. Ye. K. Sychovoy. Mogilev: MGU imeni A. A. Kuleshova, 276 (in Russ.).
12. Shelgunova, L. N. (1979). *Ukazaniya na rechezhestovoye povedeniye personazhey kak sredstvo sozdaniya obraza v russkoy povestvovatel'noy realisticheskoy khudozhestvennoy proze : ucheb. posobiye dlya studentov ped. in-tov po spets. «Rus. yaz. i lit.»* [Indications of the verbal behavior of characters as a means of creating an image in Russian narrative realistic fiction]. Volgograd: Volgogradskiy GPI, 80 (in Russ.).

T. V. MOSEICHUK. LANGUAGE PORTRAIT OF THE PERSONALITY IN THE SPACE OF THE ARTISTIC TEXT: THE ROLE OF VERBALIZATION OF THE NON-VERBAL COMMUNICATION COMPONENT

Summary. Introduction. *The realization of the author's intention, the disclosure of the characters of literary heroes is unthinkable without showing both the verbal and non-verbal behavior of the characters in various communicative situations.*

Purpose. *The purpose of the article is to reveal the role of verbalization of the non-verbal component of communication in the process of forming the linguistic personality of an artistic character in the space of a literary text (by the example of describing the non-verbal behavior of a master in M. Bulgakov's novel "The Master and Margarita").*

Results. *The publication makes an attempt to identify the role of verbalizing the non-verbal component of communication in the process of forming the language personality of the character art in the space of the fiction text (for example descriptions of non-verbal behaviour of the master in the novel M. Bulgakov «Master and Margarita»). The lexical and syntactic features of the linguistic representation of the phonation and kinesic components of communication are traced, the interrelation of the phonational characteristics of speech, the gestural accompaniment of communication and the emotional state of the artistic character is revealed.*

Conclusion. *Analysis of the linguistic representation of the incorrect behavior of the linguistic personality of an artistic character shows the dependence of the choice of phonation and kinesic means of NVK on the communicative situation, the composition of communicants, emotional; there are also noticeable differences in the choice of linguistic means, grammatical structures in the transmission of various elements of the NIAC. The prospect of further research requires significant expanded research, both in one area of one work or works of one author, and in the field of various directions, genres, time periods. At the same time, attention can be directed, firstly, to their comparative analysis, secondly, to a detailed study of the linguistic component of the verbalization of NVC in a literary text, thirdly, to identifying the systemic connections of non-verbal semiotics and communication theory, and fourthly, on*

instructions for classifications that maximally take into account lexical-grammatical, semiotic and communicative characteristics.

Key words: *non-verbal component of communication, the phonation, kinesica, the proxemics, oculusica, verbalization, linguistic representation and communicative situation.*

Надійшла до редакції 11.02.21

Прийнято до друку 15.04.21

МОТИВАЦІЙНІ ТИПИ НІМЕЦЬКИХ ГАСТРОНІМІВ

*С. А. Стройкова, кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри німецької філології*

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: stroykova151@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8909-3236

Н. В. Салогор, магістрантка першого курсу

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: nataliapk2016@gmail.com

Статтю присвячено розглядові мотиваційних особливостей німецьких гастронімів у проєкції на структуру ментально-психонетичного комплексу, фрагменти якого слугували мотиваційною базою найменувань страв у німецькій мові. Схарактеризовано різновиди пропозиційно-диктумної й асоціативно-метафоричної мотивації; описано прецедентну та змішану мотивацію німецьких гастронімів. Пропозиційний тип мотивації ґрунтований на об'єктивних несуперечливих знаннях про позначуване й досить широко представлений у масиві німецьких гастрономічних назв. Пропозиційно мотивовані німецькі гастроніми опосередковують вибір мотиватора зі сфери об'єктивних і несуперечливих знань про способи та місце приготування, інгредієнти, їхню якість і кількість у відповідних стравах національної кухні. Асоціативно-метафорична мотивація гастронімів у німецькій мові базована на різних типах метафоричного перенесення знаків донорських концептуальних зон до сфери кулінарії. Найважливішими донорськими концептуальними сферами, знаки яких постачають мотиваторами німецькі гастроніми, є ЛЮДИНА, ТВАРИНА, АРТИФАКТ. Прецедентна мотивація демонструє культурні пріоритети німців у сфері гастрономічних найменувань. Мотиваторами обрано добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти й вагомі в когнітивному та комунікативному плані знаки, що містять культурно значущу інформацію з історії, літератури та мистецтва. Для змішаного типу мотивації німецьких найменувань страв характерний вибір різних за концептуальним статусом мотиваторів. Він поєднує знаки пропозиційно-диктумного типу з метафоричними.

Ключові слова: *гастронім, види мотивації, когнітивно-ономасіологічний аналіз, ментально-психонетичний комплекс, ономасіологічна структура.*

Актуальність дослідження визначена загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на розгляд мови як семіотичного засобу репрезентації когнітивних процесів, структур й операцій свідомості. У мові відтворено результати концептуалізації й категоризації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду народу, його культурні норми й цінності.

Однією з найбільш важливих для існування людини є знакова система їжі, яка представляє одночасно як структуру споживання й підтримування життя людини, так і її культурні уподобання, специфіку чуттєвої сфери народу, смак як етнічний феномен.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найменування страв (гастроніми) у науковій літературі вивчали в різних аспектах. Гастроніми були проаналізовані в когнітивно-ономасіологічному аспекті на матеріалі французької мови (Я. Браницька), структурно-семантичному ракурсі на прикладі німецької мови (А. Гусейнов), у складі фразеологічних одиниць німецької мови (О. Лапініна). Гастроніми сучасної німецької мови не були об'єктом комплексного дослідження, однак їхні ономасіологічні структури є цікавим і специфічним матеріалом для вияву когнітивних механізмів етносвідомості та культурних пріоритетів німецького народу.

Метою дослідження є комплексний аналіз типів мотиваційних механізмів німецьких гастрономів у проєкції їхніх ономазіологічних структур на когнітивне підґрунтя творення.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували 240 німецьких гастрономів, вилучених із спеціалізованих online-ресурсів (1; 2; 3; 4; 5; 6). Основним методом нашого дослідження є розроблений українською дослідницею О. Селівановою когнітивно-ономазіологічний аналіз, що передбачає два етапи. Першим етапом цього аналізу є інтерпретація ономазіологічних структур німецьких назв страв. За ономазіологічною структурою німецькі гастроніми представлені композитами та складеними найменуваннями, наприклад: *Eisbein, Sauerkraut, Kartoffelsalat, Knödelsuppe, Zwiebelrostbraten, Schweinshaxe, Gebratene Heringe, Leipziger Allerlei* (1). Інтерпретація ономазіологічної структури композитів потребує поряд з устанавленням мотиваторів ще й з'ясування значеннєвого та синтаксичного зв'язку між ними: *Frankfurter Rindswurst, Königsberger Klopse, Gaisburger Marsch, Gefüllter Saumagen* (1). Ономазіологічна структура складеного найменування передбачає також визначення значеннєвого і формального зв'язку компонентів сполуки [2, с. 179]: *Eier im Nest, Rote-Bete Salat mit Hering* (1), *Mohn-Streuselkuchen von Blech, Eichsfelder Schmandkuchen, Zwetschen-Prasselkuchen* (5). На другому етапі когнітивно-ономазіологічного аналізу змодельовано структуру знань про позначене, що базовано на розробленій О. Селівановою моделі ментально-психонетичного комплексу (МПК). Модель МПК є «моделлю інформаційної структури свідомості, що ґрунтується на розгляді свідомості як холістичного й синергетичного психофункціонального континууму поєднання п'яти пізнавальних функцій: відчуттів, почуттів, мислення, інтуїції та трансценденції – і колективного позасвідомого» [2, с. 180]. Як зазначає дослідниця, МПК інтегрує пропозиційну (істинну) інформацію з асоціативно-метафоричною, яка сформована через переінтерпретацію знань у термінах інших предметних сфер на підставі мисленнєвої аналогії, синестезії, образного сприйняття об'єкта [2, с. 180].

Результати дослідження та їх обговорення. Залежно від статусу обраного мотиватором компонента структури знань у масиві німецьких гастрономів ми, слідом за О. Селівановою, виокремили пропозиційно-диктумний, асоціативно-метафоричний, прецедентний та змішаний типи мотивації [2, с. 187].

Чимало німецьких найменувань страв мотивовано на підставі об'єктивних знань про способи та місце приготування, інгредієнти, їхню якість і кількість у відповідних стравах національної кухні. Мотиватори цих гастрономів використано в прямих значеннях й обрано з ядерного компонента МПК – диктуму пропозиції. Такий тип мотивації названо пропозиційно-диктумним, у складі якого виокремлено гіперонімічний та предикатно-аргументний різновиди [2, с. 181].

Гіперонімічний різновид німецьких назв страв використовує знаки компонентів диктуму з родових корелятивів складників (гіперонімів). У німецьких гастрономів здебільшого використано номени базового рівня категоризації. Конкретизація гіпоніма відбувається в тексті рецепта: *Fischauflauf (Zutaten: Fischfilet, Zwiebel, Zitrone, Petersilie, Paprikapulver, Basilikum, Sahne, Salz und Pfeffer, aus der Mühle)* (6).

Предикатно-аргументний різновид ґрунтований на відтворенні в назвах німецьких гастрономів типових ситуацій приготування страв. Предикатні мотиватори представлені значеннями температурного впливу (*Gegrillte Entenbrust*) (5), зовнішнього локативного впливу (*Panierte Äpfel*) (5), додавання (*Eier mit grüner Soße*) (5), зміни форми (*Rumkugel*) (5) тощо.

Крім предиката, мотиваторами німецьких найменувань страв є терми, серед яких найбільш поширений локатив на позначення території, де вперше приготували відповідну страву: регіону (*Mecklenburger Rippenbraten*) (6), країни (*Pekingente, Griechischer Salat*) (3), федеральної землі (*Hamburger Pannfisch*) (6), німецького міста (*Dresdner Handbrot*) (6).

Під час творення німецьких гастрономів застосовано й мотиватор-темпоратив, який указує на час приготування страви або на свіжість продуктів: *Einfacher Pizza-Snack* (5), 20-

Minuten-Salat mit Schinken und Croûtons (5), на позначення пори року, що зумовлено складом страви й часом її споживання: *Osterhasen Kekse mit Himbeerfüllung*, *Osterlamm backen* (5).

Окрім того, в ономасіологічній структурі німецьких гастрономів представлені мотиватори-об'єкти на позначення основного інгредієнта страви: *Karamellisierte Dampfnudeln mit Vanillesauce*, *Wirsingkohleintopf*, *Lammbraten* (5).

Застосування мотиваторів рівня якості зумовлене увагою номінаторів до зовнішнього вигляду страви, її оформлення. Такі мотиватори позначають колір страви (*Hamburger Rote Grütze* (5)), смакові відчуття від її споживання (*Süßkartoffel*, *Topfengebäck mit Zartbitterschokolade* (5)).

Мотиватори рівня кількості використано для диференціації ознак страви / співвідношення частин страви: *Bunte Kekswürfel mit Zuckerperlen*, *Norddeutscher Steckrüben Eintopf mit Sauerkraut*, *Krabben und Speck*, *Dithmarscher Mehlbeutel mit geräuchertem Schweinebauch* (5).

Загалом пропозиційно-диктумний тип мотивації німецьких гастрономів репрезентує широкі можливості способів представлення конкретної ситуації приготування їжі, вербалізовані предикатами і їхніми термами в ономасіологічних структурах назв страв.

Другим типом мотивації німецьких гастрономів є асоціативно-метафоричний, ґрунтований на процесі метафоризації. У когнітивній лінгвістиці метафору визначають як використання знака однієї концептуальної сфери на позначення іншої [4, с. 5].

У масиві німецьких найменувань страв донорськими зонами, які постачають знаки до сфери кулінарії, є переважно концептосфери ЛЮДИНА, ТВАРИНА, АРТИФАКТ. Найбільш поширеною донорською концептуальною сферою для назв страв є сфера ЛЮДИНИ при мотивації за подібністю сценарію: *Engelsaugen mit feiner Himbeerkonfitüre*, *Griechischer Augenbohnenalat*, *Weihnachtsmänner* (6). За метафоричної переінтерпретації застосовано механізм схожості форми, кольору страви з відповідним предметом: *Körnerdreiecke mit Quark*, *Marzipanquadrat* (6).

Поширеною донорською концептуальною сферою для німецьких гастрономічних найменувань є також інші тварини: *kalter Hund*, *falscher Hund*, *Papageienkuchen*, *Blindhuhn* (2).

Зовнішній вигляд страв спричиняє аналогію з артефактами, що відображено в ономасіологічній структурі гастрономів: *Flammkuchen* (6).

Найбільш близькою до асоціативно-метафоричної мотивації є прецедентна, для якої характерний вибір мотиватора з асоціативно-термінальної сфери, що містить поряд із фігуральними знаннями шар культурних знань [1, с. 14]. Механізм прецедентної мотивації застосовує знаки інших концептуальних сфер на позначення страв. До гастрономічного коду залучені добре відомі представникам етнокультурної спільноти знаки, які містять культурно значущу інформацію зі сфери історії, літератури та мистецтва [3, с. 485].

В ономасіологічних структурах німецьких гастрономів прецедентні феномени як мотиватори є онімами й позначають реальних історичних осіб (*Otto von Bismarck*, *Sophie Charlotte von Mecklenburg-Strelitz*, *Hermann von Pückler-Muskau* (4)), літературних (*Friedrich Schiller* (4)), персонажів християнських текстів і художніх творів німецької літератури (*Bismarckhering*, *Charlotte*, *Fürst-Pückler-Eis*, *Schillerlocke*, *Birne Helene* (4)). Прецедентними мотиваторами німецьких гастрономів є також назви місць, пов'язаних із відомими німецькому народу історичними подіями: *Tag der Deutschen Einheit* (4).

Ознаки асоціативно-метафоричного та пропозиційно-диктумного типу мотивації німецьких гастрономів поєднує в собі змішаний тип мотивації, що має вибір мотиваторів у різних частинах МПК. Одна ономасіологічна ознака обрана з предикатно-аргументної структури, а інша – з термінально-асоціативної частини [2, с. 200]: *Advent Brot* (6), *Nürndberger Bratwurst* (6), *Halver Hahn* (2). За змішаної мотивації поєднано пропозиційний, асоціативно-метафоричний та модусний компоненти МПК: *Flieder geronlicher*, *Essigdorn*, *Süßklee* (5).

У змішаному типі мотивації синтезовано, з одного боку, компонент із докладним представленням типу страви, її інгредієнтів, способу приготування тощо, а з іншого – компонент, який привертає увагу споживачів.

Висновки й перспективи. Найменування страв у німецькій мові є цікавою лексичною групою для аналізу, що дає змогу простежити різноманітні зв'язки в етносвідомості. Німецькі гастроніми репрезентують різні типи мотивації (пропозиційно-диктумний, асоціативно-метафоричний, прецедентний та змішаний). Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо в докладному аналізі й установленні особливостей кожного різновиду мотивації гастронімів у німецькій мові.

Список використаної літератури

1. Браницька Я. В. Гастроніми у французькій мові: когнітивно-ономасіологічний аспект : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.05 / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2008. 20 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Черкаси, 2017. 890 с.
3. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We live by*. Chicago, L : University of Chicago Press, 1980. 242 p.

Список використаних джерел

1. Островская Ю. Национальная кухня Германии. *Кидпассаж*. 2021. URL: <https://kidpassage.com/publications/natsionalnaya-kuhnya-germanii>.
2. Deutsche Welle. Nachrichten | DW : веб-сайт. URL: <https://www.dw.com/de/10-deutsche-gerichte-mit-kuriosen-namen/a-39772626>.
3. Essen und Trinken in Deutschland : веб-сайт. URL: <https://www.schmankerlstubn.at/essen-trinken-deutschland>.
4. Liste nach Personen benannter Gerichte : веб-сайт. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_nach_Personen_benannter_Gerichte.
5. Täglich leckere Rezept – Ideen. *Lecker* : веб-сайт. URL: <https://www.lecker.de/ddr-rezepte-unvergessene-klassiker-51358.html>.
6. Zwetschgendatschi mit Butterstreuseln. *Chefkoch* : веб-сайт. URL: <https://www.chefkoch.de/rezepte/1476331252838756/Zwetschgendatschi-mit-Butterstreuseln.html>.

References

1. Branytska, Ya. V. (2008). *Hastronimy u frantsuzskii movi : kohnityvno-onomasiolohichnyi aspekt* [Gastronyms in French: cognitive-onomasiological aspect]. Extended abstract of PhD dissertation (Russian language). Odesa, 20 (in Ukr.).
2. Selivanova, O. O. (2017). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy* [Modern linguistics: directions and problems]. Cherkasy, 890 (in Ukr.).
3. Selivanova, O. O. (2010). *Linhvistychna entsyklopediia* [Linguistic encyclopedia]. Poltava : Dovkillia-K, 844 (in Ukr.).
4. Lakoff G., Johnson M. (1980). *Metaphors We live by*. Chicago, L : University of Chicago Press, 242 (in Eng.).

List of used sources

1. Ostrovskaia, Yu. (2021). *Natsyonalnaia kukhnia Hermanii* [National cuisine of Germany]. In : *Kydpassazh*. Retrieved from <https://kidpassage.com/publications/natsionalnaya-kuhnya-germanii> (in Russ.).
2. Deutsche Welle. Nachrichten | DW : веб-сайт [German wave. News | DW]. Retrieved from <https://www.dw.com/de/10-deutsche-gerichte-mit-kuriosen-namen/a-9772626> (in Deut.).
3. Essen und Trinken in Deutschland : веб-сайт [Eating and drinking in Germany]. Retrieved from <https://www.schmankerlstubn.at/essen-trinken-deutschland> (in Deut.).
4. Liste nach Personen benannter Gerichte : веб-сайт [List of dishes named by person]. Retrieved from https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_nach_Personen_benannter_Gerichte (in Deut.).
5. Täglich leckere Rezept – Ideen. *Lecker* : веб-сайт [Delicious recipe ideas every day. Delicious]. Retrieved from <https://www.lecker.de/ddr-rezepte-unvergessene-klassiker-51358.html> (in Deut.).
6. Zwetschgendatschi mit Butterstreuseln. *Chefkoch* : веб-сайт [Zwetschgendatschi with butter crumbles. Head chef]. Retrieved from <https://www.chefkoch.de/rezepte/1476331252838756/Zwetschgendatschi-mit-Butterstreuseln.html> (in Deut.).

S. A. STROIKOVA, N. V. SALOHOR. MOTIVATIONAL TYPES OF GERMAN GASTRONOMIC NAMES (GASTRONIMS)

Summary. Introduction. *The sign system of food is one of the most important for human existence, which represents both the structure of consumption and maintenance of human life and its cultural preferences, the specifics of the sensory sphere of the people, taste as an aesthetic phenomenon. The names of German dishes were not the object of a comprehensive study; however, their onomasiological structures were interesting and specific material for revealing the cognitive mechanisms of ethnic consciousness and cultural priorities of the German people. This determines the relevance of cognitive-onomasiological analysis of the motivation of the system of these signs.*

Purpose. *The purpose of the article is a comprehensive analysis of motivational types of German gastronomic names in the projection of their onomasiological structures on the cognitive basis of creation.*

Methods. *The main research method is cognitive-onomasiological analysis, which involves two stages. The first stage is the interpretation of onomasiological structures of German names of dishes. According to the onomasiological structure, German gastronomic names are represented by composites and compound names. At the second stage of cognitive-onomasiological analysis the modeling of the structure of knowledge about the signified is carried out, which is based on the model of mental-psychonetic complex.*

Results. *Depending on the status of the component of knowledge structure chosen by the motivator in the array of German gastronomic names, propositional-dictum, associative-metaphorical, precedent and mixed types of motivation are distinguished. The propositional-dictum type of motivation contains hyperonymic and predicate-argument varieties. In the array of researched German gastronomic names, the main propositional components chosen by the motivators of propositional structures are predicates of causative influence, terms of the object, locative, levels of quality and quantity. Another, associative-metaphorical type of motivation is metaphorical and is characterized by the choice of motivational signs from the spheres of other concepts. The closest to the associative-metaphorical motivation is precedent one, which is also characterized by the choice of a motivator from the associative-terminal sphere, which contains, along with figurative knowledge, a layer of cultural knowledge. The mixed type of motivation combines propositional, associative-terminal and modular components of the mental-psychonetic complex.*

Originality. *The scientific novelty of the research results is that the article characterizes the cognitive basis of the creation of German names of dishes, clarifies the types of motivational mechanisms of these names. The new is the definition of the main donor cultural codes that supply signs to the field of culinary.*

Conclusion. *The naming of dishes in German is an interesting lexical group for analysis, which makes it possible to trace various connections in ethno consciousness. German gastronomic names represent different types of motivation (propositional-dictum, associative-metaphorical, precedent and mixed). We see the prospect of further research in a detailed analysis and establishment of the features of each type of motivation for gastronomic names in the German language.*

Key words: *gastronim, types of motivation, cognitive-onomasiological analysis, onomasiological structure.*

Надійшла до редакції 17.02.21

Прийнято до друку 26.04.21